

Först publicerad i tidskriften *Rådsmakt*

Katarina Katz

Familjen under senkapitalismen

I. Inledning

Syfte

Avsikten med denna artikel är avsevärt blygsammare än dess omfång. Den försöker ge en översikt, dels över familjens form och dess konkreta villkor i dagens senkapitalistiska samhälle, dels över de många och varierande frågeställningar som behandlats i den internationella marxistiska och/eller feministiska debatten om familjens ställning och funktion, samt om perspektivet för en revolutionär familjepolitik. Jag kommer även att ange ungefär var jag själv står i den sistnämnda frågan, och försöka att empiriskt och teoretiskt motivera min åsikt. Men artikeln syftar varken till teoretisk nyskapelse eller till att lägga fram en fix och färdig revolutionär analys och politik i förhållande till familjen.

Den är, för det första, ett försök att föra in den analys och debatt som redan finns, både i Skandinavien och i övriga imperialistiska länder, i den revolutionära rörelsen. För inom vänsterns organisationer, till och med bland dem som kallar sig antistalinistiska, befinner sig både den konkreta kunskapen om, och den teoretiska förståelsen av problemställningar kring familjen, sexualiteten, kvinnans ställning och socialiseringsprocessen på en mycket låg nivå, inte bara jämfört med vad man skulle kunna nå fram till (1), utan även i jämförelse med vad som har uppnåtts i den organiserade vänsterns utkanter. I bästa fall har vänsteraktivisten läst lite Reich... Att, till exempel, W. Secombes artikel i detta nummer av *Rådsmakt*, som bara är en konsekvent tillämpning av den marxistiska ekonomins grunder, innebär ett framsteg i analysen av hemarbetet och kvinnans ställning visar den traditionella vänsterns ointresse för och oförmåga att ens använda de teoretiska redskap den haft i hundra år på frågor som berört människans (inklusive arbetarens) s.k. privatliv. Likaså har man från sina förment marxistiska höjder vägrat att ens kritiskt granska och urskilja eventuellt riktiga element i icke-marxistiska teorier (feministiska, anarkistiska), utan istället helt ignorerat dem. Inte konstigt sedan – men desto sorgligare – att den missuppfattningen vunnit spridning att marxismen inte haft något att ge denna debatt, att dess teoretiska redskap inte duger för denna sorts analyser. Detta är naturligtvis fel. Den dialektiska materialismens metod och marxismens begreppsapparat är lika nödvändig och tillämpbar på dessa områden som på till exempel ekonomins. Och tränger man förbi epigonerna till Marx' egna skrifter (framför allt ungdomsverken, men även hans senare arbeten, till exempel *Kapitalet*) finner man oerhört mycket som berikar våra kunskaper. Det är min förhoppning att något av denna teoretiska rikedom omfattning skall framgå ur denna artikel. Det är också min förhoppning att detta nummer av *Rådsmakt* i sin helhet skall medföra att debatten får större spridning. Som det nu är får den som vill vara aktiv inom både kvinnorörelsen och vänstergrupperna en känsla av att leva i två icke-kommunicerande världar.

För det andra är artikeln ett försök att sammanfatta de teorier och analyser som förts fram från olika håll. Den gör inte anspråk på att ha sammanställt allt väsentligt material (vilket i sig vore en omöjlighet). Vissa problemkomplex faller utanför ramen för en introduktion av detta slag. Däremot tar jag upp och återger sådant som sedan länge är självklart inom endera kvinnorörelsen eller inom vänsterpartierna, men inte inom båda.

För det tredje vill artikeln utföra en balansgång mellan den rent abstrakta spekulatörens Skylla och teorifientlighetens Karybdis. Den första har ofta tankeväckande och intressanta synpunkter, men tycks hysa ett djupt förakt för att stödja sina teorier på empiriska fakta.

Motsatsen är de som ger upp inför mängden av svårförståeliga abstraktioner och teoretiska komplikationer, och till sist suckar att kvinnor har ju i alla fall två kronor i timmen mindre inom industrin, så låt oss äntligen *göra* något och inte bara prata... Båda delarna är naturligtvis otillräckliga. Vi behöver djupgående teoretiska analyser (som Secombes), men de måste ständigt kritiskt konfronteras med den empiriska verkligheten, och utarbetas inte före, utan samtidigt och i ömsesidig påverkan med en politisk praktik. Det är bättre med en otillräcklig och begränsad praktik (som Grupp 8:s), än ingen praktik alls. Nedanstående artikel är ett tidigt försök till syntes, till att ge både konkret information om familjen idag, och att ge den inom en sammanhängande, marxistisk, teoretisk ram.

Den har fyllt en uppgift om den kan dels ge en förståelse för problematiken till dem som inte tidigare arbetat med den i någon större utsträckning, dels ge en sammanfattning, ett större faktamässigt underlag samt några nya vinklingar av problem för dem som redan är förtrogna med ämnet.

Uppläggning

Artikeln vill visa att familjens funktioner har genomgått vissa modifieringar under senkapitalismen, och att de motsättningar som uttrycks inom den skärpts, men att den bibehåller sin ställning som en, ur kapitalets synvinkel, nyttig och nödvändig institution. Den gör en genomgång av familjens funktioner under detta och tidigare produktionssätt. Därefter följer analyser av vissa av dessa funktioner (reproduktion, socialisering och sexualitet), deras utformning, deras betydelse för familjen, för samhället och för familjens roll i samhället. Dessa analyser behandlar nuläget utseende snarare än dess uppkomst och utveckling. Därefter diskuteras några frågor kring familjens roll för ett proletärt klassmedvetande, samt förhållandet mellan familjens form och dess klassmässiga innehåll. Artikeln avslutas med några funderingar kring familjen och barnfrågan under socialismen. Detta avsnitt är med avsikt hållet i form av ganska allmänna målsättningar och spridda synpunkter. Det är viktigt att frågan om "det nya livet" och "den nya människan" diskuteras inom varje antikapitalistisk rörelse redan nu och att den får sin rättmätiga plats i en framtida revolutionär massrörelse, men en total politik kan det inte bli frågan om att utarbeta. Det måste ske på de proletära massornas egna villkor, och i en kombination av politisk teori och praktik som först är möjlig under proletariats diktatur, den proletära demokratin. Vi måste idag, som revolutionärer, framhålla att det kommer att krävas en medveten ansträngning från det socialistiska samhällets sida, för att kollektivt skapa högre livsformer (de gamla duger inte, och de nya kommer inte av sig själva), men det är människorna i detta samhälle, dessa massors oändliga skaparkraft, som både avgör hur det skall gå till, och som genomför det.

Terminologi

Slutligen några anmärkningar kring användningen av vissa ord: Det går naturligtvis inte att tala om "familjen" i största allmänhet. Den måste hänföras till en specifik samhällsformation och en specifik klass. Å andra sidan blir det väl långgrandigt att upprepa dessa bestämningar för varje påstående man gör. Därför kommer jag i artikeln att använda vissa begrepp, som i sig själva är tämligen oprecisa, efter att redan här ha angett vad de står för, när inget annat anges eller framgår av sammanhanget.

Begrepp som den borgerliga, respektive den proletära familjen har använts flitigt och i ett flertal olika betydelser. Jag anser att borgerlig är varje familj, uppbyggd enligt borgerligt mönster, och fungerande som en del i ett borgerligt samhälle. Det innebär att den mest typiska borgerliga familjen har sitt ursprung, inte i borgar- utan i småborgarklassen, och påträffas numera i störst antal inom arbetarklass och mellanskikt (2). Begreppet hänför sig alltså till familjens struktur och funktion, inte till medlemmarnas klasstillhörighet eller politiska åsikter. Beteckningen familj i borgarklassen, resp. i arbetarklassen, och så vidare, säger däremot att

familjens medlemmar (i första hand fadern, eftersom vi lever i ett patriarkaliskt samhälle) tillhör borgarklassen resp. arbetarklassen, och så vidare Innehållet i termen "den proletära familjen" har varierat högst betydligt. Några har låtit "proletär familj" vara liktydigt med en familj där försörjaren/försörjarna måste sälja sin arbetskraft. Denna bestämning är i och för sig vetenskaplig men för att undvika varje sammanblandning av *familjen i proletariatet* (proletariat här i betydelse av "de som inte äger produktionsmedel") med en familj som tjänar proletariatets klassintresse (proletariat här i betydelsen arbetarklass) föredrar jag att tala om "lönearbetarfamiljen". Härefter ingår egentligen familjen i både arbetarklassen och hela mellanskikten, även de högsta. Men för att återigen slippa ständiga preciseringar i texten kommer "lönearbetarfamiljen" och "familj" överhuvudtaget om inte annat anges eller framgår av sammanhanget att betyda familj i arbetarklassen och de lägre mellanskikten (3).

Ytterligare komplikationer blir det i analysen av kvinnors klasstillhörighet, både när det gäller förvärvsarbete och icke förvärvsarbete kvinnor. De sistnämnda placeras i allmänhet automatiskt i sin makes eller faders klass, eftersom de sägs sakna egen ställning i produktionen. Jag anser att detta är felaktigt (varför framgår av styckena "Kompensation och restituering – på gott och ont" och "Privatperson eller samhällsvarelse" i kap. VII). Hemarbetande kvinnor är ingen *klass*, men väl ett specifikt socialt skikt, vars medvetande (liksom studentens) modifieras av socialt ursprung samt påverkan av och solidaritet med närstående (make, föräldrar, barn, vänner). Men denna modifiering kan inte sättas som den primära klassbestämningen. För yrkesarbetande kvinnor är klasstillhörigheten bestämd av deras yrke, men även här uppträder samma modifieringar, liksom andra betingade av hushållsarbetet. Den dubbelarbetande kvinnan slits mellan två världar, två sociala identiteter, på liknande sätt som vissa bönder vilka under sommarhalvåret sköter det egna jordbruket (och alltså är småborgare) och om vintrarna jobbar för ett skogsbolag (dvs., är arbetare). Den dubbelarbetande kvinnan genomgår en sådan förvandling fem dagar i veckan!

Till skillnad från Arbetets Kvinnor anser jag därför att arbetarkvinnor är detsamma som arbeterskor, kvinnor som genom sin egen ställning i produktionen tillhör arbetarklassen, medan "arbetarklassens kvinnor" kan användas om hustrur, mödrar och döttrar till arbetare.

Inledning till diskussion

En precis och nyanserad marxistisk begreppsapparat är nödvändig för att avslöja de motsättningar som bor i familjeinstitutionen under kapitalismen, för att på en dialektisk och materialistisk grund visa denna institutions beroende av och betydelse för samhället i stort. Jag har försökt att visa hur familjens utveckling har bestämts av förändringar i det kapitalistiska samhället fram till nu. En fortsatt diskussion måste ta upp framtida möjligheter och se hur de tendenser som idag gör sig gällande i klasskampen och inom den kapitalistiska ekonomin kan komma att inverka på den. Kommer familjens nuvarande utveckling att fortsätta, kommer den att plana ut, eller till och med vända under trycket av en förändrad ekonomisk situation? Detta är frågor jag bara helt hastigt berört. (Se stycket "En krisfri kapitalism?" i kap. VII).

Här och var i texten finns också element till en revolutionär familjepolitik. Däremot har jag avstått från en systematisk framställning av en sådan. Eller rättare sagt av de två sådana. Det finns en ofta bortglömd distinktion som måste ligga till grund för en socialistisk familjepolitik, för att denna inte skall hamna i reformism: Vad familjepolitiken syftar till under proletariatets diktatur är inte bara mer och bättre än vad som kan nås under kapitalismen, det råder en kvalitativ skillnad i vad man kämpar för, hur man kämpar och de målsättningar man uppställer på vägen till slutresultatet, det klasslösa samhället.

Däremot tror jag att både faktaunderlaget, analysen och de konkreta förslagen i denna artikel kommer att kunna starta en intressant diskussion!

II. Översikt

Den förkapitalistiska familjen

Inte ens borgerlig sociologi och antropologi törs numera längre framställa det (mer eller mindre) monogama och livslånga paräktenskapet som den enda "naturliga" familjeformen. Man har insett att det är "lika enfaldigt att tro att familjens kristligt-germanska form är evig och oföränderlig, som att anse att den gammalromerska eller gammalgrekiska eller orientaliska var det" (4). Däremot finns det mycket litet empiriskt material tillgängligt om andra familjeformer, om dessa formers funktion i samhället och så vidare. En framställning av kärnfamiljens uppkomst måste därför bli tämligen vag och skissartad, i synnerhet som det vi faktiskt vet om äldre tiders familje- och vardagsliv i stort sett är begränsat till de besuttna klasserna. Så till exempel ger krönikor och andra medeltida källor oss vissa möjligheter att studera den feodala godsägarfamiljen, samtidigt som det knappast finns några vittnesbörd bevarade om hur den livegnes familj såg ut: Förhållandet mellan könen, barnens relationer till föräldrarna, och så vidare (detta inskränker även mycket ambitiösa framställningar som Kollontajs "Kvinnans ställning i den ekonomiska samhällsutvecklingen").

Ännu mer utlämnade åt gissningar och dåligt underbyggda generaliseringar blir vi om vi försöker studera familjens ursprung. Även om Engels' "Familjens, privategendomens och statens ursprung" behåller sitt värde som en uppmaning att alltid ställa till exempel samlevnadsformer i relation till det rådande produktions sättet, får stor del av hans sakunderlag anses som föråldrat och delvis vederlagt av nyare forskning. Däremot torde en hel del finnas att hämta hos nyare antropologer som Lévi-Strauss, men jag går här inte in på hans teorier om släkt- och äktenskapsstrukturer (5), utan nöjer mig med att skissera vad kapitalismen inneburit för familjestrukturen.

De flesta förkapitalistiska bondesamhällen kännetecknas av stora familjegrupper, där flera generationer lever i kontakt med varandra. Även gränsen mellan familj och icke-familj var flytande jämfört med våra dagar. Den grundläggande enheten var *hushållet*, inte familjen (6). Detta gällde under medeltiden i såväl bonde- som hantverkarhushållet. I bägge hölls gemensamt hushåll för husmor, barn, pigor, drängar, lärlingar och gesäller där samtliga var beroende av varandras arbete och samtliga stod under husfaderns tämligen oinskränkta domvärjo. "I detta överfyllda sociala liv kunde något avsondrat privatliv inte existera" (7).

Inte heller i det adliga hushållet fanns någon större möjlighet för godsherre och husfru med avkomma att bilda en avskild familjeenhet. De levde i en stor och skiftande grupp där släktingar och uppässande välborna fosterbarn bidrog till att mjuka upp gränsen mellan familjemedlemmar och hustjänare (8), samtidigt som deras egna söner fick samma sorts uppfostran hos någon annan riddarfamilj (9). Trots att detta naturligtvis inte var någon mer idyllisk miljö än nutidens familj (10) – det räcker att påminna om godsherrens makt över de underlydande (inklusive husfrun), domsrätt, halsrätt, och så vidare – skiljer sig denna livsform från dagens just genom att begreppet privatliv var praktiskt taget okänt.

I denna samhällsordning var individens position given av ett fast socialt mönster. Storhushållet och det säkra förfogandet över/innehavet av produktionsmedlen (livegna respektive hantverkare och bönder) gav trygghet i en statisk tillvaro. Med kapitalismens uppkomst skiljs producenterna från sina produktionsmedel och produktionen flyttas i allt högre grad ut från familjen (11). Samtidigt som jordbruket kapitaliseras växer Europas befolkning och landsbygdens "befolkningsöverskott" drivs att söka sin utkomst inom den begynnande industrin. Uppbrottet från hembygden, det hänsynslösa utnyttjandet av kvinnor och barn inom industrin löser upp de traditionella släkt- och familjebanden (12). "Kvinno- och barnarbete blev därför parollen vid maskineriets kapitalistiska användning. Detta väldiga

medel att ersätta arbete och arbetare förvandlades därmed genast till ett medel att öka lönearbetarnas antal genom att inränga arbetarfamiljens alla medlemmar under kapitalets omedelbara herravälde... Tvångsarbete för kapitalisten inkräktade inte bara på barnets lekar utan trängde också undan det fria arbete i familjekretsen, vilket ... utfördes för familjens egen räkning.” (13)

Industrialismens uppkomst

Både Marx och Engels har utförligt beskrivit de fruktansvärda lidanden kapitalismen innebar för sina offer. Men de såg också att kapitalismen genom att höja arbetets produktivitet så att överflöd blev möjligt – genom att göra den samhällsligt nödvändiga produktionen i egentlig mening samhällslik och genom att undergräva den materiella grunden för mannens överhöghet över hustru och barn – förebådade en ny och högre samhällsform, som kommer att byggas på kapitalismens aska. ”Hur ryslig och motbjudande upplösningen av de gamla familjeförhållandena inom det kapitalistiska systemet kan te sig, så skapar dock storindustrin den nya ekonomiska grundvalen för en högre form av familjeliv och för ett bättre förhållande mellan könen, genom att den tilldelar kvinnor, barn och ungdomar avgörande roller i den samhällsliga produktionsprocessen utanför hemmet” (14). ”Om hustruns bestämmande över mannen, vilket fabriksystemet oundvikligen medför, är omänskligt, måste mannens tidigare dominans över kvinnan också ha varit omänskligt... Om familjen i dagens samhälle upplöses ... visar denna upplösning i grund och botten att familjens bindande länkar inte är tillgivenhet till familjen utan privat intresse som ligger på lur under en låtsad egendomsgemenskap” (15).

Men som var och en vet kan inte kapitalet existera som kapital utan sin motsats, det levande arbetet. Kapitalisten måste alltså ”hålla arbetaren vid liv som arbetare” (16). När jordbruket sinade som källa för arbetskraft till industrin, så måste alltså industriarbetarklassen bli självreproducerande; dess levnadsvillkor måste alltså i kapitalets eget intresse förbättras. ”Bortsett från att arbetarrörelsen för varje dag uppvisade en alltmer hotande tillväxt, dikterades fabriksarbetets begränsning av samma nödvändighet, som ledde till att man spred guano över de engelska åkrarna. Samma blinda rovlystnad, som i det ena fallet hade utarmat jorden, hade i det andra fallet angripit rötterna till nationens livskraft” (17).

Vilken är då den generella utveckling man kan se hos arbetarfamiljen under de senaste åren? Uppenbart är att de borgerliga normerna för äktenskap och familjebildning stärkts oerhört inom proletariatet – sen må reaktionärer som Gösta Bohman, Alf Svensson och Keith Joseph yla om familjens och moralens upplösning så mycket de vill. Några exempel: 1970 års siffror (för hela landet) redovisade 18,4 % utomäktenskapliga barn. Detta må vara en fördubbling mot andelen 1950 (9,7 %), men jämfört med 1840-talet då 45 % av alla barn i Stockholm föddes utanför äktenskap verkar dagens ”lösaktighet” inte särskilt chockerande. Endast en fjärdedel av kvinnorna i 1840-talets Stockholm var gifta (levde resten i celibat?). På landsbygden var tydligen moralen något högre, ty här var ”endast” hälften av alla kvinnor över 15 år ogifta (18). Andelen gifta kvinnor över 15 år var 1930 47 % och 1960 62 %. Mellan de två sista årtalen sjönk medianåldern för äktenskap och barnafödande betydligt. Andelen yrkesverksamma bland kvinnorna har visserligen stigit, och i synnerhet bland de gifta kvinnorna. Man kan se en skarp uppgång i kvinnornas förvärvsintensitet i alla kapitalistiska länder sedan 1930-talet. Jämför man dagens siffror med sekelskiftets kvarstår den generella tendensen men skillnaden är mindre.

I USA ingick 1940 25 % av kvinnorna över 14 år i arbetskraften. 1968 arbetade 40 % av alla kvinnor över 16 år. Men i Frankrike utgjorde de arbetande och självförsörjande kvinnorna redan 1906 39 % av hela befolkningen (enligt Kollontaj) medan andelen kvinnor av de i Sverige förvärvsarbetande är nu 40 %). Att barnarbetet är i det närmaste eliminerat i de utvecklade kapitalistiska länderna är ett resultat av de större kraven på arbetskraften. Längre

skolgång är nödvändig de för att ge större, för arbetsköparen nyttiga, kunskaper och färdigheter (läskunnighet, räkning, och så vidare), dels för att ge den blivande arbetskraften del av samhällets ”värdegemenskap”

Försvara familjen?

Idag hörs röster inom vänsterdebatten som säger att ”den proletära familjen” hotas av monopolkapitalets profitjakt, och att försvaret av familjen måste vara en uppgift för socialister. Familjen ses som ett skydd för känslor och gemenskap inom ”folket”. Man ser till och med möjligheter för familjen att bli en ”revolutionär kampenhet” (19).

Det står klart att det i dagens kapitalistiska samhälle finns tendenser som hotar att göra människorna ännu mer atomiserade än de är i kärnfamiljen. En sådan tendens är de krav som industrikoncentrationen i nationell och internationell skala ställer på arbetskraftens rörlighet (detta var ju en av de faktorer som bidrog till att upplösa äldre tiders släktskapsband till förmån för kärnfamiljen och generationssplittring). Likaså är det ett faktum att familjen ofta är den sista tillflyktsorten för ett minimum av ömhet, samvaro och omtanke. Men att ur detta dra slutsatsen att familjen står i vägen för kapitalismens utveckling och håller på att röjas ur vägen – till arbetarklassens nackdel – av denna, det är att bortse från att varje struktur inom kapitalismen är fylld av inre motsättningar. Att lönearbetarfamiljen i vissa avseenden kan skapa friktion i det kapitalistiska maskineriet står i (dialektisk) motsättning till *men utesluter inte* att den har funktioner som är ytterst nödvändiga för att den kapitalistiska utsugningen skall kunna bibehållas. Att detta verkligen är fallet skall jag i det följande försöka visa, i en genomgång av lönearbetarfamiljens (i synnerhet arbetarfamiljens) funktioner i 1900-talets kapitalistiska samhälle. Jag skall försöka dokumentera påståendet i inledningen, att kärnfamiljen som sådan är en borgerlig samlevnadsstruktur, avpassad för att tjäna borgarsamhällets krav på individen, *oavsett* vilken klass den förekommer inom, och alltså måste fungera hämmande på proletärt klassmedvetande och revolutionär organisering.

Vad har man familjer till?

Den främsta källan till den förvirring som uppstår i varje debatt om familjens förflutna och tänkbara/önskvärda framtid är den totala avsaknaden av ett enhetligt begrepp ”familjen”. Ibland betyder ordet den treenighet som borgerliga (och en del förment marxistiska) sociologer vill få oss att se som den ”naturliga” familjen: mor, far och barn. Ibland betecknar det varje av släktskapsband förenat hushåll. Och så vidare. En orsak härtill är att det finns vissa funktioner som måste utföras i varje samhälle, medan *formen för* deras utförande varierar med de produktionsförhållanden som råder i varje konkret samhällsformation. Gör man en definition av typen ”familjen är den minsta samhällsenheten” så finner man självklart att familjen har existerat så länge det har funnits samhällen, men man avhänder sig också möjligheten att undersöka och förstå familjen i en given samhällsformation. ”Beviset för detta utvecklar sig just genom abstraktion från de speciella aspekter som gör det till ett moment i ett *speciellt* utvecklat *historiskt* stadium av mänsklig produktion” (20). Man ser familjen isolerad från samhället, som något som inte väsentligen påverkas av detta (det motsatta förfarandet, och ett som är lika förkastligt, är att som ekonomisterna se familjen som ett mekaniskt resultat av samhällsförhållandena, utan möjlighet att i sin tur påverka dessa). Likaså är det lätt att beskriva familjen i termer av föräldraskap, äktenskap, och så vidare, utan att se att dessa är socialt, snarare än biologiskt bestämda relationer.

Detta blir kanske lättare att förstå om vi går igenom de viktigaste samhälleliga funktioner som familjen har eller har haft, och samtidigt noterar var den borgerliga familjens uppgifter liknar respektive skiljer sig från den förkapitalistiska. Dessa funktioner är produktion, reproduktion (produktion och ”reparation” av arbetskraft), socialisering (uppfostran av barn till individer integrerade i samhället), överföring av rikedom och samhällelig position, sexualitet,

utbildning (yrkesträning), vård av gamla och sjuka, tillfredställandet av emotionella behov samt fritid och avkoppling.

Betraktar man denna lista ser man att familjen förlorat åtskilliga funktioner till andra instanser. Produktion sker nästan helt utanför dess ram (undantag är till exempel jordbruk och andra familjeföretag). Den produktion som sker i hemmen (matlagning, sömnad, och så vidare) intar en särställning i den samhälleliga produktionen. Den sker inte direkt för en marknad och innebär inte produktion av mervärde. Enligt min mening är hushållsarbetet (det oavlönade) att hänföra till re-produktionen snarare än produktionen (21). Genom att barnen inte längre som en självklar sak fortsätter i föräldrarnas fotspår, genom teknikens allt högre krav på utbildad arbetskraft, och genom att föräldrarnas yrkesverksamhet sker ”utom barnens åsyn”, har staten måst ta över den yrkesinriktade delen av uppfostran. Likaså har den tagit på sig den övervägande delen av sjuk- och åldringsvården. På den ideologiska nivån har den heliga familjens monopol på sexualiteten alltmer ifrågasatts. Hänsynslös kommersiell pseudofrihet men också en verklig öppenhet ”i ärligt sammanhang på fria villkor” (22). Men det är frågan i vilken mån denna förändring i attityder har trängt under samhällets yta (23) och i vilken mån det där monopolen någonsin gällt i praktiken...

Av dessa orsaker har det hävdats att familjen förlorat sitt existensberättigande och därför går sin undergång till mötes. Sociologen Talcott Parsons – en av kärnfamiljens mest hängivna försvarare – däremot visade att familjen visserligen förlorat uppgifter till andra instanser, men att det dels kommit till nya och dels andra fått större betydelse. Enligt Parsons hade den ”hög-funktionella” storfamiljen ersatts av den ”låg-funktionella” (=specialiserade) kärnfamiljen.

På vilka områden har då familjens betydelse ökat? Kapitalismen ställde nya, alltmer ökande krav på arbetskraften, i termer av såväl rörlighet som uppgivande av aktiviteter utanför arbetet (24). Fysisk och psykisk uttrötning, tvånget att byta vistelseort allt efter kapitalets nycker, ökande alienation (främlingskap), konkurrens och misstro med vilka de kapitalistiska produktionsrelationerna indränker människors förhållande till varandra, försvagade kontakten med släkt, grannar, arbetskamrater utanför den lilla familjens ram (25). ”Familjen som tillflyktsort, och sexualiteten som ett medel för frigörelse har fått ökad betydelse allt eftersom kapitalismen har gjort både tillflykt och frigörelse omöjliga i arbetets värld” (26).

Med utsugarsamhällets ökande krav på konformitet hos varje individ och samtidigt allt hastigare förändringar av beteendenormer, blir den tidiga socialiseringen, den som emotionellt integrerar barnet i samhället, en oerhört svår och viktig uppgift ur det beståendes synvinkel.

Familjens klassbestämning under kapitalismen

Den dominerande familjetypen i den industri-kapitalistiska världen av idag är lönearbetar-familjen (arbetar- och mellanskiktsfamiljen). (Jag skall strax motivera varför jag för samman dessa till *en* kategori trots de skillnader som råder mellan dem.) Denna familjs grundval är reproduktion av arbetskraft. Det är en reproduktion som sker, dagligt och generationellt, på olika samhälleliga nivåer (fysiskt, ideologiskt, psykiskt, ekonomiskt, och så vidare).

Lönearbetarfamiljens form är kärnfamiljen. Denna familjeform är borgerlig i den bemärkelsen att den formats av det kapitalistiska samhällets produktionsrelationer och ideologi och alltså fyller borgarklassens behov. Den härskande klassens tankar om familjen är under varje epok de härskande tankarna om familjen.

Det är dock värt att notera att den borgerliga familjen, i betydelsen familjen inom borgarklassen, till sin struktur står närmare den förborgerliga familjen än vad löntagarfamiljen gör. Det är *släkten*, inte familjeenheten, som äger och för vidare stora förmögenheter. Familjen i borgarklassen, arbetarklassen och mellanskikten präglas till struktur och idealbildning av samma samhällsformation (27). Samtidigt råder skillnader mellan dem beroende på deras

skilda ekonomiska huvudfunktion. De är reproduktionsinstanser för kapital(ist) och lönearbete(skraft). Arbetarfamiljen har tagit form av borgarfamiljen, och de är varandras samhälleliga grundval, på samma sätt som kapital och lönearbete är det (28). Såväl borgarfamiljen som småborgarfamiljen omfattar ett relativt litet antal individer idag. Jag kommer därför inte att särskilt behandla dem, annat än i spridda jämförelser med lönearbetarfamiljen, och i deras påverkan på denna. Både borgar-, arbetar- och mellanskiiktsfamiljen förmedlar samhällslig position; borgarfamiljen genom överföring av ägande, och samtliga genom att hos barnen inplantera en psykisk struktur (29) lämpad för deras roll inom produktionen och genom att göra dem disponerade/icke-disponerade för olika utbildningar. ”Det säkraste sättet att undvika materiell brist i vårt samhälle är att ha en far som tillhör socialgrupp I, till exempel en högre tjänsteman eller företagare. De vilkas fäder tillhör socialgrupp III hade 7 gånger större andelar hjälptagare under åren 1960-67 än de vars fäder tillhör socialgrupp I”.(30) Omfattande undersökningar visar att ”både ifråga om verbala och kvantitativa färdigheter får barn med högre utbildade föräldrar bättre betyg, och barn med sämre utbildade föräldrar får sämre betyg än man har anledning att vänta sig med hänsyn till deras resultat på intelligenstest”.

Hur de olika språk- och värdesystem som förmedlas till barn i olika klasser motverkar social rörlighet skall jag återkomma till senare (med stöd av Bernsteins respektive Kohns undersökningar). Här räcker det med att konstatera resultatet. ”En individ har större chans att hamna i samma yrkesgrupp som fadern än i någon annan yrkesgrupp... Men yrkesarv kan också ses som effekten av en arbetarmiljön betingad livsstil i hemmet. Människor i samma yrkeskultur lever ofta under likartade betingelser, har liknande uppfostringsmetoder och aspirationer för sina barn. Den viktigaste effekten av familjepåverkan gäller *yrkesnivån*”(31).

Lönearbetarfamiljen har som mål reproduktionen av lönearbetare inom alla klasser och skikt av löntagare. Detta betingar dess enhetlighet. Om avsaknaden av egna produktionsmedel och tvånget att sälja sin arbetskraft är det gemensamma i relationen till kapitalet, så skiljer *utsugningen* den produktive arbetaren (arbetaren i marxistisk mening) från alla andra löntagare. Annat som betingar skillnader mellan familjer bland olika skikt av lönearbetare är dels inkomstnivån, dels arbetets karaktär: intellektuellt - manuellt, självständigt skapande - monotont och rutinmässigt, samhälleligt nödvändigt - ej samhälleligt nödvändigt (32). Dessa skillnader speglas i de olika normer dessa familjer förmedlar till sina barn.

Genom att den är produktionsinstans för ”den säregna varan arbetskraft” (Marx) är familjen indragen i den kapitalistiska varuproduktionen sfär. Trots att det inom familjen inte råder kapitalistiska produktionsförhållanden, bestäms dess inre relationer av dessa (33). Detta lägger grund för en motsägelse mellan familjens ideala vara (familjemytten) och dess verkliga villkor(34).

III. Reproduktionen av arbetskraft, hushållsarbetet och kvinnans ställning

Hushållsarbetet och kvinnorörelsen

Frågan om familjens roll för kvinnoförtrycket har hittills varit utgångspunkten för nästan varje diskussion om familjeinstitutionen – det är ju genom den nya kvinnorörelsen som denna sorts problem överhuvudtaget kommit att resas på nytt inom den socialistiska debatten. Det finns alltså förhållandevis mycket skrivet om detta, men till största delen beskrivande snarare än analyserande. Detta har bidragit till en stark förvirring på många punkter: Är det så att en hemarbetande kvinnas klasstillhörighet är identisk med hennes makes (ett ganska vanligt antagande bland s.k. marxister)? Är hemmafruar en potentiellt ledande kraft i klasskampen? Är familjen ett skydd mot det dubbla förtrycket av kvinnan? Och så vidare. Selma James' och Mariarosa dalla Costas pamflett ”The Power of Women and the Subversion of the

Community” hade, trots sina brister, förtjänsten att ifrågasätta både att de hemarbetande kvinnorna följer med på köpet när man gör en klassanalys av den förvärvsarbetande befolkningen (genom sina män) *och* att kvinnans arbete i hemmet är en bruksvärdesproduktion av förkapitalistisk typ. Marxistiska ekonomer som Mandel har antagit att en ”produktionskategori som behållit sitt enkla bruksvärde och inte blivit vara i det kapitalistiska samhället är det som framställs inom hushållen. Fast den kräver mycket mänskligt arbete utgör hela denna hushållens produktion en produktion av bruksvärden och inte av varor”(35). James’ och dalla Costas arbete satte fart på diskussionen i kvinnorörelsen, och den marxistiska riktningen inom denna tvangs att äntligen göra djupgående analyser av hushållsarbetets karaktär under kapitalismen, och dess förhållande till den kapitalistiska produktionen. I detta nummer av Rådsmakt finns en sådan, Wally Secombes artikel ”Hushållsarbetet under kapitalismen”. Eftersom jag är överens med Secombe på alla avgörande punkter, skall jag försöka att inte ta upp utrymme med att åter beskriva vad han utförligt behandlar. Vad Secombe gör är i huvudsak mycket enkelt: Han tillämpar konsekvent Marx’ värdeteori och analys av löneformen på den hemarbetande kvinnan. Att inte detta gjorts tidigare kastar ett klart ljus över både kvinnorörelsens och vänsterns oförmåga att förena en förståelse för kvinnofrågans betydelse med kunskaper i marxistisk ekonomisk teori.

Daglig reproduktion av arbetskraft

För att förstå hushållsarbetets och kvinnans roll inom kapitalismen, måste man utgå från en analys av den dagliga reproduktionen av arbetskraft. Lönearbetaren i det kapitalistiska samhället säljer sin arbetsförmåga till ägaren av produktionsmedel. Han ställer sina krafter (fysiska och psykiska) till dennes förfogande under ett bestämt antal timmar per dag, och mottar i gengäld en lön. Lönen motsvarar värdet av arbetskraften, dvs. den mängd socialt nödvändig arbetstid som krävs för att producera den (reproduktionskostnad + kostnad för produktion av nästa generation arbetskraft). För att lönen värde skall realiseras måste dess bytesvärde omsättas i bruksvärden: Mat, kläder, husrum, nöjen, etc. Detta sker i allmänhet via familjeinstitutionen. Hustrurollen är den som reproducent av makens (eventuellt också hennes egen) arbetskraft. Hennes uppehälle tillhör (den minimala) kostnaden för återskapandet av honom som fullvärdig (=fullt utsugningsbar) arbetskraft. Utan en obetald kokerska-sjuksköterska-älskarinna-sömmerska-städerska-kurator-barnsköterska-fönsterputserska-m.m.-allt-i-ett är arbetaren tvungen att köpa dessa tjänster på marknaden, vilket höjer produktionskostnaderna för arbetskraften, eller erhålla dem från staten (och alltså betala dem med sin skatt, vilket indirekt ger samma resultat).

Kan familjen ersättas som arbetskraftsreproducent?

Man kan grovt dela in de arbetskraftsreproducerande sysslorna i fysisk reproduktion och psykisk. Vad gäller den fysiska reproduktionen så har vissa delar av den flyttats från hushållsarbetet till de kommersiella eller offentliga tjänsterna (fryst, mer eller mindre färdiglagad, mat, konfektion, sjukvård, m.m.). Genom att större delen av detta arbete utförs som icke-lönearbete lyckas kapitalet med konststycket att köpa två människors arbetskraft men få det att se ut som om det bara tillägnade sig, och alltså bara ska betala för, en människas. Ett slugt sätt att utnyttja den kvinnliga arbetskraften. Troligen skulle hela, eller nästan hela, den fysiska reproduktionen kunna inlemmas i varuekonomin, men det skulle med all säkerhet bli dyrare och mer svåradministrerat ur kapitalets synvinkel. Skillnaderna skulle dock vara kvantitativa så när som på en punkt: om denna utveckling drevs för långt skulle det vara svårt att upprätthålla kvinnans roll som arbetskraftsreserv, dels ekonomiskt (eftersom det skulle innebära att hustrun försörjdes i lika hög grad som förut, men att utgifter för kommersiella tjänster tillkom), och dels ideologiskt (36). I viss mån torde detta kunna kompenseras genom att s.k. gästarbetare alltmer användes som arbetskraftsreserv. Dessa kan dock bli politiskt mer

svårhanterliga än husmödrarna. Däremot anser jag, att en ”bortrationalisering” av kärnfamiljen skulle innebära en kvalitativ förändring av den psykiska reproduktionsprocessen (37) – en förändring som förmodligen vore en Pyrrhusseger för kapitalismen. Kapitalismen är inte ett system som tar hänsyn till mänskliga känslor. Ackumulationens och profitens lagar genomsyrar varje por i varuproduktionens samhälle. Arbetaren är skild från arbetsmedlen och står främmande inför arbetets produkt. Inte endast i själva varuutbytet, utan i alla samhälleliga sammanhang – till och med i sexualiteten (38) – antar varje ”samhälleligt förhållande mellan människorna själva ... fantasmaformen av ett förhållande mellan tingen” (39). Men någonstans måste arbetaren få sina psykiska behov tillgodosedda, någonstans måste han få avreagera sig. Någonstans måste proletären kompenseras med illusorisk lycka för den lycka som han reellt berövas i arbetet och samhällslivet.

I det kapitalistiska samhället gör slit, konkurrens, prestationstänkande och förtingligande att endast ofullkomliga och sporadiska genombrott till gemenskap, utan vare sig cynism eller självbedrägeri, blir möjliga. En ”omedelbar konsekvens av att människan alieneras från sin arbetsprodukt, sin livsaktivitet och sitt artväsen är *människans alienation från människan*. När människan står främmande för sig själv, så står hennes medmänniska också främmande för henne. Det som gäller för människans förhållande till sitt arbete, till sin arbetsprodukt, det gäller också för hennes förhållande till andra människor” (40). Det man inte har i verkligheten får man inbilla sig. Och inbillningens högborg är familjen. Men – om en lätt travestering tillåts – kravet på illusionernas upprätthållande är kravet på ett samhälle som behöver illusionerna (41). Uppgiften att upprätthålla dessa illusioner tillfaller kvinnan.

Hushållsarbetets karaktär under kapitalismen

Kvinnan i lönearbetarfamiljen står inte utanför den kapitalistiska varuproduktionen, i något slags ekonomiskt reservat. Hon är inte producent av bruksvärden, som Mandel påstår, hon är producent av ”denna säregna vara arbetskraft” (Marx), genom att bygga upp och upprätthålla arbetsförmågan hos lönearbetaren och ”arbetarens barn, för att denna egenartade ras av varuägare måtte föreviga sig på varumarknaden” (42). Här faller alltså till exempel det resonemang som Birte Siim för: ”Hushållsarbetet är inte produktion i kapitalistisk mening, i det att produktionen frambringar varor och skapar mervärde som kapitalisten tillägnar sig. *Således kan hemmaproduktionen inte heller vara utgångspunkt för någon strukturell bestämning av kvinnorna...* Kvinnorna, som uteslutande arbetar i hemmet, står utanför den samhälleliga produktionsprocessen och kan således bara *indirekt* placeras i klasser via mannens placering i produktionsprocessen”. (43)

Denna klassanalys grundar sig mera på den samhälleliga rikedomens fördelning för konsumtion, än på produktionsförhållanden. Naturligtvis spelar den materiella levnadsstandarden en stor roll för medvetandet – men i mindre grad än *relationerna* till andra människor i produktionsprocessen och till produktionsmedlen. Oerhört viktiga är också de förhållanden under vilka arbetet sker (gränsen mellan dessa två områden är flytande). Att sätta lönekuvertets tjocklek som det *avgörande* är att ekonomistiskt och marxistiskt sätta ting framför relationer.

Hemmafruns förhållande till kapitalet via marknaden (å ena sidan konsumtionsvarumarknaden, å den andra sidan arbetskraftsmarknaden) samt till löneformen analyseras utförligt av Secombe. Jag ska här ta upp något lite om hushållsarbetets karaktär och några funderingar angående vad som utgör den hushållsarbetandes produktionsmedel, samt i vilket förhållande hon står till dem.

Hushållsarbetet är tråkigt, åtminstone som ständig sysselsättning. Den skapar hela tiden nya arbetsuppgifter, eftersom det gäller att ha det renast och mest välstädat, och så vidare. Det ger inga förblivande resultat, som man kan peka på, utan varje arbetsuppgift måste ständigt göras om. Det är enformigt och besvärligt. Men dessa egenskaper har många arbeten i det här

samhället – något som skevt klassperspektiv ibland fått kvinnorörelsen att bortse från. Men det finns ändå vissa skillnader som gör hushållsarbetet som huvudsysselsättning medvetandehämmande och psykiskt påfrestande (44) i jämförelse med arbetssituationen för de flesta yrkesarbetande inom arbetarklass och mellanskikt. För det första erlaggs det sociala erkännandet av hushållsarbetet – värdet av den använda arbetskraften – inte i form av en lön till den hushållsarbetande, utan finns inbakat som ett element i värdet av den arbetskraft familjen producerar. Detta värde utgår som lön till hemmafruns make (eventuellt hennes barn) och framstår som betalning för det arbete han (/de) utför.

Hemarbetet som livsinnehåll

Lönearbetet är, och kan öppet erkännas som löneslaveri. Härtill är jag nödd och tvungen för mitt uppehälle, och ju fortare arbetsdagen tar slut desto bättre. Missnöje och konflikter på arbetsplatsen är rimliga, även subjektivt. Man kan behålla sin själsliga jämvikt genom att avsky arbetet, och genom att man har sin lön och sin fritid för att kompensera vantrivseln med arbetet. För hemmafruns arbete gäller helt andra villkor. Hon arbetar, enligt den härskande ideologin, för sina nära och kära – inte för ekonomisk vinning, utan av kärlek och ädla modersinstinkter.

Hemarbetets privatisering

Det andra förhållande som gör hushållsarbetet kvalitativt skilt från yrkesarbete, som medvetandeskapare under kapitalismen, är dess privatisering. Hemmafrun arbetar *ensam*. Hon bestämmer själv uppläggningsen av sitt arbete. Hon umgås inte med någon, är inte beroende av någon, i själva arbetsprocessen. Hennes arbete står alltså utanför den kapitalistiska produktionens tendens till *socialisering*, dvs. att låta produktionen ske i allt större enheter, vilka knyts samman i ett alltmer komplicerat nätverk, och där vars och ens arbete är beroende av allt fler andras. Denna tendens bidrar i högsta grad till kapitalismens undergrävande av sig själv, genom att skapa den klass som skall störta detta system. Hemarbetet däremot sker i isolering och för några bestämda personer; familjen, inte för en anonym marknad. Hemmafrun är förtryckt, men inte utsugen, eftersom hon inte producerar något mervärde (45). De ideologiska och psykologiska effekterna av hemmafruns speciella förhållande till kapitalet analyseras av Secombe.

Vilket är då hemmafruns förhållande till produktionsmedlen? Först och främst måste man fastställa *vad* som är hennes produktionsmedel. I viss utsträckning husgeråd och råvaror (livsmedel, tyg, etc.), men i första hand själva bärarna av varan arbetskraft; hennes man och hennes barn.

Hennes uppfostran har satt anpassning och respektabilitet som ledstjärnor för hennes strävanden. Hennes materiella intresse som arbetskraftsproducent är att hålla dessa ”i gott trim” så att värdet av deras arbetskraft (den vara hon framställer) kan realiseras. Hon har livslång träning i att leva för andra, *genom* andra. Aggressivitet och upproriskt beteende framstår i familjevärlden inte som resultat av samhälleligt förtryck i olika former, utan som ett personligt misslyckande för hustrun/modern, vars uppgift är att upprätthålla åtminstone skenet av respektabilitet och familjeidyll. Eftersom grundvalen för hennes existens, emotionellt och i de flesta fall materiellt, är familjens stabilitet, kämpa hon med näbbar och klor för att upprätthålla denna, med uppgivande av sin egen identitet som självständig varelse och sitt möjliga klassmedvetande. Hon tar upp i sig och neutraliserar den spänning, otillfredsställelse och vrede mannen känner – till kortsiktig båtnad för hans sinnesfrid och till långsiktig båtnad för systemets stabilitet (46). Eller som Signe Arnfred uttrycker det (fast i ett annat sammanhang): ”I och med att folk skenbart uppfyller sina behov bidrar de till upprätthållandet av det samhällstillstånd som omöjliggör behovens reella uppfyllelse”.

Kampen om lönekuvertet

Det ligger nära till hands att jämföra hemmafrun med småborgaren, den lille hantverkaren eller småbonden, som i egen regi producerar varor för marknaden, äger sina produktionsmedel, arbetar ensamma eller tillsammans med familjemedlemmar och varken är utsugen eller utsugare. Ideologiskt visar hon också starka likheter med dessa, individualism, sparsamhet, överdriven renlighet, konkurrensanda, etc. Gramsci påpekade vid en kommunistisk kvinnokonferens 1922 att ”Husmödrar, vad arten av deras arbete angår, kan anses likartade hantverkarna och därför kommer de knappast att vara kommunister; emellertid emedan de är arbetares livskamrater, och emedan de i vissa avseenden delar arbetarens liv, dras de mot kommunismen. Vår propaganda kan därför ha ett inflytande över dessa husmödrar; om inte för att leda dem in i vår organisation så till att neutralisera dem, så att de inte står i vägen för möjlig arbetarkamp.” (47) (Gramsci fortsätter med att ta upp den dagliga samvaron och den relativa känslan av samhörighet med familjemedlemmar och vänner som tillhör arbetarklassen som en modifierande faktor.)

Även om perspektivet är något manipulatoriskt, så är mycket i analysen korrekt (se nedan), men parallellen mellan husmodern (producenten av arbetskraft) och hantverkaren är problematisk när det gäller ägandet av produktionsmedlen. Hon äger inte maken, och barnen bara så länge de är små (och formellt inte då heller). När de växer upp och försäljningen (lönet) kan börja, gör barnen själva, liksom maken, anspråk på att ha odelad bestämmanderätt över sin arbetskraft, och priset för denna (48). Arbetaren måste ”alltid förhålla sig till sin arbetskraft som till en egendom, till sin egen vara...” (49). Detta gör han med all rätt, då det är han som utför försäljningstransaktionen, och då det är *bruksvärdet* av hans arbetskraft som kapitalet är ute efter, och erlagger bytesvärdets ekvivalent för, till honom. Kapitalismen bygger på existensen av den ”frie arbetaren”, som själv förfogar över sin arbetskraft.

Men modern/hustrun har också rätt att betrakta sig som delägare vid försäljningen, och som den huvudansvariga vid varans produktion, eftersom detta är vad hon ägnar sitt liv åt – och eftersom värdet av hennes arbetskraft är inräknat i den marknadsförda arbetskraftens pris. Som varje varuproducent vill hon själv förfoga över och motta ekvivalenten för sitt arbetsprodukt. Hon vill inte alieneras från den.

”Här föreligger alltså två motsatta principer, rätt mot rätt, bägge i lika hög grad stödda på varuutbytets lag. Men mellan lika rätt avgör makten. Därför uppkommer i den kapitalistiska produktionens historia en kamp...” (50) om bestämmanderätten över lönen, mellan lönearbetaren och hans hustru. En kamp som alltså inte, vilket stalinister av skilda kön och varianter tycks tro, beror på ett rent ideologiskt inflytande från bourgeoisin, på allmänt risiga levnadsvillkor (51) eller på ”feministiska” könskampsgriper, utan har en påtaglig materiell grund i de kapitalistiska produktionsförhållandena, och i arbetsdelningen mellan könen, även inom arbetarklassen och den närstående skikt. En kamp där mannen i det patriarkaliska samhället ständigt har ett övertag.

Här står, inom dessa skikt, för bägge könen, långsiktiga intressen mot kortsiktiga. Arbetarhustrun har kortsiktigt intresse av att befästa sin ställning inom familjen, långsiktigt av att genom eget förvärvsarbete och genom att vägra att ensam ta ansvar för hemmet och barnen, kunna delta på lika villkor i kampen för det samhälle som slutgiltigt upphäver arbetsdelningen mellan män och kvinnor, och därmed grunden för kvinnoförtrycket. Mannen har kortsiktigt intresse av kvinnan som en så foglig och anspråkslös hushållerska och upppasserska som möjligt. Långsiktigt har den manlige arbetaren intresse av kvinnan som jämlike och stridskamrat.

Kvinnan i produktion och klasskamp

Denna splittring har haft svåra konsekvenser för arbetarklassens kamp. Kvinnor inom arbetarklassen har traditionellt varit mindre stridsvilliga än männen (även om det finns lysande undantag). Hustrur till arbetare har ofta varit en broms för männens kamp – det är ju hon som har ansvaret för att familjens ekonomi skall gå ihop. Om mannen strejkar eller blir avskedad så rycks grunden bort för hennes del i den samhälleliga produktionen. Vi kan se ett exempel på hur hemmafruar – med enorm påhejning från massmedia – mobiliseras mot strejker, i Mrs Millers kampanj i England -74 (52). Männen å sin sida har alltför ofta sett kvinnorna i samma klass över axeln, underlåtligt att stödja, ja till och med motarbetat dem. I många länder fick arbetarkvinnorna kämpa hårt och länge, innan de ens släpptes in i fackföreningarna. De strejkande kvinnorna vid LIP i Frankrike, och Sogantal i Portugal tvangs till konflikt även med fäder och makar, för att få gå nattlig strejkvakt vid de ockuperade företagen. Desto värdefullare är de fall då manliga och kvinnliga arbetare står solidariska med varandra, som till exempel vid städerskestrejken i Malmfälten. Många män (och deras fruar) anser att det räcker om en i familjen (gissa vem!) är fackligt organiserad, även om båda jobbar (53). Det är bara vid enstaka tillfällen som majoriteten av männen, eller den organiserade vänstern målmedvetet arbetat för att vinna de strejkandes familjer för en strejk, trots det kortsiktiga ekonomiska avbräck den innebär.

Kvinna, vet din plats. (I)

Allt detta visar den oerhörda vikten av att arbetarklassens kvinnor i så stor utsträckning som möjligt jobbar utanför hemmet. Detta får inte bli bara en generell sanning med många om och men och kanske tillfogade. Självklart stöder vi som revolutionärer arbetarklassens kamp för en högre levnadsstandard på profitens bekostnad, men man får ju tänka efter lite, vilken form av standardökning som bör eftersträvas. Det är riktigt att kräva fler, gratis och bättre dag-hemsplatser (54), kortare arbetsdag för män och kvinnor, full sjukersättning när kommunen inte "kan" ordna vårdare till ett sjukt barn och en förälder måste stanna hemma, en lön som räcker att leva på, för både män och kvinnor, rätt till arbete åt alla. Men det är inte riktigt att motivera krav på högre lön med att "en lön skall räcka för en familj" (Kajsa Ohrlander). Inte heller får en sådan lapsus förekomma som i Proletären 14/74. Där talar man om den paragraf i arbetarskyddslagen som säger att "Kvinna må icke användas till arbete under jord, i gruva eller stenbrott". Proletären citerar ett minst sagt besynnerligt uttalande från en VPK-kvinna i Malmberget: "Vi kvinnor kräver samma rätt som männen att få slita ut oss i LKAB:s gruvor. Vi kräver samma rätt som de att få ådra oss silikos". Hon ansåg, fortfarande enligt Proletären, att eftersom mannens lön inte räcker för båda och det inte finns tillräckligt med andra jobb, förutom de i gruvan, så måste kvinnorna få ta dessa. Och KFMLr kommenterar i en skur av sarkasmer: "De /de inskränkta feministiska damerna/ behöver ju aldrig själva dra ner i gruvorna för att arbeta". "Att kravet i första hand måste vara en reallön som möjliggör för mannen att försörja familjen, och uppgiften att kämpa för detta krav, föll henne/VPK-aren/ aldrig in". Att kravet måste vara människovärdiga arbetsmiljöer för män *och* kvinnor föll aldrig KFMLr in. Naturligtvis kämpar man inte för kvinnors rätt att få silikos – däremot för kortare arbetstid, ventilationsanordningar och arbetsrotation så att *inga* arbetare behöver få silikos! Att säga som Proletären, att eftersom förhållandena nu är så jävliga i gruvorna måste vi åtminstone skydda kvinnorna från dem, är att acceptera att profitjakten åstadkommer för jävliga förhållanden. (Men så behöver dessa inskränkta herrar kanske inte själva ge sig ner i gruvorna för att arbeta ... Proletären har alldeles rätt i att feminister – åtminstone jag själv – "flammar av raseri" inför den diskriminering som gruvarbetet innebär. Ty denna diskriminering av *mannen* är faktiskt upprörande.) Det är ungefär detsamma som att kräva lön, inte efter vad som än en rimlig levnadsstandard, utan efter företagets lönsamhet. Att ta ansvar för den kapitalistiska produktionen är reformism.

Bekämpa dubbelarbetet!

På samma sätt skall det slitsamma dubbelarbete kvinnor tvingas till inte bekämpas genom att kvinnan arbetar deltid med sämre sociala förmåner, låg lön och till och med utan rätt till facklig anslutning, genom att istället stanna hemma, eller med ökat skiftarbete. Istället måste kraven gälla

- Kortare arbetsdag för alla (högst 6 timmar)
- Arbetsplatser och bostadsområden i närheten av varandra
- Servicehus, daghem och annat som avlastar familjen så mycket skitjobb som möjligt
- Att varje manlig arbetare med ett uns av klassmedvetande tar på sig lika stor del av hushållsarbetet och barnens vård som kvinnan.

Man bör också arbeta för ett organiserat samarbete ifråga om matlagning, tvätt, barnpassning och så vidare, i de proletära bostadsområdena, för att på sikt ifrågasätta kärnfamiljen och privatiseringen samt praktiskt väcka medvetande om nödvändigheten av kollektiva boendeformer.

Kvinna, vet din plats! (II)

Det är det fjärde kravet, på att mannen tar sin del av ansvaret, som är mest kontroversiellt inom många vänsterorganisationer. Dödsförskräckta för allt som kan liknas vid könskamp inom arbetarfamiljen väljer till exempel RMF, i sin i övrigt vettiga broschyr om sex timmars arbetsdag, ungefär samma lösning som "arbetarstaten" Sovjet. I Ryssland säger man att förutsättningen för kvinnans frigörelse är automatisering och socialisering av hushållsarbetet, samt kollektivisering av barntillsynen. Tills produktivkrafternas utveckling tillåter detta – någon gång i en dimmig framtid – är det inte någon idé att komma med småborgerliga dellösningar, som till exempel att männen hjälper till i hemmet... RMF tar i tur och ordning upp dubbelarbetet, den dolda arbetslösheten, kapitalets utnyttjande av kvinnorna på olika sätt – men ännu ingenting om den ojämna arbetsfördelningen i hemmet. Så kommer äntligen rubriken: "Dubbelarbetet får inte befästas". Där krävs att hemarbetet kollektiviseras, samt bra och gratis daghemplatser åt alla barn. Bra krav, i och för sig, men tämligen långsiktiga. Herrarna i RMF och vad de kallar för "arbetarstaten" Sovjet skall veta att vi inte tänker skura och dammsuga mol allena åt dem, tills de någon gång har gjort revolution respektive utvecklat produktivkrafterna åt oss! (Så att vi kan få helautomatiska tvättanordningar.) Skälet till detta utelämnande är väl att man inte vill stöta den manliga delen av arbetarklassen för pannan (55). Men om, som Plechanov sa, det är opportunistiskt att applådera arbetarklassens rygg när den rör sig, vad är det då att applådera dess ända när den sitter still (och läser sportsidorna medan frugan lagar mat)??

Skyddas kvinnan av familjen?

Vi måste eftertryckligt avvisa föreställningen att familjen "skyddar" arbetarklassens kvinnor och den s.k. proletära antifeminism som säger att det endast är kvinnor i de högre mellanskikten som har verkligt intresse av att skaffa sig jobb och komma ut ur hemmet. Arbetarklassens kvinnor har ju bara alternativet slitsamma låglönejobb och hushållsarbetet kvar därtill (56). På ett abstrakt plan kan detta låta rimligt. Den dubbelarbetandes situation är orimligt svår, och de kvinnojobb som erbjuds en utbildad är inte mycket att hänga i julgranen. Men är det så mycket hälsosammare att gå hemma? Jobbar man så har man arbetskamrater, man har en egen inkomst även om den är liten som gör det *möjligt* att hävda sin lika rätt gentemot mannen i hemmet. Att tvinga fram en rättvis fördelning av hemsysslor står inte i motsättning till deras långsiktiga avskaffande. Motsatsen är fallet i två avseenden,

a) för det första genom att hemarbetet upphör att vara ett dolt arbete som kapitalismen kan förutsätta blir utfört utan rimlig betalning.

Att en dubbelarbetande husmor arbetar 80 timmar i veckan och hennes man 40 för sammanlagt 80 timmars lön istället för 120 timmars, ökar alltså den sammanlagda utsugningen utan att arbetarklassen uppfattar det som ett angrepp på sin levnadsstandard. Det är för att hålla den arbetskraft kapitalet behöver igång som hushållsarbete är nödvändigt, men då skall det också räknas in i värdet av varan arbetskraft, och denna betalas därefter.

b) För det andra frigörs en del av kvinnans krafter till politiskt arbete. Arbetarklassen som helhet tjänar inte på en familjestruktur där hon ensam sköter "markservicen", för att hon ensam skall hinna ägna sig åt politik.

Följande tabell(57) ger väl en rätt god uppfattning om värdet av myten "hemmets lugna härd":

I. PROCENTANDELEN MED PSYKISKA BESVÄR UNDER DE SENASTE 12 MÅNADERNA.

II. PROCENTANDELEN SOM ANVÄNDER LUGNANDE MEDEL.

III. PROCENTANDELEN SOM ANVÄNDER SÖMNMEDEL.

HUSHÅLLSARBETETS OMFATTNING	HELTIDSARBETE	DELTIDSARBETE	HEMMAFRU
VÄLDIGT MYCKET			
I	15 %	37 %	34 %
II	0 % (!)	10 %	9 %
III	0 % (!)	1 %	3 %
LITE			
I	29 %	37 %	40 %
MYCKET LITE			
I	34 %	33 %	61 %
II	9 %	10 %	28 %
III	7 %	7 %	28 %

(Att både psykiska besvär och användning av dessa sorters droger drabbar hemmafruarna hårdare ju lägre ner på samhällsstegen de befinner sig, framgår av not 44.)

Man kan också titta på en undersökning gjord i Göteborg 1965. Den tog upp hur makarna ansåg att hustruns *heltidsarbete* påverkat deras hemliv. *Trots* de förhållanden de flesta kvinnor arbetar under, *trots* undermålig barntillsyn, *trots* långa arbetsdagar, och så vidare, anser 65 % av kvinnorna och 57 % av männen att effekten är övervägande eller enbart positiv (bland kvinnorna är gruppen "enbart positiv" störst, bland männen "övervägande positiv"). 19 % av männen finner att hustruns heltidsarbete inverkat negativt, men bara 5 % av kvinnorna!

Samtidigt är den politiska aktiviteten låg bland hemmafruar. Detta gäller inom samtliga socialgrupper, men i olika grad.

PROCENTANDEL SOM EJ DELTOG I NÅGON POLITISK AKTIVITET 1968:

SOCIALGRUPP I

Hemmafruar 53,0 %
Genomsnitt i gruppen 21,3 %

SOCIALGRUPP II

Hemmafruar 67,2 %
Tekniker, kontorspersonal 25,2 %
Genomsnitt i gruppen 32,9 %

SOCIALGRUPP II

Hemmafruar	77,8 %
Arbetare i den privata sektorn	14,5 %
Genomsnitt i gruppen	39,6 %

Enligt denna tabell ligger andelen som deltar i politisk aktivitet för socialgruppsgenomsnittet i socialgrupp I, 63 % högre än andelen hemmafruar i denna grupp som deltar i politisk aktivitet. Motsvarande siffra är i socialgrupp II 105 % och i socialgrupp III 172 %, Och hur skulle man kunna vilja, eller ännu mindre arbeta för, en samhällsförändring när man förnekas rätten till den mest elementära självkänsla och självförtroende? Nu är dock dessa siffror inte entydiga bevis för att hemmafrurollen är politiskt passiviserande. Dels har det en viss betydelse hurdan politisk aktivitet det gäller, dels är, vad Låginkomstutredningen kallar, låga politiska resurser vanligare även bland förvärvsarbetande kvinnor än bland män. Säkerligen är kvinnans uppknytning till familjerollen, vilket gäller även arbetarkvinnan, en viktig orsak härtill.

Till syvende och sist är det alltså mot hennes möjlighet till klassmedvetenhet familjen "skyddar" kvinnan, inom arbetarklassen och de lägre mellanskikten...

Kvinnolön – bilön

Tonvikten i vårt arbete måste alltså ligga på krav som gör det möjligt för kvinnor att arbeta och att delta i klasskampen. Det andra följer ju inte omedelbart ur det första. Så länge familjeinstitutionen definierar kvinnan som i första hand maka och mor, kommer den stora majoriteten av kvinnorna att delta i klasstriderna i lägre utsträckning än männen. Moders- och hustruideologin färgar kvinnans hela uppfostran, och det är hon som får ansvaret för hemmet och barnen. De vanligaste kvinnojobben är förlängningar av husmorsrollen (konfektionsindustri, städning, vårdyrken, barnuppfostran). Trots det växande antalet kvinnor utan manlig försörjare sätts kvinnolönerna fortfarande som bilöner – hon har ju, eller ska åtminstone få, en karl som tar hand om henne (kan man för övrigt tänka sig ett bättre bevis för att lönen inte är betalning för utfört arbete?). Medianinkomsten för förvärvsarbetande kvinnor var 1969 11 402 kr (för gifta kvinnor 9 725 kr), för förvärvsarbetande män 23 301 kr. Många kvinnor tvingas ta deltidsarbete. 1971 arbetade 56 % av de förvärvsarbetande gifta kvinnorna mindre än 35 tim vecka, 22 % under 20 timmar. Bland samtliga förvärvsarbetande kvinnor var andelarna 44 % resp. 17 % (58). Detta är naturligtvis lönsamt för stat och kommun som slipper ordna barntillsyn, och ytterst lönsamt för arbetsköparna. De deltidsanställda går miste om många sociala förmåner, de har i allmänhet låg facklig organiseringsgrad, de är tacksamma för vad de får – och samtidigt djupt beroende av den lilla inkomsten, och vanda att se den som en "extrainkomst" till familjeförsörjarens lön. De jobbar gärna på helger och kvällar eftersom mannen då är hemma och ser till barnen, 60 % av de deltidsarbetande kvinnorna anger "upptagen med eget hushåll" som skäl till att de ej heltidsarbetar. Motsvarande siffra för männen är 1 % (59). (Skälet "studier" uppges däremot av 33 % av männen mot 4 % av kvinnorna!) Många kvinnor skulle vilja ha längre arbetstid men får inte. 1966 hade 41,4 % av de heltidsanställda kvinnorna och 83,3 % av de deltidsanställda en totalinkomst under 15 000. Motsvarande siffra för män var 9,2 resp. 49,5 %. Kvinnolöner är uppenbarligen inte till för att leva på, än mindre att försörja barn!

Revolutionärt kvinnoarbete

Den förhållandevis stora andelen icke förvärvsarbetande kvinnor och familjerollens präglning även av den yrkesarbetande kvinnan, gör det nödvändigt för revolutionärer att bedriva ett arbete i bostadsområden. Så till exempel har många arbetarhustrurs oro för familjens ekonomi gått ut över män och barn, och över dessas kampmöjligheter. Det krävs en ihärdig propaganda för att visa profitmekanismerna bakom höga priser och hyror och uppmuntra till priskamps- och hyreskampsgupper. I grupper som arbetar med detta slags frågor, liksom frågor om bostadsområdenas utformning, barntillsyn och så vidare, måste revolutionärer vara

verksamma för att politisera kampen, visa hur missförhållanden beror av det kapitalistiska systemet. Men det räcker inte. Man måste dels också medvetet försöka ge så många som möjligt tillfälle att lära sig ta initiativ, ha ansvar för uppgifter, säga sin mening, etc. (detta är naturligtvis viktigt i all slags kamp, men speciellt nödvändigt för att bryta kvinnors inrotade passivitet). Dels måste man föreslå arbetsformer som kan leda till ett stegvis ifrågasättande av kärnfamiljen. Genom gemensam barnpassning, matlagning och så vidare med roterande arbetsuppgifter, vilka är lätta att motivera med praktiska skäl, när man har en meningsfull aktivitet att frigöra tid och krafter för. Men när man har kommit så långt blir det inte längre lika självklart att andra praktiska funktioner skall vara privatiserade. Inte heller att just kärnfamiljsenheten är den bästa för boende och samlevnad eller att hus måste byggas som bikupor, där varje hushållscell är liten och isolerad från de övriga.

IV. Familjen som socialiseringsinstans

Grundläggandet av den privata människan

Varje ny generation arbetskraft uppföds inom familjen. Ansvaret för att den nya individen förses med mat, kläder och husrum faller på föräldrarna. "Privatlivets helgd" härskar tämligen oinskränkt. En ny individ skall isolerad och "jämlig" sälja sin arbetskraft. Några stryker med – misshandlade, försummade eller psykiskt kvävda utan att någon vetat om det eller velat göra intrång på föräldrarnas rättigheter. På majoriteten verkar denna uppfostran till privatliv, förmedlad av familjeideologi, förortsmiljö (60) och hemmafrustristess (61) effektivt. "Denna anonymitet och skyddslöshet riskerar att ge barn en känsla av skyddslöshet och isolering så snart de befinner sig utanför den egna lägenheten utan föräldrarna. Barnets sociala erfarenhet blir en säregen kombination av anonymitet och intimitet, likgiltighet och privatisering" (62).

"Vi sköter vårt och resten angår oss inte", liksom en uppfattning om världen utanför familjen som skrämmande, är högst ändamålsenliga värderingar för samhället. Som den första socialiseringsinstansen i ett borgerligt samhälle har familjen att förmedla detta samhälles normer till barnen. De skall internalisera dess uppförandenormer (de som gäller för barnets klass), konsumtionsmönster, relationsmönster (förhållningssätt inför auktoriteter, till exempel) och könsroller. Kort sagt lägga grunden för en karaktärs- (och drifts-) struktur som är funktionell för den ställning i samhället som barnet skall inta.

Wilhelm Reich och den auktoritära familjen

Den förste marxist som på allvar analyserade uppfostran i familjen och undersökte dess effekter på det proletära klassmedvetandet var Wilhelm Reich. Denne omstridda psykoanalytiker och kommunist tog en helt ny utgångspunkt för sina undersökningar: "... att grundproblemet hos en korrekt psykologi inte är varför en hungrande människa stjälar, utan just omvänt varför hon inte stjälar" (63). Till skillnad från den officiella psykoanalysen frågade han inte hur man skulle "bota" neurotiker så att de blev "sammällsdugliga", utan *varför* detta samhälle ger upphov till neuroser. Till skillnad från de officiella kommunistpartierna tog han fasta på Marx' ord: "Alla omständigheter som alltså berör människorna, subjektet för produktionen, modifierar mer eller mindre alla hennes funktioner och verksamheter såsom skapare av den materiella rikedom, av varorna. I detta avseende kan man verkligen påvisa att alla mänskliga förhållanden och funktioner, hur och när de än framställs, utövar inflytande på den materiella produktionen, och inverkar på den mer eller mindre bestämmande". Reich kommenterade: "'Alla mänskliga förhållanden' – till detta hör arbetsprocessens förhållanden liksom de mest personliga, privata och högsta sublimeringarna i det mänskliga driftslivet och tänkandet, alltså även exempelvis könslivet... När en ideologi blir en materiell kraft så snart den griper tag i massorna, måste vi fråga oss vidare: På vilket sätt sker detta?" (64). Arbetet på psykoanalytiska kliniker i Wiens arbetarkvarter fick Reich att se det auktoritära

familjesystemet och det sexuella förtryck män och kvinnor vuxit upp med som avgörande för skapandet av ”den gentemot auktoriteten spaka, livsängsliga undersåten... Dessa förnyar ... därmed successivt möjligheten för en liten klick makthavare att behärska massorna” (65). I den auktoritära familj Reich beskriver kompenserar fadern det förtryck han själv är utsatt för som arbetare genom att i sin tur förtrycka fru, barn och hund. Barnet genomlever sina första viktiga år, då grunden för karaktärsstrukturen läggs, i ett totalt materiellt beroende av föräldrarnas goda vilja. Uppfyllelsen av de naturliga behov och de önskningar barnet känner kan förbjudas utan att förbudet behöver motiveras. Barnets sexualitet fördöms och hindras från att utvecklas. Principen om att det finns auktoriteter med ovillkorlig rätt att bli åtlydda slår fast rot i barnets psyke. Det blir otillfredsställt, skyggt, sexuellt hämmat och ”snällt” (66). Och som ett gammalt ordspråk säger: ”Snällt barn tiger tills det ingenting får”. Reichs åsikter mötte ett våldsamt motstånd från stalinistiskt håll och han uteslöts till och med ur det tyska kommunistpartiet. Under Folkfrontsperiodens flirt med borgarna var det bara alltför lätt för auktoritära och njutningsfientliga partifunktionärer att föra fram åsikter som dessa: ”Den döende kapitalismens ondska, den osedlighet som den med sitt föredöme uppmuntrar, den egoism som den utvecklar, den nöd som den skapar, de kriser den orsakar, de sociala sjukdomar den propagerar för, de hemliga aborter den provocerar *förstör familjen*.

De franska kommunisterna vill kämpa för att försvara familjen... De vill överta ett starkt land och en *talrik ras*... Men man måste *omgående vidta effektiva åtgärder för att trygga rasens bestånd*” (67).(våra kursiveringar.)

Reichs skrifter från 20- och 30-talen glömdes bort, för att uppleva en renässans under ungdomsrorelsens och det anti-auktoritära upprorets år på 60-talet. De senaste åren har dock alltmer kritik förts fram mot honom. En del av denna kritik är uttryck för den stalinistiska ekonomism och sexualfientlighet som mao-stalinismen övertagit från sina förebilder, och Moskva-stalinismen aldrig lämnat. Sådan kritik kan i allmänhet lämnas därhän. Andra och mera seriösa invändningar drabbar brister hos Reichs metod och ifrågasätter det genitalitetsbegrepp han använder (68). Likaså har Reichs verk, genom att specialisera sig på det sexuella förtryckets och familjens betydelse för det proletära klassmedvetandet, och genom att i inte särskilt stor utsträckning ta upp även andra faktorer, fått en viss slagsida. Visserligen är de 4-5 första levnadsåren – som Freud visade – av fundamental betydelse för det vuxna psyket. Och visserligen hade Sartre rätt gentemot vulgärmarxisterna, när han påpekade att en människas medvetande inte skapas i det ögonblick då hon får sin första lön. Men naturligtvis är inte människans karaktär något statiskt, från sexårsåldern en gång för alla givet! Barndomsupplevelserna skapar/elimineras vissa möjligheter, stärker/försvagar sannolikheten för ännu fler, men detta innebär att de bygger upp en ram för medvetandets möjligheter att utvecklas – de ger det inte ett fixerat innehåll, oavsett vad individen sedan upplever (69).

Det är paradoxalt att se hur människor kan avfärda familjeinstitutionens och de där tillbringade årens inverkan på den vuxnes medvetande och *samtidigt* till exempel hävda att det var befogat att slå ner strejker i Petrograd 1921 eftersom de strejkande inte var ”riktiga” arbetare, dvs. inte födda i arbetarhem utan bondsöner och f.d. bönder, det vill säga definitionsmässigt småborgerliga kontrarevolutionärer (70).

De allvarligaste invändningarna mot att tillämpa Reichs analyser, är de som går ut på att dessa stämmer in på 30-talets småborgerliga och proletära familjer, men inte äger någon giltighet i dagens läge. Uppenbarligen ställer senkapitalismen andra krav på undersåtarna än vad tidigare former av kapitalism gjorde, men frågan är hur pass fundamentala förändringar på framförallt arbetarklassens karaktärsstruktur som dessa nya krav medfört.

Kritikerna siktar in sig på Reichs framhävande av sexualförtrycket som en avgörande faktor, och pekar på att den s.k. fria uppfostran (småbarn får leka med sina genitalier) man tycker sig

kunna förmärka i dagens läge inte skapat några fria människor. De anser också att skola, daghem och gäng tagit över mycket av familjens uppfostrande funktioner. Det finns en tendens att tillskriva (underförstått: den klassmedvetna) familjen i arbetarklassen en stor revolutionär potential jämfört med dessa. Den första frågan leder in i ett snårigt problemkomplex som jag – för att behålla ett minimum av överskådlighet i framställningen – får skjuta upp ett tag, och låta växa ut till en mer allmän diskussion om sexualitetens roll i dagens samhälle. Den andra frågan går lättare att integrera i en beskrivning av uppfostran idag.

Oidipussituationen och könsidentifikationen

Ett grundläggande drag i det kapitalistiska samhället är arbetsdelningen mellan man och kvinna. Undersökningar har visat att barn i 3-årsåldern och tidigare har en klar uppfattning om vad som är korrekt beteende för tjejer respektive killar – och att de redan vet att tjejrollen har lägre status än killarnas. Denna tidiga prägning till könsroller finns inbyggd i själva familjeinstitutionen, som den är utformad idag. Mycket tidigt lär sig pojkar respektive flickor i den s.k. Oidipussituationen huruvida var och en av föräldrarna är tillåten eller otillåten som föremål för åtrå respektive identifikation. Det går inte att närmare beskriva Oidipuskomplexet utan att komma in på den debatt som sedan femtio år rasar om det kvinnliga psyket och dess beroende av det patriarkaliska kulturmönster som är förhärskande i alla kända klassamhällen. Att göra detta med ett minimum av noggrannhet skulle helt spränga ramen för denna framställning. Jag känner mig inte heller kompetent att ge en rättvis översikt över de olika ståndpunkterna (Freud, Abraham, Horney, Klein, Reich – och under de senaste årens pånyttfödelse för feminism och kritisk psykoanalys – Firestone, Millet och framförallt Mitchell). Summariskt kan konstateras att för barn av båda könen är modern det första kärleksobjektet (eftersom det är hon som, i praktiken, står för omvårdnad och lustuppfyllelse). I den oidipala fasen bryts denna likhet, pojken tvingas avsäga sig sina anspråk på att äga moderns (sexuella) kärlek, till faderns förmån, eftersom han inte kan/vågar konkurrera med denne (kastrationsångest). Han förtränger sin aggressivitet och svartsjuka gentemot fadern och identifierar sig istället med honom, i förvissning om att själv i sinom tid få ikläda sig make-faders-härskarrollen. Flickan upptäcker sin penislösa underlägsenhet under det manliga könet och försöker kompensera detta antingen genom att förneka sin kvinnlighet (pojkflickan, till vilken kategori Freud i ett svagt ögonblick räknade varje flicka som ägnar sig åt intellektuell, dvs. manlig, verksamhet!) eller genom att acceptera den, dvs. härma modern för att vinna faderns kärlek. Förhållandet till modern blir en besynnerlig kombination av kärlek, rivalitet, identifikation och bitterhet (därför att modern ”gjort” henne till kvinna). Enligt min åsikt ligger det mycket i Shulamit Firestones analys av kärnfamiljssituationen i termer av social makt. Det vill säga att pojkens övergång till manlig identifikation och bägge könen förakt för det kvinnliga ses som orsakade av kvinnans faktiska lägre status, inkomst, tillträde till yrken som ger ett visst mått av självtillfredsställelse och/eller intellektuell utveckling och så vidare i patriarkaliska samhällen (till vilket det kapitalistiska hör) (71). Även utan att fördjupa sig i penisavunder och överjag kan man konstatera en rad betingelser för att flickor skall bli ”kvinnlige” (mjuka, passiva, osjälvständiga) och pojkar ”manlige” (självhävdande, aggressiva med svårigheter att uttrycka sorg och ömhet) (72).

Uppfostran till könsroller

Två barn föds. Födelseannonser. ”Det blev en mekaniker” respektive ”Det blev som vi ville, någonting för en snopp” (73). Ungen i de skära sockorna gullas och kramas ohämmat (åtminstone så länge hon är ”snäll”) medan man är mera återhållsam mot det blåfotade knytet. Det ska ju i alla fall bli karl av honom. Under uppväxtåren uppmuntras flickan till ömhetsbetygelser, lydnad och anpassning (ses men inte höras) medan hennes aggressivitet beläggs med skuldkänslor och stark ångest. Initiativförmågan stäcks (det där klarar du inte lilla vän).

Många flickor vägrar, i större eller mindre utsträckning, att acceptera sitt kön, det vill säga, de delar helt och fullt pojkarnas åsikt att tjejer é larviga. Konsekvensen av att de ändå inte vill anse sig själva som larviga är att de inte vill bli uppfattade som ”riktiga” tjejer. Typexemplet är de otroligt populära Fem-böckerna. Där förekommer två tjejer, Anne (snäll, harig, söt och tämligen korkad – en typisk tjej med andra ord) och George (pojkflickan som är nästan – men inte riktigt – lika tuff och klyftig som killarna, hänger med på deras äventyr och bara då och då behöver räddas av en liten Man när hon överskattar sin förmåga). George tål överhuvudtaget inte att bli påmind om att hon är flicka.). Pojkflicksrollen kan vara jobbig att leva upp till men den är i stort sett accepterad – fram till puberteten. Då gör varje aktiv och självsäker liten Argbigga säkrast i att låta sig tämjas ”from a wild Kate, to a Kate, conformable as other household Kates”, ”a good, sweet Kate”.

Pojken tvingas dölja sin rädsla och ömhet (en karl skall inte gråta) men tillåts att visa aggressivitet och upproriskhet (du är allt en riktig bråkstake – sagt i uppskattande ton). Han förväntas vara aktiv och ”busig”. Flickorna tränas till en blygsammare syn på sig själva, och sina framtidsmöjligheter. Killen drömmer om att bli Superdetektiv eller statsminister – flickan hoppas på att bli sjuksköterska (med chans att bli läkarfru). Flickor utsätts också för starkare sexualrepression och (irrationellt betingat) renlighetsvång, de uppmuntras i lägre utsträckning att skaffa sig kunskaper och intellektuella intressen (74).

Det är inte nödvändigtvis så att uppfostrarna vill lära barnet att bete sig enligt det konventionella könsrollsmönstret. De bara förväntar sig att ungarna kommer att göra det, vilket är mycket effektivare. ”Ett sätt att få andra att göra vad man önskar är att ge order. Att få någon att *vara* det man vill att han skall vara, eller det man antar att han är eller är rädd för att han skall bli ... är en annan sak. Det bästa sättet är att tala om för honom, inte vad han skall, utan vad han är... Vi mottar huvuddelen av våra tidigaste och mest varaktiga instruktioner i form av intalade egenskaper... Medan en klinisk hypnotisör vet vad det är han håller på med, så vet föräldrahypnotisören det nästan aldrig” (75). Den könsrollsindoktrinering som andra hypnotisörer än föräldrarna – till exempel serier, TV, böcker – formligen dränker barnen i visar med all ”önskvärd” tydlighet hur män och kvinnor ”är”.

Men det viktigaste för inläringen av beteendemönster är de vuxna som barnen ser omkring sig. Ungar har en otroligt fin näsa för dubbelmoral, och påverkas mer av verkliga förhållanden (mammans och ”alla andras” mammors faktiska roller väger tyngre för flickan än uppmaningar *i ord* att studera och skaffa sig ett yrke). Är det befogat att säga att ojämlikhet mellan könen finns inbyggd i och uppehålls av själva familjeinstitutionen? Maria Bergom-Larsson refererar i *Ord och Bild* 4/74 en analys av dagens könssegregerade uppväxtmiljöer och deras personlighetsskapande effekter (76). Den samhällseliga arbetsfördelningen mellan könen, den isolerade förortsmiljön och de långa resorna till och från arbetet gör att barnets värld under de första åren blir starkt kvinnodominerad.

Flickans könsidentifikation sker enligt denna analys genom direkt identifikation med modern (och senare andra kvinnliga vårdare och lärarinnor) (77). Hennes nära bindning till modern bryts inte, och rubbas inte av någon kritisk distans. Hon sägs bli personorienterad, får starkt behov av uppmuntran och erkännande från omgivningen, och vågar sällan ta konflikt med auktoriteter.

Eftersom den manliga förebilden är frånvarande (78) sker pojkens könsidentifikation på ett abstraktare plan än flickans. Han identifierar sig med en roll, snarare än med en person.

Enligt författarna medför detta att pojkarna blir mer kritiska, mer självsäkra och mer lagda för problemlösning och högre studier (79). I frigörelsen från modersauktoriteten ligger självhävande och upprorsanda – som slår över i en ny konformitet, baserad på tuffhet, i gänget.

Detta är naturligtvis generaliseringar. Det finns individuella undantag, gradskillnader och framförallt gäller de skillnader som beskrivits mellan pojkar och flickor med ungefär samma klassbakgrund. Flickor i akademikerhem får en mer studievänlig uppfostran än pojkar i arbetarhem. Generellt tycks könsoliseringen vara störst inom arbetarklassen.

Uppfostrarnas värderingar inom olika samhällsklasser

Vad kan man då allmänt säga om uppfostran inom olika klasser? Problemet är stort, och svårt att få tag i vetenskapligt material om. Jag skall ta upp det kort, ur två aspekter. Först utifrån de värderingar föräldrarna hyser angående uppfostrans mål, i förhållande till deras ställning i produktion och samhällsliv, sedan genom en granskning av materiella uppväxtförhållanden (bostadsmiljö, möjligheter till kontakt med vuxna och jämnåriga).

Sociologen M.L. Kohn har i en undersökning funnit klara skillnader i normer och ideal för uppfostran mellan arbetar- och medelklassfamiljer (80). "... det empiriska bevismaterialet visar klart att det har djupgående konsekvenser för hur man uppfostrar sina barn om man befinner sig på den ena eller andra sidan av den linje som skiljer manuella från icke-manuella arbetare" (81). Kohn härleder dessa skillnader ur levnadsförhållanden som råder för arbetar- och medelklass (tjänstemän) (82). I den följande framställningen av hans resultat kommer jag att "baka in" rön från andra undersökningar, återgivna i "Uppväxtvillkor".

Den grundläggande skillnaden i levnadsbetingelser mellan arbetare och tjänstemän (deras sociala vara) ligger i deras arbetsituationer. Dessa skiljer sig åt i flera avseenden.

Traditionellt har tjänstemännen haft högre lön, högre status och större social trygghet än arbetaren i produktionen. Tjänstemannen stiger i erfarenhet och lönegrad ju äldre han blir, arbetaren blir utsliten och riskerar att få gå med kvasten eller till AMS. Uppkomsten av en mängd icke-manuella yrken med låg lön (ofta lägre än en industriarbetares) rutinbetonade arbetsuppgifter, otrygghet i anställningen (till exempel vid företagsnedläggelser) och små eller obefintliga möjligheter att påverka den egna arbetsituationen (bestämma uppläggnings av arbetet, avancera) har skapat ett stort lägre mellanskikt vars villkor ligger nära arbetarklassens (till stor del bestående av kvinnor från arbetarklassen, som även här får de lägsta betalda och monotona jobben). Generellt sett kvarstår dock mycket av ovanstående skillnader. Män i åldern 25-34 år med studentexamen har 72 % högre lön än män i samma ålder med enbart folkskola, arbetslösheten är proportionellt mycket större i socialgrupp III än i I och II. Andelen med tungt arbete, fysiskt eller psykiskt, är större bland arbetare än bland tjänstemän. Den viktigaste skillnaden ligger i förhållandet till den sociala merprodukten och i själva arbetets karaktär (arbetare producerar värde av vilket en del exproprieras av ägarna till produktionsmedlen, mellanskikten lever av detta mervärde – dock utan att kontrollera dess fördelning).

I typiska "medelklassyrken" kan individen "slå sig fram", "bli något" på egen hand och i konkurrens med andra. För att klara arbetsuppgifterna krävs åtminstone ett minimum av personligt initiativ, förmåga att göra abstraktioner, handskas med människor och idéer och att uttrycka detta på ett lämpligt sätt (och på en tämligen hög abstraktionsnivå). Viktigt är en identifikation med systemet (vilket ger utrymme för "konstruktiv" detaljkritik), ansvarskänsla och en inre disciplin.

Manuella arbeten är oftast enformiga, tunga (både psykiskt och fysiskt), ofta hälsovådliga (83), och med små möjligheter för individen att påverka sin arbetsituation (annat än genom att ge fan i hela skiten). "Maskineriet missbrukas till att ... förvandla arbetaren till en delmaskin" (84). Arbetet är totalalienerat, arbetaren har blivit en kugge utan möjlighet att överblicka, eller än mindre, kontrollera produktionsprocessen, dess resultat och målsättning (tidsstudier, MTM, ackord etc. driver detta till sin spets). Arbetsprocessen framstår som styrd

inte av mänskliga värden utan av döda maskiner med en egen, obeveklig och mördande rytm (85). Man står ständigt under kontroll av en yttre auktoritet (ackord och meritvärdering som hotar med löneavdrag, risken att bli avskedad). Medan tjänstemannen eller teknikern, som individ, kan förbättra sin situation, så kan de flesta arbetare endast förbättra sina villkor kollektivt. Men jämsides med detta finns – speciellt hos kvinnorna – en stark fatalism: ”Det är som det är, så är det och det är inget att göra åt.”

Språket i klassamhället

Många har konstaterat att olika klasser talar olika språk, Engelsmannen Basil Bernstein karaktäriserar arbetarklassens språk som en ”restriktiv kod” och medelklassens som en ”utvecklad kod”.

Den förra typen utmärks av (grammatikaliskt) enkla och korta meningar med få adjektiv. Den sortens språk fungerar i grupper med en gemensam referensram, som inte förändrar sig alltför mycket, och har ett starkt inslag av icke-verbal kommunikation. Det restriktiva språket blir beskrivande, det utvecklade blir analyserande. Rita Liljeström beskriver medelklassens språk som ett ”självhävdelsespråk” lämpat för kommunikation av känslor, individuella upplevelser och abstrakta sammanhang. På så sätt kommer arbetarfamiljen att till sina barn fortlämpligt ett språk, i vilket det är svårt att förmedla kunskap om hur samhället fungerar. Det nyanserade och livfulla (”mustiga”) språk som funnits hos många undertryckta klasser och grupper förefaller att ha utarmats i och med att den svenska stadsbefolkningen till stor del är ”inflyttade från landet”, dvs. fortfarande tämligen traditionslös och osäker i övergången från den stabila jordbruksmiljön till industrialismens storstadstillvaro. Varje försök från arbetarbarn att hävda sina egna uttrycksformer (s.k. slang) hämmas dels av överklassens auktoritet (personifierad först i lärare, sedan i myndighetspersoner och chefer), dels av liten språkvana överhuvudtaget... (86).

Inre och yttre auktoriteter

Vad ger då detta för resultat i uppfostran? Kohn gör främst den iakttagelsen att arbetarfamiljen försöker uppfostra sina barn till anpassning efter yttre påbud och auktoriteter. Disciplin och straff gäller störande former för uppförande, tillämpas utan motivering och blir åtlödda utan att ha fått en inre förankring hos barnet. Det är också följderna av barnets handlingar som avgör om det ska bestraffas, inte de motiv hos barnet som fått det att utföra en viss handling. Generellt var de arbetarhem Kohn undersökte mer patriarkaliska än andra, fadern hade en mer kontrollerande och bestämmande roll, både i förhållande till maken och till barnen. Rita Liljeström sammanfattar: ”I många produktionsprocesser bestämmer den överordnade i detalj. Anhopningen av situationer som är kontrollerade av andra och där man har att lyda, att anpassa sig, leder till att yttre kontroll, yttre auktoritet och att lyda order blir viktiga erfarenheter, generaliserade och bekräftade i otaliga interaktionssituationer, och det viktiga blir förmedlat till barnen.

Det förmedlas i en auktoritetsorienterad uppfostran, som synes vara utbredd i arbetarhem. Den går ut på att de vuxna har rätt av den enkla orsaken att de är vuxna och detta ger inte upphov till några diskussioner eller motiveringar” (87). Självklart måste man här se till den allmänna fysiska och psykiska utslitning som arbetarklassen utsätts för (stress, buller, tungt arbete, isolering, trångboddhet, långa arbetsdagar). Man måste ha ett visst mått av kroppslig och själslig överskottsenergi för att hålla tillbaka örfilen, och först ta reda på *varför* ungdomjävveln bråkar så förbannat (vad gäller hemmamammornas situation i betongförorter, se not 61).

Medelklassuppfostran syftar istället till självkontroll, kritisk hållning inför auktoriteter och en stark inbyggd auktoritet (överjag). Föräldraauktoriteten bygger inte på belöning och straff, utan på kärlek och skuld-känslor (88) (och undandragande av kärlek). Det är viktigare att

barnet förstår varför det skall bete sig på ett visst sätt (och att det accepterar och införlivar föräldrarnas motivering) än att det alltid uppför sig oklanderligt (den s.k. fria uppfostran). Straff och uppmuntran blir avhängiga av hur föräldrarna tolkar drivkrafterna bakom barnets handlingar. Vetgirighet, nyfikenhet, självständighet och framåtanda premieras. Inriktningen på status är starkare än inom arbetarklassen (89). Kravet på framgång (i yttre mening) och prestation (inte i betydelsen "vara bra" utan "vara bättre än")(90) är stora och innehåller, tillsammans med den kärleksinriktade uppfostran och den starka bindningen till föräldrarna, fröet till framtida neuroser och identitetsproblem. Barnet växer upp oförmögen till jämlika relationer och att "känna sig accepterat i sin egen rätt utan att prestera något" (91). Den perfekta klättraren, och med ett "samvete" (inbyggda föräldrar) som inte tillåter överträdelser, ens om ingen ser det (92). Detta är uppfostringsformer som kräver mera tid och krafter, och kunskaper i borgerlig barnpsykologi, än vad kapitalet brukar unna arbetarklassen, bortsett från alla "värderingar".

Rita Liljeström refererar en svensk undersökning från 1971 om barnuppfostran och moralutveckling hos sjuåringar. Enligt den är barn ur högre socialgrupper mer självkorrigering och självkritiska och har en mer socialt effektiv impuls kontroll. Arbetarklassbarnens svar "kännetecknas av språklig ängslan, primitiv moral eller av frånvaron av moralisk reaktion över huvudtaget" (93). Arbetarbarnen är mer hämmade i vuxnas närvaro, hårdare hållna och mer aggressivt fostrade. Flickor från arbetarklassen är de som känner störst ångest vid förbudsöverträdelse.

Sammanfattningsvis tycks dessa undersökningar peka på att medelklassbarnen får vissa egenskaper som behövs för framgång i det kapitalistiska samhället (konkurrensanda, initiativförmåga, internalisering av samhällets "värdegemenskap"), andra som är värdefulla även i ett socialistiskt samhälle (god verbal förmåga, till exempel). De har större självförtroende än arbetarbarnen, men större inre hämningar mot att bryta mot en uppfostringsvärdering även om de förnuftsmässigt inte längre accepterar den. Hos medelklassbarnen uppammas en förmåga till justering av samhället, men inte till uppror.

Uppväxtförhållanden

Hur ser då den miljö ut, där barn växer upp idag? Det beror främst på vilka barn det gäller. Barn i Hovås lever inte på samma sätt som barn i Hammarkullen (94). Eller som Blå Tåget säger:

För vem som helst kan väl bli bråkig och besvärlig.
Men inte hur som helst. Dagens ungdom är förfärlig,
brutal och destruktiv i Rinkeby och Hagalund,

i Danderyd och Bromma är den ändå ganska sund.

Överklassens barn drabbas också av kärnfamiljs-situationen, av luftföroreningar, skräpkultur och annat – men deras möjligheter till kompensation för detta är helt andra än andra barns. Villaförstädernas barn har gräsmattor, klätterträd och natur där de kan få utlopp för sin aktivitetslust och sin fantasi. Föräldrarna kan ge dem en mer varierad kost både materiellt (95) (barn i socialgrupp I konsumerar för upp emot dubbla värdet av det barn i socialgrupp III konsumerar) och intellektuellt (96). Betongförorternas barn har kanske en sandlåda och några gungor, en liten bergknalle full av tomglas och ölburkar plus en och annan vindpinad buske. De är hänvisade till seriemagasin och TV där enstaka bra barnprogram drunknar i floden av amerikanska familjeserier, löjliga barndeckare, västernserier och annan våldspornografi eller sliksöta "familjeprogram" (av vilka Hylands Hörna väl noterade bottenrekordet), där det förmedlas en så falsk uppfattning om vad barn är att de borde anmälas för hets mot folkgrupp

(Fast diskriminering av åldersgrupper är sällan åtalbar.) Barn är ju nästan helt rättslösa i det här samhället.)

Familjestorlek

Barn växer upp i små familjeenheter. I 36 % av alla hushåll finns barn under 17 år. Av dessa 36 % finns i 17, dvs. nästan hälften, ett barn, i 13 två barn och endast i 2 fyra eller fler barn (tyvärr har jag ingen uppgift på hur många som förblir enbarnsfamiljer, vilket gör den höga siffran lite missvisande). 1962 (97) växte, trots den låga andelen flerbarnsfamiljer, drygt 1/3 av alla barn (600 000) upp i familjer med tre eller flera barn.

Hur förhåller det sig då med hushållen med ensamstående föräldrar (i ca 9/10 av fallen = ensamstående mödrar)? Sammanlagt utgjorde de 1971 16,5 % av alla hushåll med barn under 18 år och omfattade 13,5 % av barnen (98). De två största grupperna är fränskilda kvinnor med barn (30,9 %) och ogifta kvinnor med barn (45,9 %)(98). För den sista gruppen tillkommer ett litet ”men”, 1/8 av kvinnor (ålder 16-64 år) med barn under sju år är ogifta. Men observera då att sammanboende, dvs. icke-legaliserade kärnfamiljer räknas med i statistiken. Av de föräldrar som fick barn under våren 1971 var 81 % gifta och sammanboende, av de ogifta mödrarna sammanbodde 2/3 med barnets far (98). 1970 fann man att 38 % av samtliga ogifta mödrar sammanbodde med barnets far (98).

Samtidigt som andelen barn vilka tillbringar någon del av sin uppväxt i en enförälderfamilj är större än vad ovanstående siffror ger vid handen, så är det relativt få som tillhör en sådan under hela sin barndom. Så till exempel visade en undersökning gjord i Uppsala 1966 att 70 % av de ensamstående mödrarna hade gift sig 6 år efter barnets födelse. Av de som förblivit ogifta, hade 30 % inte längre vårdnaden om barnet. Till detta bidrar väl att de ogifta mödrarna ofta är mycket unga. Trots alla gullereportage i veckopressen om lyckliga och stolta 15 - 16-åringar som träder in i äktenskapets trygga hamn med den nyfödde på armen, så föds 91 % av barnen till kvinnor i åldern 16-19 år utom äktenskapet – och väl är väl det.

Den grupp som är mest utsatt är de fränskilda mödrarna. Medianåldern för dessa är 37 år. Trots svårigheter att få arbete för kvinnor i denna ålder (om de tidigare varit hemmafruar med ringa eller ingen yrkesutbildning) har de en förvärvsintensitet på 80 %. Problemen ekonomiskt (1/5 uppstår socialhjälp, de hade 1969 en genomsnittlig årsinkomst på 16 600 kr) och socialt (att inte leva upp till familjemyten, många känner sig övervakade och ogillade av omgivningen) är mycket stora och måste rimligen innebära kraftiga påfrestningar på förhållandet mellan dessa mödrar och deras barn.

De nya förorterna och ”det sociala nätverket”

Samtidigt som alltså familjerna är mycket små så har de typer av s.k. utvidgat socialt nätverk som traditionellt kännetecknade arbetarmiljöer till stor del upplösts. Det gäller det umgänge och den ömsesidiga hjälp som utvecklades av släkt- och granngrupper. Arild Gjertsen visar (99) hur ”Det typiska arbetarklassnätverket ... bryts ner när sanering och utflyttning till förstäder sker, det blir en ansamling av isolerade kärnfamiljer. Särskilt katastrofalt är detta för arbetarkvinnorna” (100). Gjertsen sätter detta i samband med förorternas fysiska struktur. ”Det är viktiga drag i själva förortens arkitektur som verkar privatiserande”. Medan den kringbyggda gården var en naturlig mötes- och gemenskapspunkt för grannar i den traditionella stadsbebyggelsen, så ”består det moderna bostadskvarteret av likadana askar som är staplade på varandra och som vetter ut mot intet – eller mot en annan boende i ett annat block, en annan värld”. Typisk är också frånvaron av s.k. settings – dvs., platser där folk träffas, kan knyta kontakter och samarbeta, till exempel kvartersbutik, lekplats, kafé, tvättlina – i de nya arbetarområdena jämfört med de traditionella (101). Gjertsen framhåller också den Heliga TV-Apparatens privatiserande funktion (98,1 % av alla makar med barn i Sverige har TV i

bostaden, 86,4 % av de ensamstående med barn)(102). TV-tittande är en alltigenom passiviserande sysselsättning, och definitivt inte särskilt lämpad för att skapa mänskliga kontakter – det går ju inte ens att öppna munnen när apparaten är på.

Det totala beroendet – barnet i kärnfamiljen

Boendeområdets utseende (stora kala hus som ser precis likadana ut) uppmuntrar inte direkt till upptäcktsfärder och kontakttagande från småbarnens sida (trots det är det ändå genom barnen som huvuddelen av den kontakt som finns har tagits). De effekter denna privatisering har för barnets verklighets- människo- och självuppfattning har redan berörts. Barnets kritiska förmåga blir lidande på det begränsade urvalet av föremål för identifikation. Eftersom det är ett socialt krav att man skall identifiera sig med den förälder som är av samma kön är man alltså hänvisad till en enda förebild. Förekomsten av olika normer och ideal kommer inte att ingå som någon självklar del i barnets verklighetsuppfattning. Många forskare har konstaterat de katastrofala följderna motsägande krav och värderingar hos till exempel hem och skola kan få. Skulle effekterna av detta bli mindre om barnet redan från början vuxit upp i en större grupp och vant sig vid att betrakta vuxenvärlden som icke-homogen och vid att kritiskt ta ställning mellan olika sätt att uppträda (förutsatt att de krav som ställts *på barnet* inte varit motsägande)?

Rita Liljeström tar upp andra effekter av familjens litenhet. ”En familj med tre relationer är enkel för barnet att uppfatta och den är enkel att leva i om alla relationer är någorlunda positiva. Men spänningar i någon av relationerna blir hotande för hela gruppen”. ”Ett större hushåll medför också att barn i någon mån *kan välja bland de vuxna* (RL:s kurs.) och hitta någon vuxen som kan ge gensvar för en speciell böjelse eller ett anlag hos barnet. Barnet får också tillfälle att imitera och identifiera sig med flera som det vill efterlikna i något avseende... De tillgängliga relationerna blir den spegel i vilken barnets bild av sig självt utvecklas. Allteftersom en individ upplever nya relationer, är delaktig i fler samspejlsituationer och då upplever allt fler människor kommer hennes personlighet att inbegripa allt fler begrepp om sig själv och sin omvärld”(103).

Ett annat problem som sällan på allvar diskuteras är barnets totala materiella beroende av föräldrar det inte kan välja eller förkasta (ett de få undantagen är Shulamit Firestones ”Down With Childhood” i ”The Dialectic of Sex”)(104). Detta kombineras med ett fruktansvärt exklusivt emotionellt beroende, vilket skapar en mycket speciell atmosfär fylld av konflikter och emotionella överkrav. Barnet hindras från att utveckla sin självständighet och får svårt att skapa en egen identitet. Psykiatrikern Laing talar målande om detta psykiska våld i familjen (105).

Moderskapets villkor – hemmamamman

Och vad ger då samhället föräldrarna – i första hand modern – för resurser när de skall leva upp till rollen som barnets allt (om nu en sådan roll ens är teoretiskt möjlig att fylla)?

TABELL: FÖRVÄRVSINTENSITET BLAND KVINNOR MED BARN UNDER 17 ÅR

Yngsta barnet 0-3 år	46 %
Yngsta barnet 4-6 år	58 %
Yngsta barnet 7-10 år	68 %
Yngsta barnet 11-16 år	73 %
Totalt	60 %

Yrkesarbetande kvinnor i det kapitalistiska samhället tvingas till omänskligt dubbelarbete och stress, som gör det omöjligt att orka ge barnen den ömhet och uppmärksamhet och det tålmod man skulle vilja. Damtidningar och konservativa barnpsykologer har lösningen klar:

hemmamodern. Vi vet att många mödrar idag måste förvärvsarbeta för att familjens ekonomi skall gå ihop. Men är hemmamamman nyckeln till en lycklig uppväxt? (Och till en lycklig mor?). Vi har tidigare sett följdverkningarna av en kvinnodominerad uppväxtmiljö på pojkars respektive flickors könsidentifikation. Det står klart att mammans möjlighet att ge sitt barn lycka, harmoni, gemenskap och intellektuell stimulans är helt avhängig av hur mycket hon själv får av dessa saker. Och ur den synpunkten är hemmafrutillvaron i en förort rena mardrömmen (Pressen blir inte mindre av att den som klagat stämplas som onaturlig mor.) Det har ifrågasatts om skötseln av ett hushåll fortfarande är ett heltidsarbete. Barnen är få, lägenheten liten och tillgången till hushållsapparater relativt god. Men oavsett vilket, står det klart att hushållsarbete i ett hem med småbarn är ett ändlöst arbete, bokstavligt talat. Mycket har skrivits om hushållsarbetets deprimerande karaktär, och om hur fruktansvärt ensamt det är. "Arbetsflickorna ... var inställda på moderskap i ett arbetardistrikt av gammal typ, där människor kände varandra och grannskapet höll ihop. De var inte förberedda på den ensamhet som moderskapet innebär i en anonym miljö."(106) Det kan vara oerhört stimulerande att umgås med små barn, men inte ständigt och framför allt inte som enda umgänge!

En ovanligt klar och cynisk diagnos av den isolering kvinnor i förort utsätts för ges i en annons i en engelsk läkartidning. Annonserna gäller ett lugnande medel, Serenid-D, och visar en ung mor med barnvagn utanför ett höghus. Rubrik: "Hon kan inte ändra på sin omgivning, men ni kan ändra hennes sinnesstämning med Serenid-D."!(107) Det tråkiga och lågt värderade hushållsarbetet är inte något livsinnehåll. Eftersom modern nekas rätten till en självständig existens lever hon sitt liv genom barnet. Ungen skall kompensera henne för allt hon själv gått miste om. Där ser vi uppkomsten av en mor som äter upp sitt barn i kärlek. Varje försök till självständighet från barnets sida blir ett direkt hot mot moderns existens, och möts av hårdnackat motstånd. Det är kärlek barn behöver, inte offer; en totalt självutplånande mor stöder inte, hur goda hennes avsikter än är, hon förkväver.

Till mammornas psykiska trötthet och leda (108) kommer trångboddhet och lyhördhet som sätter tvångströja på barnets leklust.

Barnet i tvåförsörjarfamiljen

Vi drar oss till minnes att nästan hälften av alla barn i åldern 0-6 år har förvärvsarbetande mödrar och att siffrorna är ännu högre för låg- och mellanstadieelever. Vilken tillsyn får dessa barn? 1971 fanns 400 000 förskolebarn med förvärvsarbetande mödrar i Sverige, därav 250 000 över två år. Antalet platser på daghem var 41 000, i familjedaghem 42 000 (109) och i lekskolor 96 000! I Stockholm planerar man att 80 % av barnen *till förvärvsarbetande mödrar* skall få daghemsplats 1978 och ökningen av antalet platser sker delvis genom överinskrivning... I Göteborg finns 30 000 kvinnor med barn under 7 år. Av de förvärvsarbetande i denna grupp har 1/4 fått in sina barn på daghem. Det finns nu daghemsplats för vart tionde barn under 7 år – och det lär dröja innan det blir bättre med nuvarande utbyggnadstakt. 1973 byggdes 87 (!) platser av planerade 700! 7000 barn står i daghemskö – hur många föräldrar som behöver en plats men tycker att det är meningslöst att köa vet man inte. Samtidigt (28.11 1974) gör kommunfullmäktige ett yttrande över barnstugeutredningen. "Samhällets resurser måste först användas för ett ökat stöd åt barnfamiljerna där ena maken är hemma" (Aftonbladet 29.11 1974). I Göteborg finns färre anställda per barngrupp än vad socialstyrelsen rekommenderar. Att alla barn har rätt till den intellektuella och sociala stimulans som daghem *kan* ge faller inte makthavarna in. De ser daghemmen som en förvaringsplats för ungarna tills morsan kommer hem från jobbet och kan uppfostra dem. (110)

De lite äldre, 7-12 år, är ju i skolan en del av dagen, men inte lika länge som föräldrarna är borta. Deras behov av någonstans att vara, aktiviteter och omsorg är skandalöst dåligt tillgodosett. I Stockholm ligger målsättningen för fritidshemmen på 75 % behovstäckning för

lågstadieeleverna och 35 % för 10 - 12-åringarna! En frånskild mor i Tyresö, som bestämt hävdade att hennes tioåring inte var tillräckligt vuxen för att vara hänvisad till sig själv hela eftermiddagarna fick höra av en ledamot i barnavårdsnämnden att ”i de fall där barnet hade en bristande inre säkerhet vid 10 års åldern, skulle dessa barn placeras i en helt ny miljö utanför kommunen” (111). Karl'n måste vara uppvuxen på Sörgården: Eller på Öfre Östermalm.

Låt oss summera: Genom familjens form, och dess placering i den kapitalistiska samhällsstrukturen faller barnet offer för den press utsugarsamhället utövar på dess föräldrar. Om en förälder är hemma är vuxenkontrollen för stor, om båda förvärvsarbetar blir vuxenkontakten för liten (eftersom det enligt borgerlig ideologi och praxis är föräldrarna som har att täcka barnets känslomässiga behov). Det överbeskyddade barnet tvingas avskärma sig från vuxenkontakt eller avsäga sig sin självständighet. Nyckelbarnet har inte tillgång till kontakt med och stöd från de vuxna.

Daghemsplats åt alla barn! – trots allt.

Daghem och skola har oerhört viktiga funktioner att fylla, även om man inte hyser några illusioner om att den borgerliga statens uppfostringsorgan medvetet skulle sprida anti-borgerlig ideologi. Jag skriver ”medvetet” därför att jag anser att daghemmens positiva funktion är större än vad den ibland reduceras till i socialistisk debatt, nämligen att ”en femåring mår självfallet bra mycket bättre på ett daghem genomsyrat av borgerlig ideologi än hemma på gården med en nyckel om halsen”. (112). Det är klart att daghemmen, och stora delar av deras personal *på ett plan* förmedlar borgerliga värderingar, eftersom de fungerar inom ett borgerligt samhälle. Men de tillhandahåller också ett bredare fält av kontakter med vuxna (se ovan), och framför allt: De erbjuder umgänge med andra barn och därmed den träning i att upprätta jämlika relationer som familjen inte längre kan tillhandahålla p.g.a. det begränsade antalet syskon (113). Man blir inte socialist av att vara på dagis, men det att uppleva sig själv som en del i ett kollektiv är en *grund* för ett framtida socialistiskt medvetande, både i socialiserings- och produktionsprocessen. Att inte tillmäta detta någon som helst betydelse är att överskatta det borgerliga samhällets förmåga att skapa motsägelsefria institutioner för sitt upprätthållande.

Daghem och fritidshem kan också göra barnet mer oberoende gentemot föräldrarna. Fritidshem tillgängliga för alla skolbarn på eftermiddagarna, nattjour och sovplatser på fritidshem och förskolor så att barnen *själva* fick välja om de vill vara hemma eller inte skulle betyda en ökad självständighet och frihet. Men denna valfrihet skulle gå stick i stäv mot hela den borgerliga familjeideologin och barndomsmyten (114) (till skillnad från natthem för skiftarbetares barn, det vore säkert möjligt...).

Det är klart att varje socialiseringsinstans under kapitalismen förmedlar borgerliga värderingar. Både familjen, daghem och skola. När man idag frågar ”hur vi skall hindra att staten slår sina stora klor i våra små barn?”, så menar man i allmänhet inte massan av barn inom de förtryckta klasserna och skikten, utan ”våra”, det (intellektuella) revolutionära avantgardets barn. Det är *idag* fel att som princip försöka hålla alla progressiva föräldrars barn utanför de statliga institutionerna, och lämna resten åt sitt öde (däremot kan annorlunda barnstugor – som de tyska Kinderladen – ge bra erfarenheter för framtiden, men de bör betraktas som pedagogiska experiment, inte som ”motinstitutioner”).

I den mån det går att bygga upp alternativa eller progressiva daghem med ett bredare underlag i ett bostadsområde för arbetar- och mellanskiktetsbarn, så är det naturligtvis utmärkt och kan ge ganska goda resultat för klassmedvetandet (eventuellt kan man ju nå även föräldrarna via barnen), även om vi inte får vara alltför optimistiska när vi har kvar familjesystemet och hela den borgerliga mer eller mindre kommersiella barnkulturen och allt barnen kommer i kontakt med, även revolutionärerna är präglade av kapitalismen som system. Men jag tror, att *idag*

kommer denna typ av alternativ uppfostran att vara förbehållen en avskild minoritet, som på så vis går miste om möjlighet att påverka den uppfostran som de flesta barn, som en gång skall vara med om att krossa kapitalismen, utsätts för.

Konkreta handlingssätt just i barnfrågan har ofta kommit till stånd skilt från en övergripande teoretisk bedömning av hur revolutionärt arbete ska bedrivas. Man har till exempel glömt att det finns ”en enkel teoretisk distinktion mellan alternativ och oppositionell, det vill säga mellan någon som helt enkelt finner ett annorlunda sätt att leva och vill bli lämnad ifred med det, och någon som finner ett annorlunda sätt att leva och i ljuset av detta vill ändra samhället. Detta är i allmänhet skillnaden mellan individuella och smågruppslösningar på sociala kriser och de lösningar som verkligen tillhör politisk och i sista hand revolutionär praktik”. (115).

Vi bör kämpa för daghem i närheten av hemmen (116), inte bara för att minska morgonpressen på föräldrar och barn, och de alldeles för långa, jobbiga dagarna, utan också för att det ger större möjlighet för föräldrar och andra i proletära bostadsområden att bilda grupper för kontroll av deltagande i utformningen av daghemmens verksamhet. I ett senare läge med massmobiliseringar inom andra samhällssektorer och en ökande socialistisk medvetenhet inom arbetarklassen och mellanskikt kan sådana grupper själva ta över verksamheten och använda den till en uppfostran i enlighet med klassens intressen. På samma sätt kan stadsdelsgrupper, tillsammans med eleverna själva, intervensera i skolundervisningen.

Att i ett läge av låg aktivitet inom arbetarklassen skapa separata institutioner för ”den radikala elitens” barn är att undandra sig ett basarbete och ett ansvar på längre sikt och måste dessutom ge dessa ungar en snedvriden verklighetsuppfattning. Vad man däremot kan göra är att ordna fritidsaktiviteter av progressivt, aktiverande slag för barn och ungdom, till exempel sådan som har funnits i olika allaktivitetshus och på Sprängkullen, att försöka aktivera så många vuxna och tonåringar i dessa aktiviteter som möjligt (barn är ju inte något som angår bara föräldrar) och att ta initiativ till politiserande diskussioner kring verksamheten och barns situation överhuvudtaget.

Trots alla brister (för lite personal, dåligt med intellektuellt stimulerande material – svenska myndigheter arbetar efter den principen att förskolebarn inte vill göra annat än leka och att allt som ger intellektuell träning per definition inte är lek – för långa dagar och för stora grupper) har daghemmen, just genom att de makthavande ser dem enbart som en avstjäpningsplats för ungar, en viss flexibilitet. Det finns ett spelrum för initiativ från progressiva föräldrar och anställdas sida, som är värt att ta vara på. Daghemmen är, till skillnad från skolan, inte definierade som konkurrens- och utslagningsapparat.

Ungdoms”revolten” – hur och varför?

Dag- och fritidshemsplatser är tunnsådda, möjligheter till meningsfyllda aktiviteter på egen hand likaså. Hemmet är instängt och skolan en pinoinrättning – åtminstone för dem som ska tränas inför utsugning och underkastelse. Så vad ska man göra? Att TV, bio, serie- och sedan porr- respektive pusstidningar står för mycket av barnens ideal- och normbildning är definitivt inte något framsteg. Ingen inbillar sig väl att James Bond är en bättre auktoritet att internalisera än farsan. Skräpkulturens alster söker utplåna varje tendens till klasskänsla och solidaritet hos barnen. Och arbetarklassens barn är naturligtvis mest utlämnade åt kulturimperialismens alster och får minst kontakt med till exempel pedagogiska leksaker och den bra barnlitteratur som finns. Den progressiva barnkultur, som verkligen lyckas tränga ut till förstäderngarnas ungar får förstås ett mycket negativt bemötande från anslagsgivande myndigheter. De fria teatergrupperna, av vilka några sysslat rätt mycket med barn- och ungdomsteater, får futtiga anslag. Snaran verkar nu dras åt kring aktiverande verksamhet för barn (även om den inte är direkt politisk) i såväl Västerort i Stockholm som i Umeå. TVn representerar en pakt mellan passiviseringskulturen och familjen. Det barn som glori på burken

bråkar inte, och man behöver inte undra var det håller hus. Och någon möjlighet att leva ut sina motoriska behov utan att störa trötta vuxna *finns* ju helt enkelt inte för barn i moderna bostadsområden.

När man vuxit ur sandlådan återstår i princip parkeringsplatserna att leka på – och varuhusen förstås, men nåde den unge som stoppar på sig en av de chokladkakor som *med flit* lagts just i barn-ögonhöjd! Har man väl åkt in i myndigheternas pappers- och stämplingskvarn så är det inte lätt att ta sig ur den.

Skolan håller barnen kvar i en infantil beroendeställning gentemot föräldrarna, långt efter att de fysiskt och psykiskt är mogna nog att bestämma över sina egna angelägenheter. Den som inte är ekonomiskt oberoende räknas som ett litet barn, och förväntas inte kunna begripa sitt eget bästa. Genom att ungdomar tvingas till obetald skolgång i en miljö där vuxna endast förekommer i egenskap av auktoriteter (117), genom att de inte erkänns som självständiga individer, genom att det de sätts att göra upplevs som meningslöst – vågar barn och pubertetsungdom, på goda grunder, inte heller ta emot det stöd de skulle kunna få från vuxenvärlden (eller rättare sagt delar av den). Detta skulle innebära att man satte sin integritet i riskzonen. Så istället söker man sig till varandra i en livaktig men vag protest mot de vuxna och allt de representerar (fast vad det är har man i allmänhet inte så klart begrepp om, vilket innebär att klassmässiga förhållanden upplevs som generationsklyftor, rätt och slätt).

Resultatet är det förkättrade gänget. Kan det erbjuda jämlikhet, kamratskap och öppenhet, som inte finns i kärnfamiljen? Gänget existerar inte i något socialt vakuum, lika lite som familjen gör det. När barnet (från 3-4-årsåldern) börjar forma kamratgrupper, har det redan börjat bli impregnerat med hierarki och ojämlikhet, med positionstänkande och konkurrens, och denna indoktrinering fortsätter. (Gänget har i allmänhet en lika fast och obarmhärtig hackordning som någonsin hönsgården.) Det skapar ju inte sina normer – det plockar ut dem bland dem det ser i samhället omkring sig. Man tar avstånd från vissa av familjens beteendemönster och följer istället normer om konkurrens, prestationstänkande och utfrysning av avvikande, som är kännetecknande för det kapitalistiska samhället i stort.

Kamratgänget, ungdomskollektivet har en potential av frigörelsekraft från föräldra- och lärarauktoritet, av solidaritet och antikommersialism, men redan märkt av familjens och skolans sätt att vara och utlämnat till professionella indoktrinerare, Williams, H:son, Osmonds, Bowie, har upproret ingenstans att ta vägen. Antingen ”stadgar man sig” till sist, eller så ger man fan i hela skiten, inklusive sig själv. Att sniffa, hascha, supa, sno, paja gatlykter och annat är en spontan reaktion på de livsvillkor kapitalismen erbjuder de flesta ungdomar. Det är oerhört viktigt för den revolutionära rörelsen att genom arbete på fritidsgårdar, politiska aktiviteter i bostadsområden (118) och genom den progressiva muskrörelsen visa på ett annat alternativ till anpassning än riktninglös destruktivitet. Även om ett sådant arbete bara ger punktvisa resultat idag, är det på lång sikt av stor betydelse att vi lyckas bryta genom den primitiva anti-kommunism, som delar av arbetarungdomen blir itutad.

V. Familjen och konsumtionssamhället

Varuskådespelet

Den kapitalistiska produktionens mål är mervärdet. För att det mervärde, som utvinns i produktionsprocessen skall kunna realiseras, måste produktens bytesvärde realiseras på en marknad, varan måste finna en köpare.

Under senkapitalismen har i de imperialistiska länderna det s.k. masskonsumtionssamhället uppstått. Masskonsumtion innebär inte att massorna ges möjlighet att täcka sina behov, utan att dessa blir manipulerade av en gigantisk massmediaapparat. De kanaliseras in i konsumtion

av en massa ting, som i ett rationellt ordnat samhälle vore obehövliga; som färg-TV, privatbilar, kosmetika, plåtåskor och så vidare, samtidigt som det inte finns någon möjlighet att fylla naturliga behov som ren luft, drickbart vatten, fungerande kollektiva trafikmedel, bra kollektiv barntillsyn, etc. Kapitalismen har i det s.k. masskonsumtionssamhället visat en outtömlig förmåga att skapa köplust. ”Och på samma gång som industrin spekulerar i behovens förfining, på samma gång spekulerar den i deras råhet – om än i deras artificiella råhet. Den sanna tillfredsställelsen av dessa behov är *bedövningen*, den skenbara tillfredsställelsen av behoven” (119).

Genom ett alltmer utstuderat varuskådespel lockas vi att köpa mer av sådant vi behöver än vi behöver, sånt som vi inte alls behöver och annat än det vi behöver. Det senare är nog det mest påfallande i reklamen. Denna tar fasta på vår samhälleligt betingade osäkerhet och rädsla, framställer deras orsak som en brist hos oss själva (inte samhället) och erbjuder oss en vara, som skall ge oss den egenskap vi saknade (120). I det ”ideala” fallet förstärker reklamen själv den rädsla den skall kanalisera till köplust. Ett exempel är rädsla för ålderdomen – ganska naturlig i ett system, som tillämpar slit-och-släng-metoden även på människor. Reklamen sätter upp likheter, att vara gammal = vara efter sin tid och hopplös på alla sätt = att se gammal ut = att ha rynkor eller vita hårstrån. Detta undslipper den som använder hudcremen X eller hårfärgningsmedlet Y (som kostar dyra pengar). Samtidigt som denna reklam ökar försäljningen av X och Y, har den också ytterligare förstärkt rädslan för att bli gammal och alltså gjort människor mer mottagliga för ytterligare reklam i samma stil!

Familjeideologi och köplust

I detta perspektiv, kapitalets ökande behov av icke-ändamålsenligt köpande – konsumtionen som sådan är ointressant i sammanhanget (121) – är den förhärskande familjeideologin synnerligen funktionell. På flera plan.

a) Den ideologiska bestämningen av familjen som sig själv nog, fungerar som konsumtionsmultiplikator. Så lite som möjligt av föremål och funktioner delas med andra familjer. TV, dammsugare, diskmaskin, har man antingen var familj för sig, eller inte alls. De sociala krav som tar sig uttryck i konkurrens familjerna emellan om vem som har det mest perfekta hemmet skapar starkt tryck till förmån för det förra alternativet. En yttre fasad av myckna och dyra prylar identifieras med framgång och lycka. På så vis vet man vad man skall sträva emot och hur (köp, köp, köp) och behöver inte ställa så många obekväma frågor om tillgången på mindre profitgivande livskvaliteter.

b) Den rådande äktenskaps- och föräldraideologin utgör en mäktig stimulans till konsumtion. Formellt har makarna samma ekonomiska och känslomässiga rättigheter och skyldigheter, gentemot varandra och barnen, men med den kulturgivna arbetsfördelningen mellan könen är maken/faderns roll att förse fru och barn med det timliga goda.

Hustrun/modern skall förvalta dessa ekonomiska resurser och skapa ett Lyckligt Hem åt familjen att vistas i och visa upp. De samhälleliga hemidealen är skapade av människor, som ekonomiskt och utbildningsmässigt ligger över genomsnittet, ofta långt över. Förebilderna kommer alltså att ligga utanför de flestas ekonomiska möjligheter. Samtidigt visar Låginkomstutredningen (122), att tunga, stressiga, tröttande jobb och låg lön följs åt. Lägg därtill skiftarbete, trångboddhet, höga hyror, långa arbetsresor (veckopendling i allt vanligare extremfall), daghemsköer och skoltrötta ungar. Uppenbarligen är förutsättningarna för Idyll, Kärlek och Harmoni inte de allra bästa. Som vanligt är det av kapitalet proklamerade tillståndet i flagrant motsättning till den verklighet kapitalet skapar för de flesta, och som vanligt lyckas kapitalet lägga skulden utanför sig själv, hos sina enskilda offer. Genom en subtil manöver blir vantrivsel till misslyckande, ett misslyckande som måste kompenseras. Varusamhällets logik och äktenskapets definition som en ekonomisk inrättning lägger

grunden för att denna kompensation skall ges i form av prylar. Får din dubbelarbetande fru/morsa träla med hushållsarbetet 364 dagar om året? Köp en vrålsnygg present på Mors Dag! Gör den ständiga tröttheten dig sur mot din man? Köp en flaska härligt doftande rakvatten i julklapp! Tycker du att du inte har tid och ork att ge dina barn den kärlek och omsorg de skulle behöva? Skaffa det senaste i ishockeyutrustning eller Barbie med komplett aftontoalett så blir alla lyckliga och glada!

c) Kvinnors primära identitet i dagens samhälle är den som husmor. Det är till henne som mycket av reklamen vänder sig. Den spelar på hennes behov av att känna sig nödvändig, genom att framhäva betydelsen av den duktiga och kloka kvinnan, som kan välja det Enda Bästa bland högarna av diskmedel – det som är så bra att det är värt två flaskor av andra medel. I annonserna ser man den präktiga, pysslande och putsande omgiven av glada, gulliga barns beundrande blickar inför lakanet som är vitare än vitt (dvs., färgat med tygkosmetika, s.k. optiskt vitmedel). Samtidigt utnyttjar reklamen den sexualförträngning, som kvinnan tvingats till. Man tar fasta på hennes härigenom uppkomna renlighetsneuros och ordningsfobi i annonser med tydlig sexuell symbolik (vita hästar spränger fram över bilden, tvättmedlen ”tränger in” och ”rengör på djupet”). Kvinnan förverkligar sig själv i konsumentrollen (och i rollen som objekt för konsumtion, men det är en annan historia). Ämnet kvinnoroll, reklam och varuestetik vore värt en egen artikel (123).

d) När man diskuterar huruvida monopolkapitalismen upphäver familjen, framförs ofta den åsikten, att atomiserade individer är bättre konsumenter än familjer. En färg-TV per person istället för per familj skulle få försäljningssiffrorna att raka i höjden. Otvivelaktigt finns det en sådan tendens, men det finns också andra faktorer som motverkar den. Mycket av de typiska ”prylarna” är direkt knutna till familjen som institution; familjebåten, sommarstugan, den egna tvättmaskinen när det finns tvättstuga i källaren. Andra spelar indirekt på myten om familjelyckan – IKEA:s möblemang bl.a.

Den genuina kärlek och tillgivenhet som finns i familjen exploateras av marknadskrafterna. I stället för de mest självklara formerna av ömhetsbevis; beröring, smekningar, samtal, uppmuntran eller tjänster, blir de enda riktigt accepterade tecknen på tillgivenhet inhandlandet av saker, Dessutom motiverar familjeideologin även ensamstående till inköp. Här kommer kompensationen in igen, när prylar får fylla upp svalget mellan normen (familjelyckan) och verkligheten (ensamheten). Man får inte heller bortse från att den ökande mängden enpersonshushåll inte innebär att motsvarande mängd människor inte bildar familj, utan att det har kommit en till tre familjelösa perioder i den normala livscykeln. Först en period då man lämnat föräldrahemmet, men ännu inte själv bildat familj (124), perioder mellan eventuell skilsmässa och nytt äktenskap och sedan kanske en ensam ålderdom efter maken/makans död.

Den första av dessa perioder är påfallande ”köpstark”. Det är anmärkningsvärt hur mycket av ”ungdomsvarorna” som säljs med hjälp av sexuella behov och problem. Även killen behöver numera inneprylarna för att bevisa sin status som könsobjekt (sin manlighet).

Både den nakna bruden på stereohögtalaren och de uppvaktande kavaljerer, vilka dras till den tjej som använder deodoranten ”Doftastrunt”, speglar en förberedelse och förväntan inför äktenskapet – låt vara att ungdomen numera skall ”rasa ut” innan det är dags att gifta sig. Den unga kvinnan lärs i reklamen att se sig själv som ett objekt, en vara som hon pyntar efter förmåga för att den skall slå på marknaden. Detta fyller en funktion i sig för de intressen, som tjänar på sexualitetens kommersialisering – men det underlättar också hennes anpassning till sin framtida objektstatus som mor/husmor/älskarinna.

e) Familjens alltmer markerade oförmåga att fylla den funktion den säger sig fylla (125), skapar samvetsförebåelser hos familjemedlemmarna gentemot varandra (se punkt b), men

bidrar också till att skapa identitetsproblem hos dem. Problem som är nödvändiga för att den borgerliga definitionen av identitet som ägande skall vinna insteg.

VI. Om det sexuella förtrycket

Dygdens flydda dagar?

Familjen är av hävd det enda "anständiga" tillhållet för sexualitet och fortplantning. Därför kan en översikt om familjen under en viss epok inte undvara en diskussion om sexualitetens form och dess betydelse för medvetandet (och därmed för samhällets övriga nivåer), även om denna inte explicit tar upp så mycket om förhållandena inom familjen. Under de senaste årtiondena har den utomäktenskapliga, och framför allt den föräktenskapliga sexualiteten tillvunnit sig ett allt större utrymme inom det offentligt omnämnbars område. Detta tolkas allmänt som att äktenskapet och dess monopol på sexualiteten har genomgått en oerhörd försvagning. Troligen har de också försvagats, om man jämför situationen idag med det sena 1800-talets viktorianism. Men i vilken utsträckning denna s.k. liberalisering är en förändring i beteende och i vilken mån den är en förändring i öppenhet (126) (eller ska vi säga i graden av cynism hos ideologimakarna) är svårare att avgöra. Det skulle kräva rikligare och mera systematiska kunskaper än vi har idag (127). Man kan i varje fall inte ta ideologimakarna på orden när de deklarerar den sexuella frigörelsens genombrott. Tänker man enligt principen att man inte kan veta det om ingenting har nysts, missar man mycken kunskap (128).

Sträng äktenskapsmoral som betraktar alla former av sexualitet utan kyrkans och/eller statens sanktion som förkastliga, och ett allmänt känt men aldrig erkänt överträdande av denna moral – av i första hand mannen – tycks ha existerat sida vid sida under de flesta epoker sedan parfamiljens uppkomst, liksom tider med olika sträng sexualmoral flitigt avlöst varandra, under det formellt monogama äktenskapets historia. Den "heliga" Birgitta och hennes make utbad sig om kvällen Guds förlåtelse för den synd de skulle begå för släktets fortplantnings skull, innan de lade sig i den äktenskapliga sängen. Samma epok såg en rik skatt av dikter som besjöng den sinnliga kärlekens fröjder – och mycket sällan en äktenskaplig sådan. "Innerligen, i förväntan, blev jag omfamnad, saligt kär ... Men vi har tegat med vad vi gjorde, och ingen anar vad vi bedrev" (129).

Den stora "sedlighetsdebatten"

Under den "sedlighetsdebatt" som fördes i Sverige under slutet av 1870-talet och början av 80-talet angreps sedlighetsivrarna häftigt när de pekade på den florerande prostitutionen och dubbelmoralen, och krävde att männen (underförstått, i borgarklassen) skulle underkasta sig samma avhållsamhets- och trohetsmoral som de krävde av kvinnorna (fortfarande i "de bildade klasserna"). Få kritiserade dem för att de förnekade människans rätt till sexuell njutning (130), men hela "den bildade opinionen" för att de talade om så snuskiga ting (131)!

Rent absurd förefaller debatten mot bakgrund av situationen för städernas arbetarklass, där man helt enkelt inte hade råd att gifta sig, och där man antingen "levde i synd" eller lät kvinnan ensam dra försorg om barnen (132). Även bland företrädesvis de lägre skikten inom lantbefolkningen förefaller det sedan länge ha varit sed att före äktenskapet pröva om man passade ihop sexuellt.

Den sedlighet = avhållsamhet som hölls så högt i ära inom de högre klasserna och där gav upphov till olyckliga öden, typ den intill döden ståndaktige Theodor i Strindbergs *Dygdens lön*, lyser med sin frånvaro i 1920-talets statarromaner. Beror det bara på ändrade tider (133)? Men det var överklassens moral som bestämde lagarna; från 1910 till 1938 gällde den s.k. Kaninlagen, som förbjöd inte bara användandet av utan även all upplysning om preventivmedel och deras användning (134).

Nya former för sexuell förtryck

Det finns skäl att fråga sig om inte den "sexuella frigörelse" Västerlandet genomgått under efterkrigstiden till en del markerar att medelklassens (135) stränga sexualmoral närmat sig vad som även förr var sexuell praxis inom breda samhällslager, men som först då det anammats av detta ideologiproducerande skikt, kunde visas öppet (136). Den hemlighetsfulla röda lampan byttes mot en annons i Expressen och franska vykort blev säljande löpsedlar.

Det sexuella förtrycket har delvis tagit en ny form, skenfrigörelse och kommersiell exploatering av sexuallivet istället för att alla sexuella behov trycks ner och förtigs, men de båda formerna lever kvar, sida vid sida. Enligt tillgänglig statistik tycks de nyare formerna ha sin största utbredning i medelklassen, medan arbetarklassen står närmare den sexualmoral som tidigare var förhärskande inom medelklassen. Det är i arbetarklassen som förbudet mot barnsexualitet lever starkast kvar, medan medelklassen i högre utsträckning tycks använda sig av subtilare metoder (förlust av kärlek som straff, till exempel). Jag tror att det fortfarande är befogat att tala om ett handgripligt sexuell förtryck av barn (antingen det sker i form av straff eller "avledning av intresse"). Även om den liberalisering av synen på barnsexualitet (137) som ägt rum – i första hand inom medelklassen – skulle fortsätta, är en potentiellt neurosskapande sexualförträngning via oidipussituationen inbyggd i själva kärnfamiljen som institution. Detta kan inte få en tillfredställande lösning inom kapitalismens ram, och alltså kan detta system inte leva vidare utan ett sexuell förtryck, som grundläggs under de första levnadsåren. Även om jag alltså anser att det sexuella förtrycket av barn, ungdomar och vuxna inom familjen fortsätter – i stor utsträckning i de klassiska formerna – kommer jag i fortsättningen främst att ta upp utomfamiljära företeelser, och endast indirekt ange i vilket förhållande denna kritik står till kritiken av familjen.

Ungdomens "sexuella frigörelse"

Får man tro massmedia är denna s.k. frigörelse redan genomförd. Så långt är man överens, antingen man förfasar sig över ungdomens lössläpphet och omoral ("gubbar prisar gärna goda sederegler för att trösta sig över att de ej längre är i stånd att ge dåliga exempel" (138)) eller glorifierar "ungdomsupproret" mot allt som är gammalt och ruttet i samhället – utom dess ekonomiska grundval ("vi erkänner våra små fel endast för att övertyga om att vi inte har några stora" (139)). Ungdomens frigjordhet har blivit en dogm som inte får ifrågasättas (så skapar ideologiproducenterna ett socialt tryck för beteenden som de i många fall fördömer (140) – jämför ovan om "föräldrahypnotisörer"). Samtidigt är den inte moraliskt accepterad av vuxenvärlden. Hur realistisk syn på sex får den tonåring som bjuds på å ena sidan porr-tidningar, där man räknar orgasmer som den sömnlöse räknar får, å andra sidan uttalanden från föräldrar och skola som man inte kan undgå att finna totalt föråldrade. Man hävdar inte nu, som på 1880-talet, att den avhållsammes spermier sugts tillbaka till blodet och ger detta ett nyttigt näringstillskott, men i böcker avsedda för nionde årskursen (141) framställs fortfarande korrekt beteende för pubertetsungdom såhär: "Den biologiska mognaden innebär att individen är kroppsligen färdig för fortplantning. I vårt samhälle krävs emellertid mognad även på andra områden av personligheten för att bilda familj (sic!). Känslolivet måste bli mera stabilt. Vid unga år fäster man sig ganska ytligt vid en annan människa. Man blir "kär" men är inte tillräckligt mogen för att älska någon på ett så djupgripande sätt att man bör inleda en sexuell förbindelse... Man måste vara en självständig individ för att till exempel ta hand om ett barn". Denna moraliserande syn på sexualiteten erkänner visserligen i förbigående att "Ett harmoniskt sexualliv är en stor tillgång som berikar en människas liv", men sätter tämligen tveklöst likhetstecken mellan sexualkunskap och fortplantningslära. Kapitlet heter mycket riktigt Fortplantningen. Det behandlar könsorganen, menstruationen, fosterutvecklingen amningen, puberteten, sterilitet samt ägnar ett icke föraktligt utrymme åt könssjukdomar.

Preventivmedel omnämns inte och abort ”innebär att fostret avgår innan det kan leva utanför modern, till exempel på grund av sjukdom eller skada” (142). Punkt!

För något år sedan fanns i tidningen Hennes’ sexualrådgivningsspalt en fråga från en tonårsflicka. Hon berättade att hon svalt sin pojkväns sperma, och undrade oroligt om hon kunde ha blivit med barn av det. Om ovanstående är typiskt för sexualundervisningen i dagens skolor så undrar man om frågan verkligen var ställd på skämt eller om det var på allvar... (143)

Genom att spela ut känslor som ömhet och ansvar för andra människor mot ungdomens krav på könsliv misskrediterar den etablerade vuxenvärlden inte sexualdriften utan känslorna. Genom att uppfostrarna alltså tar avstånd från ungdomens sexualliv frånhänder de sig också möjligheten att påverka de värderingar som tar sig uttryck i detta. Men det finns andra som är desto villigare att förmedla sådana värderingar – filmer, herrtidningar, seriemagasin i första hand till pojkarna, och i synnerhet pojkar i de undertryckta klasserna. Pornografin (144) kräver att kvinnan skall vara ung, vacker (= ha ”idealmått”) och ständigt villig och hon skall dyrka mannen – eller rättare sagt hans fallos.

Sexualitetens könsrollskrav

Denna typ av indoktrinering förstärker och bygger vidare på det förakt för tjejer som pojken insupit sedan barndomen och lägger ett tvång på honom att vara tuff, stark och manlig. Att erkänna tjejer som jämlikar eller individer med känslor och rättigheter som bör tas hänsyn till, är inte att höja deras status, utan att visa att man inte själv är någon riktig karl. Sannerligen inte någon avundsvärd position. Och tjejen, vem lär henne hur en Kvinna bör bete sig? Hennes rollkrav är mindre entydiga och därför mer konfliktskapande än pojkens. Hon präglas dels av bilder skapade för tjejer, reklam för kvinnosaker, tjejtidningar, damtidningar. Dessa har ofta en mycket romantisk inställning till livet. Det Största i Livet är Kärleken. Denna yttrar sig i att gå hand i hand och når sin höjdpunkt i kyssen (arbete, utbildning och sådant är ganska sekundära ting). Reklamen för kläder och kosmetika visar flickan som en docka, att kläs ut och smyckas av henne själv, Mannen till behag. Andra kvaliteter hos henne eller livet göre sig inte bemärkta. Ett fall för sig är mensskydd och hygienartikelsreklamen. Tillverkarna av mensskydd, i första hand Mölnlycke, som nästan har monopol på den svenska marknaden, lägger ner oerhörda belopp på reklam (som kunderna får betala - bara på ett år har Mölnlycke höjt sina priser med 38 %).

I påkostade annonser och broschyrer typ ”före 20” som spreds till alla 15-åriga flickor i landet beskriver man på ett pseudovetenskapligt sätt menstruationen. Det viktigaste är att den inte märks! Man talar sakkunnigt om vikten av hygien och uppmanar till en rent allergiframkallande renlighet (byte av mensskydd 6-7 gånger om dagen, starkt parfymrat intimtvtätmedel dagligen, intimservetter och intimspray varje gång man går på toaletten). Renlighetsneurosen är både ett uttryck för och en bidragande orsak till avsky för den egna kroppen och dess funktioner, och ren sexualskräck.

Samtidigt kan hon inte undgå att ta intryck av mannens kvinnosyn, förmedlad av reklam, löpsedlar, porrklubbsannonser. Denna kräver av henne att hon skall vara attraktiv, sexuellt aktiv (men inte för aktiv, då skadas mannens ömtåliga självkänsla) och se som den högsta lyckan här i livet att bli ”tagen”.

Inget av de bägge könsens tillgängliga rollförebilder är en som innebär att se sexualpartnern som jämlike och kamrat. Det som förenar dessa båda sätt att betrakta kvinnan är att de uppfattar henne som ett objekt, ett ting som är till för mannens skull.

Flickan har ett socialt tryck på sig att ”ställa upp” när killen kräver det – de romantiska kärleksskildringarna till trots. Gör hon inte det, blir hon inte längre attraktiv för det motsatta könet, och då hon även enligt ”kvinnovärderingarna” existerar blott för och genom mäns

Kärlek, är detta katastrof. Eller som en 15-åring sa i en DN-intervju: ”Killar är för det mesta sådana att dom försöker erövra en, försöker få omkull en så fort som möjligt. Och dom blir alltid enormt sura om man säger nej. Vill man inte så är det ajöss sen” (145). Det ”hör till” att fester ska sluta med sex, antingen man är upplagd för det eller inte (det problemet kan lösas med lite fylla). Preventivmedel är inte helt lättåtkomliga (146). Många tjejer i lägre tonåren vågar inte tala med föräldrar eller skolsyster, och hur många söker självmant upp en gynekolog eller RFSU-mottagning, där dessutom väntetiderna kan vara flera månader? (147) Återstår kondomerna som finns att köpa överallt, åtminstone i storstäderna. Men de förutsätter en samarbetsvilja hos killen, som inte ingår i manlighetsrollen, Han blir sur och tjejen insisterar i allmänhet inte. Att hävda sin egen vilja ingår inte i kvinnorollen. Tonårsflickor idag slipper kravet på avhållsamhet och det elände som följer av det, men de bestämmer fortfarande inte över sin egen sexualitet, och de är fortfarande utsatta för dubbelmoral. Visserligen får de inte vara ”gammaldags”, men inte heller ”vandringspokaler” respekteras. De yttre förhållandena – platser där man kan vara ostörd och ta tid på sig till exempel – är långt ifrån goda. Både återgång till askesen och dagens sexuella exploatering utgör förtryck av kvinnan. Man löser inte det ena genom att acceptera det andra.

Denna gigantiska propagandaapparat, reklam, damtidningar och pornografi, påverkar naturligtvis synen på de olika könen och förhållandet dem emellan hos alla åldrar. Mannen kompenserar sin undertryckta ställning i arbetslivet genom att identifiera sig med den Stora Ståfräsen och genom kvinnoförakt. Det finns en som står ännu lägre i samhällets aktning än arbetaren, nämligen hans könsdräms. Kvinnan i herrtidningarna är oftast ung och barnlös, i vilket fall står hennes roll som mor och husmor helt i skymundan. Kvinnan skall lära sig att vara passiv, undergiven och utan egna sexuella krav. Det är svårt för båda att bryta igenom den kärlekslösa och kravfyllda normen för sexuell samvaro – tidspress, hårt och stressande arbete gör det inte lättare.

Repressiv avsublimering

En term har stått i centrum för debatten om det sexuella förtrycket och en revolutionär sexualpolitik: Repressiv avsublimering. Begreppet infördes av Herbert Marcuse (148) och har sedan använts och utvecklats av framförallt Reimut Reiche (149). Reiche anser – i korthet – att den monopolkapitalistiska epoken kännetecknas av ”optimering av behov, som är i samklang med makthavarnas intresse med hjälp av manipulation, avskaffande av skillnaden mellan primära och sekundära behov och *därigenom* ökad utsugning” (150), ”individerna måste lära sig att konsumera. Den måste konsumera närhelst systemet kräver det, och vadsomhelst som systemet kräver. Den klassiska anala tvångskaraktären måste mjukas upp” (151), ”sexualiteten blir ’frigjord’ en bit på vägen och tas i bruk för att säkra makthavarnas intressen. Bestämda aspekter hos de manifesta sexuella impulserna blir, i form av utvidgade tillåtelser till sexuella handlingar, anpassade till samhällets reproduktionssystem” (152).

Han anser att den moderna människan – på ett nästan målmedvetet sätt – gjorts jagsvag och manipulerbar genom att ”han” (Reiches ”människa” bär i allmänhet tydligt maskulin prägel) inte lärt sig behärska sina partialdrifter (den förgenitala sexualiteten) och underordna dem under den genitala. Dagens samhälle kännetecknas av skensexualisering – ett ständigt sexuell spänningstillstånd - och skengenitalitet. Resultatet blir en individ som lever i ständig pubertet, hjälplös inför auktoriteter och oförmögen till verklig ”vuxen”, ”mogen” objektkärlek. Vad en bättre lösning skulle bestå i säger aldrig Reiche klart ut, men han tycks implicit hävda den klassiska ”starka” borgerliga karaktärens och monogamins överlägsenhet över det nuvarande, för motstånd mot det borgerliga samhället. Reiche har gjort ett viktigt pionjärarbete när det gäller att utforska varför den ”sexuella frigörelsen” inte varit en frigörelse, och när det gäller att kartlägga till exempel modeprylarnas roll som ett slags ställföreträdande mål för sexuell

energi (libido). Däremot anser jag att de ideal han framhåller i fråga om genitalitet, monogami, plikt känsla och så vidare är alltför okritiskt övertagna från äldre borgerlig psykoanalytisk ideologi, och därför leder honom fel på många punkter. Han ser den sexuella liberaliseringen som en process styrd av bourgeoisin, helt i enlighet med dess intressen, och förmår inte uppfatta den som oskadliggörande av en verklig strävan till frigörelse hos de förtryckta, framförallt ungdomen. Detta innebär att han inte ser motsägelsen mellan de "systemkongruenta" sidorna hos den och de potentiellt systemhotande. Ett exempel på detta är att han ser det tvång till sexuellt umgänge i olika former som de "moderna" konventionerna kan utgöra för kvinnor (man skall inte vara stenålders...), men han tar aldrig upp de fördelar som erkännandet av den kvinnliga sexualiteten (153) och möjligheten att undvika oönskade graviditeter innebär. Överhuvudtaget behandlar Reiche, som nämnts, den kvinnliga sexualiteten mycket sparsamt (154). Frågekomplexet kring den repressiva avsublimeringen och kring den sexuella liberaliseringens effekter på socialkaraktären, är oerhört omfattande och skulle kräva en bakgrund av sociologiskt och psykoanalytiskt material som jag ännu inte sett presenterat. Reiche själv ger en del, men framställer ofta sina teser på ett helt dogmatiskt sätt: Det är så och därmed punkt.

Det skulle inte föra debatten så värst mycket längre om jag, utan detta material, försökte mig på en utförlig genomgång av hela problemställningen. Jag skall därför bara ta upp några modifierande faktorer.

Sexuellt förtryck och levnadsvillkor i olika klasser

Den viktigaste frågan ur marxistisk synpunkt är sexualitetens utformning i olika samhällsklasser. Även Reiche tar upp denna fråga. De nya former för sexuellt beteende, som Reiche kritiserar, är promiskuitet och ett ökat accepterande av perversioner (här använt i icke-värderande betydelse av sexuellt beteende som inte avser att leda till heterosexuellt genitalt samlag)(155). Det förefaller klart att dessa företrädesvis uppträder inom (de övre delarna av) de nya mellanskikten, alltså hos anställd medelklass. De "promiskuösa" äkta par Reiche beskriver tillhör i huvudsak "den tertiära sektorn (156) ... särskilt ... medlemmar av mellan-medelklass och uppåt. Särskilt typiska yrkesgrupper är arkitekter, sjuksköterskor, ingenjörer, butiksinnehavare och statsfunktionärer" (157). Denna medelklass har stora konsumtionsmöjligheter. Den skiljer sig från den traditionella småborgarklassen (småföretagare trängda i den kapitalistiska konkurrensen), genom att de som anställda har en fast inkomst och en viss ekonomisk trygghet. De är inte tvångsbundna till den nästan neurotiska ordentlighet, pliktuppfyllelse och sparsamhet som utmärker den klassiska småborgerliga, anala karaktären ("ackumulera, ackumulera! det är Moses och profeterna" (Marx)(158) – och därmed inte heller till dess kroppsäcket, njutnings- och sexualfientlighet.

Den skiljer sig från arbetarklassen genom sin större ekonomiska trygghet och genom att i sitt arbete ha en viss möjlighet till initiativtagande personlighetsutveckling och självtillfredsställelse, men också oftast en stenhård konkurrens, tvång att hela tiden hitta på nytt, bättre. Detta skall kunna vara en grund för den seksualkaraktär Reiche beskriver. Men man kan ställa sig tvivlande till dess stora utbredning även inom dessa skikt. Porrfilmer och pornografisk litteratur har börjat systematiskt exploatera s.k. avvikelser. Men detta skulle inte vara bråkdelen så lösnande ifall man rörde sig bland raserade tabun. Det är på det förbjudna och skuldbelastade som pengarna görs. Eller som H:son säger: "Ord som jucka, knulla och sådan ord är inga ord som en jobbbar tänder på, men en tjänsteman som aldrig använder dem..."(159).

Inom dessa skikt ger sexuallivet mer tillfredsställelse än inom arbetarklassen – åtminstone om man får tro de amerikanska undersökningar som gjorts.

En av dem, Lee Rainwaters "Some aspects of lower class sexual behavior", gav följande resultat (160) angående mäns och kvinnors upplevelser av det sexuella samlivet:

	MEDELKLASS	ÖVRE UNDERKLASS	NEDRE UNDERKLASS
GIFTA MÄN			
Stort intresse och glädje	78 %	75 %	44 %
Genomsnittligt intresse och glädje	22 %	25 %	46 %
GIFTA KVINNOR			
Stort intresse och glädje	50 %	53 %	20 %
Genomsnittligt intresse och glädje	36 %	16 %	26 %
Lätt negativ	11 %	27 %	34 %
Avvisar sexuellt umgänge	3 %	4 %	20 %

Ju högre utbildning och ju högre inkomst makarna hade, desto längre blev förspelet och desto mer varierad tekniken. Samlaget skedde oftare i ljus, och så vidare Både Rainwater, Kinsey och Masters & Johnson kom fram till att kvinnor har lättare att få orgasm ju högre utbildning de har. Desto mer absurt blir det att som till exempel Arbetets Kvinnor anse att frågan om det sexuella förtrycket är klasslös, och av sekundär betydelse för arbetarklassens kvinnor.

Rainwater förklarar de ovannämnda skillnaderna med graden av åtskillnad (segregation) mellan makarnas roller. Arbetarfamiljerna har en mer traditionell uppfattning om mannens och kvinnans roller i hemmet. Makarna i medelklassen hade mer gemensamt i fråga om intressen och fritidssysselsättningar (161). Till detta måste läggas annat som Rainwater enligt vad som framgår av referatet inte tar upp. Arbetstidens längd, graden av fysisk utmattning, stress, oregelbundna arbetstider och ekonomiska problem påverkar hela livssituationen och därmed naturligtvis sexuallivet. Låginkomstutredningen visar hur dessa faktorer fördelas inom befolkningen. 24,5 % av de heltidsarbetande i socialgrupp III mot 18,9 % i socialgrupp II har otillfredsställande nettoarbetstid, dvs., nio timmar eller mera. Då är alltså resor till eller från arbetet inte medräknade. Andelen av de förvärvsarbetande med tungt arbete varierar starkt inom olika kategorier (162):

	FYSISKT MYCKET TUNGT	FYSISKT TUNGT	PSYKISKT MYCKET TUNGT	PSYKISKT TUNGT
OFFENTLIGT ANSTÄLLDA HÖGRE TJÄNSTEMÄN	4 %	29 %	2 %	69 %
OFFENTLIGT ANSTÄLLDA LÄGRE TJÄNSTEMÄN	8 %	30 %	3 %	63 %
TEKNIKER, KONTORSPERSONAL	4 %	21 %	7 %	75 %
ARBETARE I PRIVATA SEKTORN	32 %	70 %	20 %	76 %
OFFENTLIGT ANSTÄLLDA ARBETARE OCH BITRÄDEN	27 %	69 %	14 %	68 %

Ännu klarare framträder klassorättvisorna om man ser till de andelar som utsätts för buller, gifter, frätande ämnen eller smuts i sitt arbete. Nära 24 % av LO-medlemmarna har oregelbundna arbetstider. 140 000 människor har skiftjobb inom industrin (163), till det kommer allt natt- och helgarbete inom vårdyrken och service (slopandet av affärstidslagen),

daglig pendling och veckopendling. Man behöver ett visst mått av fysisk ork för att ligga med varandra och ett ganska stort mått av psykisk energi för att älska. Man behöver åtminstone träffas mer än när den ena går av skiftet och den andra går på.

Kort utbildning, enformigt jobb, dålig ekonomi och låg politisk aktivitet (164) ger upphov till en kulturell konservatism som för en traditionellt negativ inställning till både sexualitet och jämställdhet mellan könen vidare från generation till generation. Kvinnor har länge betraktats som konkurrenter om arbetstillfällena och som lönedpressare av männen i sin klass (165). I synnerhet flickorna inom arbetarklassen ges få möjligheter att sätta ifråga och sätta sig över moderns värderingar (166). Likaså är möjligheterna att skydda sig mot oönskade graviditeter mindre hos arbetarkvinnorna. Enligt en tysk undersökning var endast 27 % av arbetarbarnen planerade, mot 80 % av medelklassbarnen.

Sexualiteten och kvinnoförtrycket

Men det är till arbetarklassens män som mycket av den kommersiella pornografin vänder sig. En ersättning för sexuell tillfredsställelse? Pornografins kvinnosyn är som ovan nämnts icke av sådan art att den uppmuntrar till ömhet, respekt och jämlikhet mellan man och kvinna. Eller till självrespekt hos kvinnan. Kvinnokroppen framställs som ett själlöst objekt för mannens lust om den är ung och fotot lagom retuscherat. Den skall vara vacker, och vackert är som bekant det som definieras som vackert. Under kapitalismen är det profitjägare som står för definitionerna. Den ständiga konfrontationen med utbudna kvinnokroppar må skapa ett tillstånd av ständig sexuell spänning hos männen (enligt Reiche). Men vad medför den för kvinnorna? Vi blir inte – eller avses inte bli – attraherade av dessa sexobjekt. Vi identifierar oss inte heller med dem, i narcissistisk självkärlek och självbespegling. Vi jämför oss med dem i självförakt och självhat. Pubertetsflickan lider alla helvetets kval framför sin spegel. Ingen kvinna över 30 år ser ut som dessa bilder – och inte många under 30 år heller (gör för övrigt ens fotomodellerna det?). För små bröst, för stor ända, platthet, fetma, för lång näsa, ojämn tänder, bilringar, rynkor på halsen, slappa lår, ben som stickor. Och tänk om det skulle synas om man har mens! (Här går utvikiningsbilder och ”hygien”reklamen hand i hand). Naturligtvis drabbas alla kvinnor av detta. Men värst drabbas de med lägst självförtroende och minst möjlighet till en yrkesidentitet, som de upplever som meningsfull.

Sexualitetens motsägelser under senkapitalismen

Kan man betrakta den restriktiva sexualsynen inom arbetarklassen som enbart en eftersläpning, ett exempel på att traditionens makt gör att förändringar i åsikter och vanor går långsammare än förändringar i den ekonomiska strukturen, som givit upphov till dem? Kommer även inom arbetarklassen plikt moral, begränsad lustförmåga, sparsamhet, aktsamhet om ting och ordentlighet (s.k. anala karaktärsdrag) att luckras upp helt och hållet, för att ersättas av utlevelse, oförmåga till känslomässig bindning, slit-och-släng, konsumtionsfetischism och jagsvagheter? Det är knappast troligt. Senkapitalismen har visserligen ett nytt behov av arbetaren som konsument, både ekonomiskt och ideologiskt (för att länka in arbetarnas missnöje på för systemet godtagbara banor). Om majoriteten av alla arbetare var funtade som 1800-talets småborgare skulle åtskillig försäljningsstatistik rasa i botten. En viss anpassning av arbetarens driftsstruktur syns alltså nödvändig. Men senkapitalismen har kvar behovet av arbetaren som producent. Och det alienerade arbetet under kapitalismen kommer alltid att ställa krav på behovsuppskjutelse, disciplin och självövertagelse (167). Genom denna kombination av behov hos kapitalet, skapas en ny form för motsättningen mellan konsumtion och produktion under kapitalismen. Mellan en samhällelig sfär där den ene är utsugare och ägare av produktionsmedel, och den andre utsugen och ägare endast av sin arbetskraft, samt en annan sfär där lika bytes mot lika av jämlikar (formellt och skenbart). Samtidigt är den en senkapitalistisk form för motsättningen mellan arbete och fritid – en motsättning som är

specifik och utmärkande för kapitalismen i alla dess stadier. Peter Brückner uttrycker saken mycket bra: ”Å ena sidan skall barnet förvärva en *produktionsmoral*, alltså sådana kunskaper, färdigheter och hållningar som det kommer att behöva för den förvärvsmässiga prestationen i industrisamhället. Å den andra sidan skall det samtidigt utveckla en *konsumtionsmoral*, dvs., kombinationen av de egenskaper som senare skall göra det köpbenäget och konsumtionsstabil” (168).

Familjen i det kapitalistiska samhället förkroppsligar Fritiden, det Privata, Nöjet och fortplantar därför konsumtionsmoralen, men har alltså samtidigt till uppgift att lägga grunden för produktionsmoralen. En grund som måste finnas färdig när barnet börjar skolan (169). Som marxister får vi naturligtvis inte okritiskt kasta oss över varje tendens till motsägelse inom kapitalismen, och tro att om vi gräver tillräckligt länge och ihärdigt i just den här sprickan, så rämnar hela systemet till slut. Kapitalismen vimlar av motsägelser. Ytterst, i sista hand, kan dessa föras tillbaka på den grundläggande motsättningen mellan arbete och kapital, mellan en alltmer socialiserad produktionsprocess och privatägda produktionsmedel. Dessa motsägelser kommer också att resultera i det kapitalistiska systemets slutgiltiga sammanbrott, men inte så att en eller några av dem isolerade kan bli halmstrået som knäcker kamelens rygg, utan i kombination och dialektiskt samspel med varandra. Vi får akta oss för tendenser som funnits, till exempel hos Wilhelm Reich och sextiotalets anti-auktoritära ungdomsrörelse, att tro att man kan genomföra en sexuell revolution, och så får man den sociala på köpet (en enkel omvändning av vulgärmarxisternas syn (170)).

Men vi får också akta oss för att falla i den opportunistiska fällan. Det skulle innebära att vi bortsåg från en motsättning som på sikt kan ha en stark sprängverkan mot hela systemet. För kapitalismen har inte löst motsättningen mellan behov och behovsinskränkning inom sexualitetens område, den har bara fört upp den på ett nytt plan. Den kan därmed inte heller undvara den monogama (eller illusoriskt monogama) parfamiljen som en reträttplats för sexualitet och emotionalitet. Kapitalismen återskapar i ny form den motsägelse som – såvitt jag vet – kännetecknat alla klasssamhällen; klyvningen mellan ömhet å ena sidan, och sinnlighet å den andra. Sexualiteten är fortfarande splittrad i kroppslig och andlig (förment icke-sexuell) kärlek (171). Så länge den är det förblir en verkligt tillfredställande sexualitet en illusion. Det är detta vi måste ta fasta på, när vi visar att sexualitetens glädjefyllda frigörelse endast är möjlig i ett samhälle där den materiella grunden finns för solidaritet, samarbete och jämlikhet. Först under socialismen är vi kvitt orsakerna till förtingligande, främmandegörande och konkurrens. Där är sexualiteten inget undantag inom fältet av mänskliga relationer.

För en revolutionär sexualpolitik!

Det innebär inte att vi idag enbart skall tala om att ”de här frågorna kan bara lösas under socialismen”. För att skapa en utbredd medvetenhet om, och förståelse för socialismens betydelse även för samlevnadsformer, barndom, och så vidare, skulle vi behöva föra en systematisk och konkret propaganda som ifrågasätter kärnfamiljen och dess själv tillräcklighet, illusionen om hemmets lugna vrå, kärlek som ägande, uppdelningen i andlig och sinnlig kärlek och naturligtvis splittringen i roller och levnadsvillkor mellan könen. Vi måste kämpa för ett bejakande av den verkliga sexualiteten och ställa detta i motsättning till pornografi och skenfrigörelse. Vi kräver att tillverkningsprocesser som utsätter arbetare för miljögifter ändras eller upphör. Vi tar kamp mot försämringar i arbetarklassens fysiska och ekonomiska levnadsstandard. Men lika viktiga är krav som hävdar rätten till sexuell njutning, för dess egen skull. Ett exempel på sådana krav är ett *kategoriskt nej till allt natt- och helgarbete för profitens skull*. Detta innebär att man kräver arbetarklassens fysiska möjlighet att älska utan den sortens MTM-fasoner som härskar i produktionen, och som ”hertidningarna” propagerar för även i sexuallivet. I reportage om ”snabbisar” och ”ten second-men” drivs den

kapitalistiska rationalitets- och tidsbesparingsprincipen till sin logiska slutprodukt. Detta krav är naturligt, rimligt och mänskligt från arbetarklassens synpunkt, men raka motsatsen från kapitalets. Det innebär ett ifrågasättande av kapitalets rätt att underordna det levande arbetet under det döda, och av profitjaktens likställande av allt arbete. Ty ”lägg märke till att från denna synpunkt är nattarbete som sjuksköterska något helt annat än nattarbete i en fabrik. Nattsköterskor behövs därför att patienterna är människor. Nattarbete i fabrik behövs för att hålla maskinerna igång” (172).

Vi måste avslöja pornografins råa och förnedrande kvinnosyn, och slå vakt om de framgångar kvinnan har vunnit och försöka utvidga dem, genom erkännande av kvinnan som självständigt och likaberättigat sexualsubjekt, krav på utvidgad och icke-puritansk sexualundervisning, säkra och gratis preventivmedel för alla, självbestämd abort.

Genom att hävda dimensionen av respekt och gemenskap i sexualiteten, betraktar vi homosexuella och heterosexuella relationer som sinsemellan likvärdiga – det som avgör ett förhållandes kvalitet är hur ömhets- och njutningsfyllt det är. Det är alltså inte sexualitetens form (antal deltagare, deras kön eller tekniken) som är det väsentliga, utan innehållet. Att vi inte kan se till exempel sado-masochism som annat än ett sorgligt resultat av den brutalisering respektive passivisering som klassamhället utsätter människor för, innebär att vi bekämpar det kommersiella försvaret för och utnyttjandet av detta (173). Vi delar inte en borgerlig värdenihilism, vilken betraktar all sexualitet som likvärdig. Men det innebär också att vi försöker finna de samhälleliga orsakerna till detta, inte att vi moraliserar över och fördömer de människor det gäller.

Om vi visar på hur ytterst utsugningen och varuutbytet under kapitalismen ligger till grund för det sexuella förtrycket avvisar vi också sexualreformismen. Vi tror inte på att det går att leva socialistiskt i ett kapitalistiskt samhälle. Vi måste naturligtvis kämpa för socialistiska värderingar som jämlikhet och kamratskap och mot hyckleri i våra ”privatliv”, men att vi skulle kunna eliminera all dubbelmoral är en farlig och i det långa loppet passiviserande illusion. Vi som revolutionärer måste utifrån vars och ens individuella förutsättningar göra den svåra avvägningen, att finna den livsform i vilken vi fungerar bäst som revolutionärer. Det är bra att experimentera med alternativa livsformer, men de får inte sättas istället för praktiskt politiskt arbete. Kapitalismen ger oss varken tid eller möjlighet att först revolutionera oss själva och sedan samhället. Men att ta avstånd från dogmatisk, inåtvänd sexuell ”frigörelse” typ Kommune I i Berlin (174) innebär inte att man kritiklöst accepterar borgerliga livsmönster, eller att leva efter dem därför att ”det gör Arbetarklassen”. Svår och smärtsam omprövning av våra djupt ingrodda könsroller (även de subtilare) är nödvändig för att frigöra våra krafter för revolutionär aktivitet. Det är svårt att som tjej lägga av med pysslandet med sitt utseende, och fixeringen vid att charma männen i sin omgivning, men det är ännu svårare att vilja jämställdhet, och samtidigt gå på så uppenbar manipulation som make-up och mode. Asketer är sällan i längden goda revolutionärer, de flesta bryter antingen ihop med buller och brak, eller lämnar i tysthet politiken. Varje brott med borgerlig moral som lyckas, stärker oss som revolutionärer, men när vi misslyckas sätter vi vårt politiska arbete i fara. Vi måste leva så ärligt vi kan mot våra ideal, men vi får inte ställa ideala krav på oss själva.

Om monogamin

Monogamin är ett bärande element i den borgerliga familjeideologin, om än inte i den borgerliga praktiken. ”Hegel säger: I sig, till sitt väsen är äktenskapet ouplösligt, men bara i sig, dvs. till sitt väsen. Därmed är inte sagt något om äktenskapet sådant det förekommer i verkligheten” (175). Det är nödvändigt att diskutera monogamin som norm för mänsklig samlevnad, om man diskuterar familjen ur ett socialistiskt perspektiv. Här har vi en av

frontlinjerna mellan de ”socialister” vilka ser familjen i dess borgerliga form, men med ett socialistiskt innehåll som ett funktionellt element, såväl i kampen för socialismen som i uppbygget av det socialistiska samhället, och de som anser att det socialistiska samhället kräver nya samlevnadsformer som avskaffar både privatiseringen och sammankopplandet av kärlek med ägande, vilka är inbyggda i den exklusiva, (idealt) livslånga samlevnaden mellan en man och en kvinna och deras gemensamma barn (176). Företrädarna för den förstnämnda åsikten stöder sig i allmänhet på Engels. Han beskriver i ”Statens, Privategendomens och Familjens ursprung” monogamin som ”ett stort historiskt framsteg”, trots att den innebär ”mannens överhöghet över kvinnan”. Engels visar också att monogamin historiskt sett endast varit monogami för kvinnan, inte för mannen, men trots detta måste kvinnorna innan monogamin infördes hett ”önska sig rätten till kyskhet, till längre eller kortvarigare äktenskap med blott en enda man”, medan det aldrig ens ”fallit dem (*männen, vår anm.*) in att avstå från det faktiska gruppäktenskapets behag.”(177) Av detta skulle man tvingas dra slutsatsen att män hyser en stark sexualdrift, men att kvinnor anser att ju mindre, desto bättre – knappast en åsikt som många politiserade kvinnor idag skulle acceptera. För annars får man godta antingen att monogami är eftersträvansvärt för båda könen. Det blir då ett mysterium varför alla som haft möjlighet till det – i första hand männen i de härskande klasserna – aldrig praktiserat den. Eller också är monogamin ett tvång, som på ett orimligt sätt snävar in människans kärleks- och njutningsförmåga, ett tvång som männen lagt på kvinnorna, och som det vore lämpligt att avstå ifrån. Engels ställer också frågan: ”Då nu monogamin uppstått av ekonomiska orsaker, kommer den måhända att försvinna när dessa orsaker försvinner?”, men svarar att ”den kommer så föga att försvinna, att den snarare först nu kommer att fullt ut förverkligas... Prostitutionen försvinner; istället för att gå under blir monogamin äntligen verklighet – också för männen” (178). Hur kan då Engels mena detta, och till och med sätta prostitutionen och det monogama äktenskapet mot varandra, när det ena genom hela historien varit det andras följd och oundvikliga komplement? Svaret finns i monogamins stora gåva till mänskligheten, ”den individuella köns kärleken”, det högsta stadiet i de mänskliga relationernas utveckling. Och – enligt Engels – ”köns kärleken enligt sin natur kräver monogami ... /därför är/ ... detta på köns kärlek grundade äktenskap till sin natur paräktenskap (179). ”... enligt sin natur monogam” – se häri ligger knuten! Hela Engels’ argumentation bygger dels på förutsättningen att det bara finns en sorts sexuell kärlek (180), dels att denna bara kan omfatta en enda person. När det gäller föräldrakärlek är det bara det mycket lilla (föröidipala) barnet som reagerar på detta vis, vid det första syskonets ankomst. Detta visar monogamikravets samband med tvånget att äga den älskade. Att kärlek i det borgerliga samhället tar sig formen av ägande, är en tämligen naturlig (men inte enkel) följd av bytesvärdets företräde framför bruksvärdet i det kapitalistiska produktionssättet. Engels förmår inte analysera vad i hans egna åsikter som är resultatet av en borgerlig uppfostran – bl.a. därför att han saknar de teoretiska redskap som psykoanalysen senare skulle komma att erbjuda för en sådan undersökning. Detta leder honom till självmotsägelser; å ena sidan riktar han dråpslag mot moralister och puritaner genom att helt riktigt konstatera att ”vad vi alltså idag kan förmoda ifråga om hur de sexuella förhållandena kommer att ordnas, sedan den kapitalistiska produktionen i framtiden sopats undan, är av övervägande negativ art, inskränker sig mest till vad som bortfaller. Men vad skall komma istället? Det kommer att avgöras, när ett nytt släkte växt upp: ett släkte av män som aldrig i sitt liv kommit i det läget att de för pengar eller andra sociala maktmedel köpt en kvinna och ett släkte av kvinnor som aldrig kommit i det läget att varken av någon annan hänsyn än verklig kärlek hänge sig åt en man eller av fruktan för de ekonomiska följderna vägra att hänge sig åt den älskade. När dessa människor en gång finns, där kommer de att ge tusan i vad man idag tror, att de skall göra. De kommer att utbilda sin egen praxis och sin därefter avpassade offentliga mening om varje enskild praxis – punktum” (181). Å andra sidan förutsäger han att när ”de ekonomiska hänsyn

bortfaller, som förmår kvinnorna att finna sig i männens invanda otro" (182) kommer utvecklingen snarare att gå mot verklig monogami även för mannen, snarare än mot upphävande av monogamin för kvinnan.

Trohet och svartsjuka

Ännu starkare kommer kopplingen kärleksföremål – privategendom fram hos Reiche. Han ställer upp troheten "som ett avgörande kriterium på verklig kärlek". Reiche skriver att svartsjuka är en "reaktion på hot om eller verklig förlust av kärlek", och skiljer mellan "konkurrerande eller normal svartsjuka å den ena sidan och projicerad eller vanebunden svartsjuka å den andra sidan. Den första är en adekvat reaktionsbildning hos den friske på hotande eller verklig förlust av kärlek" (183) medan den andra är neurotisk. Men det är i ett kapitalistiskt samhälle där all kärlek är knuten till ägandekänslor och motprestationer, som kärlek till den ene innebär brist på kärlek till den andre. Att människor i viss mån kan frigöra sig från den borgerliga ideologin och älska flera ser inte Reiche som något relevant. För honom är all sexuell omväxling av den systemkongruenta typ där man byter sexobjekt som man byter (mode)kläder, utan att djupgående känslomässigt fästa sig vid någon. Han polemiserar mot Reichs syn att det är lika naturligt att tröttna på en sexualpartner som på en klänning. "Den varaktiga kärleken är magiskt (sic!) beskyddad mot att det nya blir tilldragande, medan det gamla blir likgiltigt... I ett fritt samhälle skulle inte heller sexobjektet vara något objekt på samma sätt som en klänning, som man antingen använder av bekvämlighetsskäl (arbetskläder/hustru) eller av fetischistiska grunder (modebetonade kläder/skiftande sexualpartner)" (184). Att denna kritik inte är meningslös visas av den otillfredsställande form av sexualitet (orgasmjakt) som pornografin förespråkar, och som pubertetsungdomen i viss utsträckning är hänvisad till – och även av att Reich drar en analogi mellan kläder och kärlek. Men det går att göra bättre liknelser som inte drabbas av denna kritik. Ingen bestrider väl att människor både behöver lära känna varandra väl för att få största möjliga intellektuella utbyte av att umgås *och* behöver få intellektuell stimulans och omväxling genom att umgås – mer eller mindre långvarigt – med flera än en person. Varför skulle då samma företeelse på det sexuella området vara så personlighetskadande?

Reiche anser att som "individuellt program för en människa som försöker försvara sig mot den kollektiva tendensen till repressiv avsublimering, kan denna trohet ... vara förbunden med ett enormt tvång" (185). På samma sätt kan man inte kräva att människor idag – det må vara aldrig så övertygade revolutionärer – skall kunna komma över (borgerliga) värderingar som inpräntats djupt i dem av hela deras (borgerliga) uppfostran. Det vore en psykologisk voluntarism. Den i barndomen grundlagda karaktärsstrukturen skall det mer än god vilja till för att ändra. Vad vi kan göra är att försöka erbjuda varandra kamratskap och solidaritet som ger känslomässig trygghet, stor nog för att man skall kunna gradvis släppa på den borgerliga kärlekens ägandekrav.

För det framtida samhället kan vi – som Engels sa – inte göra några absoluta förutsägelser. Men vi kan inte som Reiche underlåta att fundera över vilken socialkaraktär som skapas av en sådan uppfostran som den Vera Schmidt (186) försökte genomföra, där kärleken är självklar och ovillkorlig, utövad av flera, omfattande flera, där den sexuella nyfikenheten och lusten från början bejakas, och frihet och gemenskap är praktiskt genomförda

i barnets värld. Det är denna framtida generations sak att avgöra vilken form för sexualitet och samlevnad den väljer – men jag tvivlar på att det blir den monogama.

VII. Familjen och klasskampen

Principer för diskussionen

Av det föregående torde framgå att familjen inte har blivit värdelös för kapitalismen. Den spelar fortfarande en stor roll för socialiseringen, även om en viss förskjutning skett i uppfostran från auktoritativ kvantitet till emotiv kvalitet. Den är fortfarande en tillflyktsort för sexualiteten eftersom de alternativ till äktenskapligt, eller äktenskapsliknande, sexualliv som kapitalismen presterar är otillräckliga och otillfredsställande, öppet erkända som nödlösningar och i längden avskräckande (187). Familjeinstitutionen bygger fortfarande på och vidmakthåller en samhällelig arbetsfördelning mellan könen, vilket försäkras kapitalet om orimligt låga kostnader för reproduktion av arbetskraft. Arbetsfördelningen är en källa för extra billiga och fogliga löneslavar, vilka dessutom fungerar som en ytterst behändig arbetskraftsreserv.

Även om vi måste låta det stå öppet huruvida någon annan samlevnadsform vore *mer* ägnad som enhet för manipulerad och profitbringande konsumtion, så fyller familjen dock hittills denna uppgift på ett för systemet tillfredsställande sätt. Argumentet att familjen håller på att mista sitt funktionsvärde för kapitalismen håller alltså inte. Men det vore odialektiskt att enbart på den grunden anse att parollen "Försvara familjen" bevisats vara felaktig. Först måste man besvara frågan: Vilka egenskaper hos familjen gynnar proletariatet som klass, och vilka missgynnar den? Vilka stärker proletariatets ställning gentemot borgarklassen, och vilka försvagar den? Vilken sida överväger när vi skall avgöra om familjen i nuläget, i en revolutionär situation respektive under proletariatets diktatur, skadar eller gagnar kampen för proletariatets seger och utvecklandet av den proletära demokratin fram till det klasslösa samhället?

Från en diskussion om lönearbetarfamiljen och det proletära klassmedvetandet, blir det möjligt att dra vissa slutsatser angående familjeformen som sådan. Jag tror därför att läsaren finner skäl att se kärnfamiljsformen som en borgerlig familjeform, vilken står i ett starkt och oupplösligt förhållande till sitt borgerliga innehåll. Man kan inte mekaniskt skilja form och innehåll från varandra, och tro att en given form, vare sig det gäller samlevnad, statsskick (till exempel parlamentarism), konst eller teater, kan ses isolerat, att den kan fyllas med vilket innehåll som helst, eller anpassas till vilket produktionssätt som helst, allt efter behag. Trots att jag inte kommer att ta upp frågan om familjen under socialismen till systematisk behandling, utan inskränker mig till lönearbetarfamiljen och kampen mot kapitalismen, kommer vissa punkter att beröra även denna fråga.

De återstående argumenten för att marxister skulle försvara familjen är, grovt sett, två. Dels argument som vill visa familjen som en positiv tillgång för arbetarklassen, och dels argument som vill visa att utvecklingen under monopolkapitalismen sker i riktning mot familjens upplösning. Jag skall försöka visa att ingendera av dessa teser håller, och de som driver dem placerar sina egna premisser i en tvångströja av stelbent och ensidigt tänkande (188). Men en principiell utvikning är på sin plats: Även om det vore sant att inneboende tendenser hos monopolkapitalismen hotar familjen, så kan man *därför* varken dra slutsatsen att kapitalismen är betjänt av dess upplösning eller att revolutionärer bör uppträda till dess försvar. Att resonera så mekaniskt eller konspirationsteoretiskt leder till ludditism (189).

Kompensation och restituering – på gott och ont

Den bild av familjen som dess försvarare ställer upp visar en tillflyktsort, en viloplats som skall *kompensera* den utsugning, hets, konkurrens och känslolöshet som råder i världen utanför (vi har sett hur tidigt denna inställning till familj respektive yttrevärld grundläggs). Men just tron att familjen står *utanför* samhällets alienations- och utsugningsmekanismer beslöjar dessa mekanismer i deras helhet. Familjevärden som lycka, ömhet, trohet utmanar

inte de motsatta värderingar som finns i det omgivande samhället, så länge de håller sig snällt inom familjen. Tvärtom befäster tron på dem de andra värderingarnas makt. Om man tror att det finns en skyddad oas i samhället, där mänsklighet sitter i högsätet, inte profit, så blir det bara alltför frestande att hellre försöka finna denna oas än att helt och hållet ta avstånd från de livsvillkor det borgerliga samhället bjuder och ta upp en, till synes, hopplöst svår strid mot detta samhälles grundval, kapitalismen.

Naturligtvis kan man inte säga ”Ju värre desto bättre”, och därmed obesett döma ut en företeelse som ger lättnad för proletariatet i materiell eller psykisk nöd. Frågan är istället hur pass verklig familjelyckan är. Hur mycket av den är ett ymnighetshorn som sprutar kärlekens röda guld över människorna – och hur mycket är en guldkruka vid regnbågens slut, som man bara förlorar tid och krafter på att söka efter? Och lika viktigt: ”lycka” är inte ett entydigt begrepp. Lyckan kan vara stärkande, aktiverande, eller inåtvänd, passiviserande. Visst är familjen ett värn för våra känslor, ett av de sista till och med. Men om vi tänker oss vårt inre som en borg, skyddad mot angrepp utifrån av en hög mur, samt en vallgrav, och denna vallgrav eroderar sönder muren, är den då av så stort värde? Det är givet att familjen ger en viss kontakt och närhet, men samtidigt *hindrar den från och nöter bort* möjligheter till andra kontakter, och en större, mer utåtvänd gemenskap.

”Också familjen som restituerare och behandlingsställe för den utsugne lönemottagaren har varit utgångspunkt för att hävda att familjen bör upplösas eller i varje fall inte stödjas ... För mig verkar argumentet ... att tala för motsatsen: Om arbetsfolk krossas i sitt arbete, måste de på ett eller annat ställe samla krafter för att göra motstånd mot förtrycket i arbetsrelationen”, säger Harriet Holter (190). Men så enkelt är det, återigen, inte. Arbetaren hämtar inte krafter på ett abstrakt sätt, så att han kan använda dem till vad som helst. Han restitueras som arbetare. Hela familjens uppbyggnad, hans exklusiva ekonomiska ansvar för hustru och barn, privatiseringen och så vidare avhåller arbetaren från att utmana övermäktiga krafter. Vad som kan återställas i familjen är belåtenhet med det bestående, eller självanklagande frustration, men inte kvästa upprorstankar. I familjen vilar han upp sig inför slit, inte inför strid. För det skulle behövas helt andra former för gemenskap och ömsesidigt stöd. Vi behöver inte kompensation, vi behöver alternativ!

Privatperson eller samhällsvarelse?

Rita Liljeström skriver om ”den nya familismen” i arbetarfamiljer. Den innebär att fäder/makar i dessa familjer ägnar mycket mer tid och intresse åt familjen än vad som var vanligt under tidigare generationer. Framförallt deltar de mer i barnets vård (även om ”mer” inte behöver betyda ”mycket”). Familjen betyder troligen mer nu än den gjorde för några årtionden sedan, i jämförelse med vänkrets, släktingar, fackförening, grannar, politiska organisationer och fritidsföreningar. Enligt Gro Hagamann är ”kamp för att försvara familjen också en kamp mot den borgerliga ideologin”. Hon ser för sig möjligheten av familjen som politisk kampenhet, men uppmärksammar inte att familjen står i motsättning till politisk kamp, på grund av den polarisering mellan olika sektorer som utmärker det kapitalistiska samhället. Familjens privatliv på tu man hand är ett uttryck för åtskillnaden mellan produktions- och reproduktionssfären under kapitalismen. Detta att man *drar sig tillbaka* in i familjen, från arbets- och samhällsliv, är ett uttryck för motsättningen mellan ”människan” och ”medborgaren”. ”Där den politiska staten uppnått sin fulla utveckling lever människan, inte bara i tänkandet, i medvetandet utan också i det *praktiska livet* ett dubbelt liv ... ett liv som politisk *samhällsvarelse*; och ett liv i det borgerliga samhället, där hon ser sig som *privatperson*...”(191).

Familjeinstitutionen står utanför samhällets politiska processer och ögonskenligen även utanför de ekonomiska. I familjen är människan privatperson, endast utanför familjen är hon

(eller ska vi säga han?) samhällsmedborgare. Eftersom *borgerlig* politik är smutsig, sprider borgarna föreställningen att *politik* är smutsigt. Sådant skall inte dras in i familjen, och familjen skall inte dras in i politiken. Familjen framställs ju uttryckligen som en *tillflykt* undan världens ondska, även av sådana som ser att denna ”ondska” är ett resultat av klassamhället och utsugningen. Man drar sig tillbaka till familjen, inte för att hämta krafter inför kamp, utan för att kamp verkar omöjlig. Bättre fly än illa fåkta. Den politiska aktiviteten har sjunkit parallellt med familjesamvarons tillväxt. Tydligast är detta för männen. Bland kvinnorna kompenseras denna utveckling delvis av ökad jämställdhet.

ANDEL INDIVIDER VARS FAR TILLHÖR SOCIALGRUPP III SOM VAR MEDLEMMAR I POLITISKA FÖRENINGAR 1968

FÖDDA	MÄN	KVINNOR
1892-1918	27 %	14 %
1919-1938	24 %	8 %
1939-1953	17 %	7 %

Enligt uppgifter från Låginkomstutredningen 1971 hade 6 % av männen ur socialgrupp III i åldern 15-29 år deltagit i ett demonstrationståg. I åldern 30-54 år var andelen 20 %, i åldern 50-75 år var andelen 41 %. (Bland kvinnorna är siffrorna 4, 10 respektive 13 %, d.v.s., fler kvinnor demonstrerade förr, men skillnaden mellan kvinnor och män har minskat) (192). 1968 hade 63 % av de som deltagit i en offentlig demonstration gjort detta endast före 1960 (193) (fast det är olyckligt att det inte finns senare jämförbara uppgifter, som kan spegla Vietnamrörelsens, strejkvågans och vänsterns framväxt under åren därefter).

Det råder inte något enkelt orsak-verkan-förhållande mellan familjelivets ökande betydelse och politisk och facklig apati. Båda ger upphov till varandra, båda har yttre orsaker, vissa gemensamma, vissa specifika. En avgörande faktor är den ökade psykiska utsvettningen, kommersiell manipulation under fritiden kombinerad med stress och hets i arbetet. En ytterligare faktor är naturligtvis den socialdemokratiska byråkratin (både den fackliga och den politiska) som konsekvent försökt avskärma arbetarklassen från all självständig aktivitet.

Jag anser att för att få till stånd en omfattande proletär mobilisering och aktivitet som inte omedelbart stannar av igen måste isoleringen i, och den totala bindningen till, kärnfamiljen brytas och ersättas av en solidaritet som omfattar hela klassen (194). Det betyder inte att om familjebanden bryts, och alla andra faktorer förblir oförändrade, detta i sig ger större klassolidaritet och politisering. Implikationen ökad familjebindning – minskad politisk aktivitet är inte omvändbar.

Håller familjen på att upplösas?

De som hävdar att familjen hotas av monopolkapitalismen motiverar detta även empiriskt. De anser att till exempel de långa arbetsdagarna, skiftarbetet och veckoslutspendlingen utgör hot mot familjen eftersom det inte ger den tid att vara tillsammans i lugn och ro. Vidare, att kravet på arbetskraftens rörlighet stöter på hinder i och med att två personer vill ha jobb på samma ort. ”Den lilla familjen har den nackdelen för systemet att den kan etablera starka bindningar till en eller få människor, den lägger psykologiskt tillräkta för stabila mänskliga relationer, något som inte är till fördel för den arbetsmarknad som nu håller på att utveckla sig” (195). Men genom att familjen kan bestå av en försörjande och en försörd vuxen är den, som redan Parsons visade, anpassad just till en arbetsmarknad som kräver rörlighet. Det är, förutom kvinnans ekonomiska jämställdhet, kravet på att få bibehålla ett mer omfattande socialt nätverk än familjen, som går på kollisionkurs med kapitalets behov av rörlig arbetskraft. Naturligtvis är det allra behändigast för arbetskraftsimportörer med starka, friska ungarlar som kan hysas in i baracker, men på lång sikt kan inte ett sådant system bli alltför utbrett. En

viss återväxt av arbetskraft inom landet/orten är nödvändig, och stora grupper av rot- och familjelösa, maximalt exploaterade gästarbetare har visat sig vara ett orosmoment. De kan bli till en sprängladdning i ett explosivt ekonomisk-politiskt läge.

Och bortsett från gästarbetare tror jag inte att de ”stabila mänskliga relationer” kärnfamiljen upprättar är till hinder för kapitalismen. Den som har familj kan acceptera att berövas umgänget med vänner, släktingar, arbetskamrater, och så vidare. Veckoslutspendlaren lever för helgerna då han får träffa familjen. Han har inte tid att skaffa sig vänner varken på hem- eller arbetsorten. Den tidspress människor lever under utsätter familjemedlemmarna för påfrestningar, men upplöser inte familjen, utan stärker den och ökar dess privatisering. Eftersom den gör det omöjligt att upprätthålla flera och mera varierade relationer, svårt att ägna sig åt politiska, fackliga eller fritidsaktiviteter, ger den familjen monopol på fritid, glädje, mänsklig närhet, och så vidare. En total uppsplittring av människorna en och en skulle idag innebära att en del tvangs att söka sig ut och skapa sig nya kontakter, medan de flesta skulle isoleras och passiviseras ännu mer än nu. Enpersonshushållet, som allmän livsform (196), skulle alltså inte vara något positivt alternativ ur revolutionär synpunkt – men härav följer inte att den skulle vara positiv för kapitalet. Dels skulle åtminstone manliga arbetare kräva mer tjänster i form av städservice, färdiglagad mat, etc. Det vill säga, arbetskraftens pris skulle stiga, dels skulle leda, depressioner, sammanbrott och drogmissbruk – som gör dyrt uppfostrad arbetskraft oduglig – öka markant. Därtill bortfaller mycket av den nuvarande motivationen för att man skall anstränga sig och tjäna pengar, om ingen annan än man själv är beroende av det. Och på detta kommer slutligen utgifterna för offentlig barntillsyn (som jag inte tror kan bli billigare än i hemmet, om den ska genomföras fullständigt).

En krisfri kapitalism?

Familjen har också fördelen av en viss flexibilitet. Samma enhet kan användas vid stimulans och åtstramning av den privata konsumtionen. De flesta som diskuterar den här frågan tycks förutsätta en välfärdskapitalism utan kriser – i västvärlden – under överskådlig tid framåt. Men idag är det hög tid att analysera vilken roll familjen får under en världsomfattande lågkonjunktur eller till och med kris. Man tycks i familjedebatten implicit ha accepterat tesen om en krisfri kapitalism! Man ser dessutom en sådan som synonym med en kapitalism där den privata konsumtionen ökar i allt högre grad. Men utvecklingen är mer komplicerad än så. 1972-73 har visserligen den svenska detaljhandelns omsättning i kronor och ören ökat, men försäljningsvolymen har stagnerat (se DN 3.12.1974).

Kommer då familjen att utan gnissel och friktion kunna återta sina klassiska funktioner? Under en kris kommer kapitalet verkligen att behöva en institution som underlättar genomförandet av reallöneminskning, massavskedanden (där kvinnorna kan sparkas först), uppoffring och vördnad för auktoriteter hos proletariatet. Kan kapitalismen göra sig av med en institution som fungerar vid ett gynnsamt ekonomiskt klimat och är outhärlig vid en depression i stor skala? Denna fråga är extremt viktig idag, när många tecken tyder på ett överhängande sammanbrott typ 1929, men den tas aldrig upp. Ett omfattande sammanbrott för världsekonomin och världsproduktionen anses i de flesta analyser vara otänkbart. Men verkade det inte lika otänkbart 1929? Londonbörsen har fallit lika mycket under det senaste året som den gjorde 1929-30 (The Economist 14.12.1974). Det verkar finnas ett oöverstigligt gap av ömsesidigt ointresse mellan marxistiska ekonomer som sysslar med ”de stora frågorna” å den ena sidan, och marxister, feminister och socialister av olika slag som analyserar vardagslivets problem å den andra. Båda grupperna deklarerar *i ord* nödvändigheten av en syntes som omfattar samtliga dessa områden, men sällan finner man en praktisk vilja att gå utanför sitt eget intresseområde.

De som beskriver tänkbara framtidsperspektiv för familjeinstitutionen, kvinnans ställning eller det sexuella förtrycket, försöker i bästa fall finna en samhällsgrund för dessa utvecklingsmöjligheter. Men den samhällsutveckling de utgår ifrån är inte baserad på en ekonomisk-social marxistisk analys, utan på en enkel extrapolation av nuvarande förhållanden!(197)

Vi måste kämpa mot skiftarbete, långa arbetsresor och arbetsdagar, arbetskraftsförflyttning, och så vidare, men inte med motiveringen att vi vill värna om familjen. Vi förklarar öppet att vi vill skapa möjligheter till både mänsklig samvaro och subversiv verksamhet, i former som är större än familjen, går utanför den och till slut gör den onödig, därför att det finns bättre alternativ. Men det sista måste också finnas med. Det vore i bästa fall barnsligt att skrika ”Krossa familjen!” rakt ut i luften, utan praktiska möjligheter till något bättre.

Vi kan idag lossa våra familjeband, göra oss av med borgerliga fördomar som till exempel svartsjuka, ägna oss åt gruppaktiviteter och försöka leva kollektivt. Men det går inte att ställa som absoluta krav på människor idag att de ska bryta med borgerliga livsformer, så länge de fortfarande lever under de förhållanden – till exempel stress och tidsnöd – som gör någonting annat svårgenomförbart. Vi anser ju inte att revolutionärer skall vägra arbeta för lön, fast vi är emot löneslaveriet.

Familjen som kampenhet?

Är kärnfamiljsformen ett tomt fodral i vilket kan rymmas *antingen* ett konservativt eller revolutionärt ideologiskt innehåll, eller är den ett äggskal som inte kan repareras igen när den väl tömts på sitt borgerliga innehåll? Gro Hagamann tycks luta åt den förra uppfattningen, att ”det inte är familjeformen i sig själv – varaktigt förhållande mellan man och kvinna och gemensamma barn – som bidrar till att förtrycka kvinnan” samt att det är ”den borgerliga ideologin /som/ gör också familjen i det arbetande folket (*sic!*) till bärare av reaktionär ideologi, både före och efter revolutionen” (198). Hon kan redan i inledningen säga att ”*Om* (vår kurs,) familjen som sådan hade varit ett hinder för kvinnans frigörelse...”, det vill säga, det är så självklart att den inte är det att någon analys av familjens struktur inte behöver göras. Men de för proletariatet negativa drag vi sett hos kärnfamiljen finns inbyggda i själva dess form.

Kärnfamiljen och kvinnoförtrycket är inte något som bara råkar sammanfalla. Den exklusiva parrelationen, avsedd att vara livslång, är inte jämlik utan *komplementär*. Annars hade det inte funnits någon grund för dess begränsning till just två personer. Vi kan, för utformandet, av en konkret familjepolitik idag och under proletariatets diktatur, se familjen i borgarklassen som något marginellt. Vilken annan grund finns för två-äktenskapet i de egendomslösa klasserna än den samhällsarbetsfördelningen mellan man och kvinna, i produktion, reproduktion och socialisering? Kvinnans deltagande i produktionen, jämlikhet med mannen och lika deltagande i barnens vård och uppfostran, liksom i vad som finns kvar av hushållsarbete, är nödvändiga förutsättningar för kvinnans (och mannens) frigörelse. Det går inte bara att befalla att ”familjen skall bygga på lika värde mellan man och kvinna” (199), ifall man anser att det ligger någonting mer materiellt bakom kvinnoförtrycket än blott och bart ”monopolkapitalets kultur”.

Arbetsfördelningen i familjen definierar mannens och kvinnans respektive världar som två klart åtskilda kroppar (200), vilka tangerar varandra endast i två punkter: sängen och matbordet. Arbetaren och hans hustru splittras från varandra, därigenom att de inte har en gemensam referensram. Gro Hagamann skriver: ”Kvinnorna skall inte frigöras *från* familjen, utan *innanför*”, och att så länge kvinnan betraktas som en förbrukningsartikel behöver hon familjen som skydd. Men kärnfamiljen, och alla vi som uppfostrats i den, är inpyrda med traditioner, synsätt och verklighetsuppfattningar, ägnade att föreviga kvinnoförtrycket. Dessa

är för starka, och för djupt inbäddade i våra personligheter, för att kunna övervinnas på ett individualistiskt sätt, av varje man och kvinna för sig. Det som är förtryckande i våra kärleksförhållanden måste bekämpas av kvinnor i gemenskap, genom att vi hjälper, kritiserar, uppmuntrar varandra och våra manliga kamrater. Inte genom att vi drar oss tillbaka, helt privat, till vår egen vrå, med vår egen karl, och återupprepar årtusendens inlärdas beteendespel, med dominans och underkastelse.

”‘Fri kärlek’ i ett samhälle där borgerskapets ideologi råder kommer att betyda den starkares rätt att förtrycka den svagare” (201) säger Hagemann. Men det är bara så länge vi står en och en som kvinnor är svagare. Kvinnor beskyddas inte mot förtryck genom att sitta ensamma med sin egen Riddare i hemmets trygga borg. Tvärtom är det på så sätt den borgerliga ideologin kan leva kvar, förankrad även i revolutionärernas karaktärsstruktur, och även efter en revolution som upphävt de borgerliga egendomsförhållandena, vilket sätter revolutionens seger i fara. Det är i en gemenskap och öppenhet som lämnar den borgerliga privatiteten bakom sig, *därför att ingen längre önskar den*, när kvinnans ekonomiska beroende av mannen, barnens av föräldrarna, gått samma väg som den privata egendomen, som vi kan tänkas undslippa det rigida och sjukdomsalstrande rollspel som till exempel Laing beskriver.

Mindervärdeskomplex eller motstånd?

Kärnfamiljen är en enhet med fasta, bestämda gränser. Den stänger inne människors känslor och sexualliv i en sluten värld, som de ska tro att de själva skapar, men som i verkligheten är alltigenom formad av förtingligande och alienation. Den bygger på myten om den Enda Stora Kärleken (Es gibt nur ein Mal und kommt nicht wieder) och den av Naturen givna kärleken mellan föräldrar och barn (egna barn, inte andras ungar). Den bygger på utestängningen av dem som inte faller inom dessa snäva kategorier. Endast som kontrast mot (inbillad eller verklig) familjegemenskap, kan den ensamstående existera som ensamstående. Familjeidealet medför en oerhörd psykisk press på den som av en eller annan anledning inte passar in i klichéerna. Gamla, frånskilda, homosexuella, ensamma föräldrar, handikappade. Så länge kärnfamiljen existerar som ideal, kommer varje gemenskapsform dessa människor utvecklar att ses som andrahandslösningar, ”bättre än inget”, de kommer att isoleras och lätt mista självförtroendet och stympa sina utvecklingsmöjligheter. Naturligtvis kan man medvetet välja att leva ensam för att få tid och krafter till både umgänge och annan verksamhet, Men den som gör det utsätts för en stark påverkan till isolering och passivitet, både materiellt (tidsnöd) och psykologiskt.

Samma press känner den familj som inte kan leva upp till den eftersträfvade gulligheten, standarden och inre harmonin. Kapitalismen – gammal, rutten och stagnerad – vill inte erkänna motsättningar, eftersom den uttömt sin förmåga att vinna utveckling och nyskapande ur dem. Det finns ingen klasskamp, bara parter på arbetsmarknaden, vilka ska dela på kakan i enlighet med vad det samhällsekonomiska utrymmet tillåter. Motsättningar inom familjen beror varken på en omöjlig situation, en omöjlig institution eller ett omöjligt samhälle, utan på otillräckliga individer. Ja, det är sant att psykologer och sociologer, folk som håller föreläsningar och skriver böcker, vet vilka effekter uppväxtmiljön, familjens ekonomi och så vidare får på familjelivet. De kan ha noggrant utforskat det sociala arvet, och ägnat ett energiskt och ärligt liv åt att kämpa mot det, som Gustav Jonsson på Skå, de kan till och med ha sett farorna i själva den nuvarande familjeformen som Esterson, Cooper och Laing. Men i ett klassamhälle är det inte detta som är det avgörande. Hur många läser Laing (och förmår tillämpa hans idéer på sig själva), och hur många läser Allers eller Mitt Livs Novell (och tillämpar deras idéer på sig själva)? Hur många av de som förtvivlat sliter för att upprätthålla en falsk fasad av familjelycka, jagade av sin känsla av misslyckande och otillräcklighet, finner inte skulden hos sig själva och/eller sina närmaste?

Problemet i den ”misslyckade” familjen leder människorna till att söka upphovet till och lösningen av dess problem inom familjen, så att de ännu mindre ser de samhälleliga orsakerna till sin situation, och den politiska lösningen på dem.

Den plåga som det innebär att vara utanför den enda gemenskap, som i detta samhälle är på en gång norm och påbud, och den enda godkända, är en plåga som fräter inåt. (Aldrig blir detta så tydligt som då familjen en gång om året radar upp sig framför skrattspegeln. Julen är köphysterins, gallstensenfallens, husmorssammanbrottens och ensamhetsdepressionernas förlovade tid.)

Denna plåga leder till frustration och passivisering, inte till befogad aggressivitet och motstånd.

Även denna summariska genomgång torde kunna motivera ett påstående att

- kärnfamiljen som form är privatiserande och politiskt passiviserande, för både män och kvinnor
- den tilltagande isoleringen och bristen på aktivitet inom de förtryckta klasserna har skett med kärnfamiljen som redskap, på de utomfamiljära relationernas bekostnad.

Familjen och kampsektorernas dialektik

Att idag proklamera familjen som kampenhet är utopiskt. Det är inte på könsrelationernas, konsumtionens eller privatlivets område, som en omfattande anti-kapitalistisk mobilisering kommer att uppstå först, då motsättningarna inom det kapitalistiska systemet nu allt snabbare tillspetsas. *Det är inom produktionen.* Men detta ger bara två alternativ: Antingen ger masskamp, med grund i den primära utsugningen, en ny möjlighet för strider även inom andra sektorer, och dessa strider – på distributionens, boendets, familjens, uppfostrans och miljöns områden – förstärker på nytt den ursprungliga och bärande kampen, och drar in nya, nödvändiga grupper i denna. Eller så koncentreras alla krafter på den ekonomiska och politiska kampen, dvs. på kampen om produktionsmedlen och kampen om statsmakten, med åsidosättande av samhällets övriga fält, så att dessa inte bara släpar efter, utan ger upphov till en aktivt tillbakahållande kraft i den kamp man lät dem stå tillbaka för. Jag tror säkert att familjen kan fungera som ett slags kampenhet, i en förrevolutionär eller revolutionär situation, kanske till och med vid en välorganiserad och omfattande strejk, eftersom familjen aldrig står utanför vad som sker i samhället. Men det skulle bara vara under en kort period. Jag tror dock att sannolikheten för att en kamp blir framgångsrik är oerhört mycket större om de revolutionära massorna lyckas frambringa *andra* former, vilka är mer utvecklingsbara – och mer i samklang med de kampformer som på alla andra områden är nödvändiga för proletariatet, den klass som skall avskaffa allt klassherravälde, närmare bestämt de *kollektiva* kampformerna.

Och om också en häftig flodvåg av revolutionär entusiasm kan dra familjen med sig, så kommer dennas upprätthållande på lite längre sikt att underblåsa den tendens till att återvända till sina hål och se vad som egentligen har hänt, som brukar uppträda bland massorna i efterdyningarna av en stor omvälvning. En borgerlig familjestruktur skapar en borgerlig karaktärsstruktur hos de uppväxande. Kärnfamiljen är ett uttryck för den uppsplittring av människan som kapitalismen åstadkommer. Här är individen konsument, där producent, här finns barn, där bara vuxna, här är kvinnornas värld, där männens, här är människan öm och omtänksam, där hård och på bettet i konkurrensen. Och sällan kan jagets olika bitar bilda en enhet. Socialismen måste övervinna denna personlighets- och arbetsdelning. Den måste också övervinna en institution som å ena sidan låter hushållsarbetet, ett av de tråkigaste och minst utvecklande arbeten man kan tänka sig, bilda en ouplöslig enhet med umgänget med barn, vilket kan vara oerhört stimulerande och nödvändigt, och å den andra sidan isolerar barnen, och allt som har med dem att göra, från samhället i övrigt. Den sexuella gemenskapen måste

förenas med andra former av gemenskap, så att hela människor möts och älskar. Om man inte kan finna gemenskap på flera plan (produktion, politik, kultur, etc.) är det risk att främlingskap och hustruroll förevigas.

I detta perspektiv blir det för enkelt att säga att en ”politik som tar sikte på att avskaffa familjen har samma omöjliga karaktär som en politisk linje med sikte på avskaffande av skolan på grund av att den socialiserar till en borgerlig ideologi. Ett socialistiskt samhälle utan en eller annan form av familj är lika otänkbart som ett socialistiskt samhälle utan skola...”(202). Detta är att rida på begreppsförvirring, istället för att försöka upphäva den. Det kan vara omöjligt att avskaffa familjen i betydelsen primärgrupp, överhuvudtaget – såväl barn som vuxna kommer alltid att umgås, ha sexuella eller nära emotionella relationer till ett begränsat antal människor, och vissa av dessa relationer kommer att vara starkare än de andra (om detta måste innebära ”geografiskt” sammanboende kan ifrågasättas). Men därav följer på intet sätt att kärnfamiljen inte kan avskaffas. ”Upplös familjen” innebär inte att de som ingår i kärnfamiljen skall splittras åt alla håll, utan just att den skall lösas upp, i en annan gemenskap, integreras med denna, tills den upphör att ha en självständig identitet. Att bara ha *en* accepterad livsform innebär en begränsning av vår förmåga att älska och av våra barns frihet. Framförallt utesluter den nuvarande familjeformen upphävande av hierarkisk och patriarkalisk ideologi, genom att barnen fortfarande hålls kvar i ensidigt, exklusivt, emotionellt, ekonomiskt och fysiskt beroende, i tabuföreställningar och oedipuskomplex. Att bryta dessa ideologier, vilka är lika gamla som den mänskliga kulturen, kommer *aldrig* att gå automatiskt. Det går inte heller att peka på något enkelt recept.

Socialismen och barnets frigörelse

I ett socialistiskt samhälle är det nödvändigt att försöka ersätta dessa strukturer med andra. Jag håller med Juliet Mitchell om att det förutsätter en förändring i själva människans undermedvetna. Men jag tror att den avgörande punkten för ett genombrott kommer att vara barnets frigörelse, snarare än kvinnans.

Så trots att inga blåkopior för en socialistisk uppfostran (203) kan vara tillräckliga, måste olika metoder prövas, som utgångspunkter och nödvändiga förutsättningar för det oerhört mycket mer långvariga och komplicerade arbetet att låta en ny socialkaraktär växa fram.

För detta måste – förutom den ökande självständigheten för barn när det gäller att välja vuxenkontakter och bostad – barn så tidigt som de känner behov av det få samma slags ekonomiska rättigheter som de vuxna. I ett kommunistiskt samhälle, med fördelning efter behov, är detta en självklarhet. Under socialismen, under den tid det tar att avskaffa penningekonomin, måste barnens arbete att utveckla sig själva som tänkande, kännande, kunnande samhällsmedlemmar, erkännas för vad det är; ett styvt jobb, och det viktigaste som utförs i samhället. Det måste vara samma grund för ekonomisk självständighet som de vuxnas arbete i den materiella produktionen.

Även om de vuxna alltid kommer att vara tvungna att upprätthålla auktoritet gentemot små barn (inte ta på varma plattor, inte hoppa ut genom fönster högst upp) så måste man i ett socialistiskt samhälle sträva efter att inte grunda auktoriteten på blotta egenskapen att vara vuxen, materiell eller emotionell utpressning, utan på förnuftsmässiga motiveringar – vilket naturligtvis inkluderar hänsynstagande till andra människor.

Så länge föräldrarelationen begränsas till biologiska förhållanden (eller likformiga) kommer denna relation att vara tvångspräglad, och bädda för en framtida privatiserad kontaktförmåga. Ett led i både barnets och kvinnans frigörelse är samhällets kollektiva ansvar för barnen. Under socialismen måste den utveckling fullbordas som bara kan *påbörjas* i revolutionära grupper; att alla barn måste bli allas barn.

Barnet måste så tidigt som möjligt både få social träning till likaberättigande tillsammans med andra barn *och* läras uppfatta sig som *kvalitativt* jämlik med de vuxna, fast dessa *kvantitativt* ligger före i fråga om kunskaper och färdigheter. Detta är raka motsatsen till vad det kapitalistiska samhällets institutioner för barn syftar till. Det är symptomatiskt att Harriet Holter i citatet ovan tar upp just skolan och familjen som nödvändiga element i ett socialistiskt samhälle utan att säga ett ord om *hurudan* skola, och för vem. Skolan som den ser ut idag är en produkt av bourgeoisin och skall förhoppningsvis gå under med denna. Det är inte bara en fråga om ”ökad skoldemokrati”, ”bort med betygen” och så vidare, utan om ålderssegregationen och barnets ställning i samhället överhuvudtaget. Existensen av institutioner för teoretisk och praktisk utbildning behöver inte betyda att dessa skall sätta vattentäta skott mellan människor i olika åldrar. Teoretisk kunskap är inget som man kan sätta i sig ett visst antal år under sin barn- och ungdom, och sedan ha tillräckligt av för att gå ut i det ”verkliga” livet. Det måste istället vara något ständigt återkommande. Även en vuxen är ju nybörjare varje gång han eller hon börjar med något nytt, och kan då mycket väl börja tillsammans med dom yngre. (Att ungdoms- och vuxengymnasier hålla strängt åtskilda idag måste bero på att vuxna helt enkelt inte skulle finna sig i den förnedring och omyndighet som tonåriga elever utsätts för).

Det är bara vissa basfärdigheter (att läsa och skriva, de enkla räknesätten, grundläggande samhällslära och historieundervisning) som varje samhällsmedlem måste ha tillägnat sig från späda ålder för att kunna tillvarata och utöva sin del i den samhälleliga makten. Utöver detta bör barn få ägna sig åt *både* studier och att delta i den samhälleliga produktionen (inte som terapi, utan som samhälleligt erkänt (204), nyttigt arbete av lagom svårighetsgrad). Alla vuxna skall ha praktisk möjlighet att delta direkt i det politiska livet och beslutsfattandet på lokal och nationell nivå, *och* arbeta praktiskt *och* ägna sig åt intellektuellt arbete och vetenskapliga studier.

Vad gäller konst, musik, idrott och litteratur är utövandet av dem likaväl som avnjutandet av dem en självklar rättighet för både barn och vuxna. De är en integrerad del av den allmänna samhälleliga aktiviteten, inte en separat produktion, förbehållen vissa elitkategorier. Olika individer kommer att nå olika långt, och gå i olika riktning när det gäller den konstnärliga utvecklingen. För varje mognande individ är det dock fråga om kontinuerlig utveckling. Man kan till exempel inte sätta upp fasta gränser för vad som är för barn, och vad som är för vuxna. Verkligt stora barnböcker är samtidigt böcker för vuxna. Barn som undanhålls all litteratur, konst, musik, dramatik med stämpeln ”för vuxna” berövas njutning och stimulans, men detsamma gäller äldre som inte kan leka, kludda, läsa Tove Jansson, A.A. Milne eller Maria Gripe, därför att detta är under deras värdighet och vuxenstatus (205). Vissa konstnärliga aktiviteter och verk kan vara otillgängliga för vissa individer därför att dessa inte har den erfarenhet, kunskap eller färdighet de kräver, men motsatsen kan aldrig gälla (däremot är vissa saker mer intressanta i samband med ett visst stadium i ens tidiga utveckling än under andra).

Det socialistiska samhället måste skapa en grund för nya rikare livsformer genom att avskaffa inte bara varuekonomin och utsugningen och genom att skapa flexibla boendemiljöer, vilka ger utrymme för kollektivism i olika former. Det måste genom den fysiska planeringen, genom en utvecklad rådsdemokrati och genom rotation inom förvaltning och arbetsliv eliminera klassamhällets motsättningar mellan arbete och fritid, offentligt och privat, praktiskt och intellektuellt arbete, ledare och ledda, barn och vuxna, lek och arbete.

KK, december 1974

Noter

1. När dessa ämnen behandlas tycks det ske pliktskyldigast; ”vi får väl ta med något om kvinnofrågan”, och ytterligt sällan på en teoretisk nivå. Man hittar en glad snutt om en kvinnostrejk, men den finns inte insatt i ett teoretiskt helhetsperspektiv. Denna typ av frågor anses överhuvudtaget inte värda att nämnas i De Teoretiska Organen, där man skriver om Viktiga Ting. Eller hur många artiklar har det funnits om dem i Fjärde Internationalen, Marxistiskt Forum, Klasskampen eller New Left Review? (Kommunist har hedrat sig genom att åtminstone försöka under det senaste halvåret.)
2. På samma sätt behöver ju en politiker inte ha sitt sociala ursprung, eller ens sin sociala bas i borgarklassen för att vara en borgerlig politiker. Egenskapen ”borgerlig” beror på vilka klassintressen politikern (eller familjen) objektivt representerar.
3. Jag gör prioriteringen att nästan enbart behandla familjen inom arbetarklassen och de lägre mellanskikten av utrymmesskäl, och finner den försvarbar av praktiskt-politiska. Att det är dessa skikt vi i första hand vänder oss till är självklart, men det innebär inte att vi bör underlåta att studera levnadsförhållandena även inom andra klasser. Att säga som KFMLr; ”Vi är inte intresserade av om borgarkvinnor är förtryckta” kan vara riktigt för en moralist, men inte för en marxist, eftersom den sistnämnde sysslar med vetenskap, inte med känsloutbrott och plakatpolitik. Vetenskapliga socialister studerar kapitalismens inre motsättningar, även de som uppträder inom borgarklassen.
4. Karl Marx, *Kapitalet I*, Cavefors, Uddevalla 1970, s 428.
5. För en diskussion kring Engels’, Freuds och Levy-Strauss’ teorier om familjens och den mänskliga kulturens begynnelse, se J. Mitchell, *Psychoanalysis and Feminism*, Allen Lane, Bucks 1974.
6. ”Enligt folklivsforskare kom själva ordet familj in i det svenska språket först via 1700-talets borgerliga kultur”/.../”I bondesamhället talade man hellre om gårdsfolket eller gårdshushållet. Det var gården snarare än familjen som räknades som den primära gruppen”. Rita Liljeström, *Uppväxtvillkor*, Liber Förlag, Uddevalla 1974.
7. Arild Gjertsen i *Kontrast 5/74*.
8. Detta att barnen i ”fina” familjer fick sin uppfostran som tjänare i ett främmande hushåll och barns och tjänares gemensamt burna förtryck under en allsmäktig fader/husbonde skapade en samhörighet dem emellan. ”Och om min far hade fått reda på att tjänarna hade hjälpt oss med detta smussel skulle de fått lida minst lika fruktansvärt, men de visste hur man bevarade hemligheter och förrådade inte varandra ... Far sätter sig vid skrivbordet och skriver ett direktiv: ‘Tag Makar jämte denna biljett till polisstationen och låt ge honom etthundra rapp med björkvidjan. ... Skräck och absolut tystnad härskar i huset ... min styvmor som ser att ingen har rört soppan försöker muntra upp oss. ... Jag håller på att kvävas av tårar, och så snart middagen är slut rusar jag ut, får tag på Makar i en mörk korridor och försöker kyssa hans hand. Men han rycker bort den och säger, antingen som en förebråelse eller en fråga: ‘Låt mig vara ifred. Kommer ni inte att bli likadan när ni växer upp?’”
- Peter Kropotkin, *En anarkists minnen*, Aktiebolaget Ljus, Stockholm 1907 (en självbiografi och mycket fin tidsskildring av en fursteson som inte ”blev likadan”).
9. Den här synpunkten är hämtad från S. Firestone, ”The Myth of Childhood”, som ingår i hennes *The Dialectics of Sex*, Paladin, London 1972. Men det var adelspojkar som var pager. Feministen Firestone tar tyvärr inte alls upp vilken uppfostran pagens systrar fick...

10. ”... om jag skulle berätta allt som jag hörde under dessa år skulle det bli en långt hemskare redogörelse: historier om män och kvinnor som rycktes från sina familjer och byar, som såldes eller förlorades på hasardspel ... om barn som togs ifrån sina föräldrar och såldes till grymma och liderliga herrar. ... Och vad fattigdomen i vissa byar beträffar ... finns det inte ord för att beskriva detta elände”. Kropotkin, *a.a.*

11. Här följer endast en starkt förenklad skildring av denna komplicerade process som sträckte sig över flera århundraden. Läsaren hänvisas till *Kapitalet*, kap. 24, Kollontaj, *Kvinnans ställning i den ekonomiska samhällsutvecklingen*, Gidlunds, Finland, 1972, kap. 5-7 eller Huberman, *Människans rikedomar*, Raben & Sjögren, Ystad, 1965, kap. 9-10, 13-17.

12. Rita Liljeström ifrågasätter i *Uppväxtvillkor* ”om industrialiseringen sprängde de stora familjerna, eller om de obesuttnas lösare familjebildning redan förelåg färdig att tas i bruk så att den blev modellbildande för storfamiljens upplösning”. Såvitt jag kan se är kärnfamiljens uppkomst liksom industrialiseringen något som uppkommit ur den tidiga kapitalismens genombrott (övergång från självhushåll till en ekonomi som dominerades av varuproduktion).

13. Marx, *Kapitalet I*, s. 342.

14. *Ibid.*, s 427-428.

15. Friedrich Engels citerad i antologin *Kvinnokamp*, red. Matthis/Vestbro, Gidlund, Finland 1973, s. 47.

16. Karl Marx, *Grunddragen i den politiska ekonomin*, Raben & Sjögren, Halmstad 1971.

17. Marx, *Kapitalet I*, s 205.

18. ”Lösaktigheten” och ”omoralen” hos backstugusittarna – den mest utblottade delen av 1800-talets lantproletariat – var en outtömlig källa till förtrytelse hos prästerskapet.

19. Gro Hagemann i *Kvindeundertrykkelsens spesifikke karakter under kapitalismen*, Nordiska Sommaruniversitetet, Köpenhamn 1973.

20. Karl Marx, *Grunddragen ...* s 258.

21. För en noggrannare analys av hushållsarbetet, se Wally Secombes artikel i detta nummer av Rådsmakt.

22. Edith Södergran.

23. I Lektyr gäller det att ta så många nyp man (*nota bene, man*) kan, men i Allers och Mitt Livs Novell faller tillvaron fortfarande samman då ”han var mig otrogen”. Några axplock ur löpsedlar och rubriker: PRÄSTEN TOG MIN OSKULD eller MIN SYSTER ÄR UTE EFTER MIN MAN.

24. Industriarbetet må i de flesta fall vara mindre tungt än forna dagars jordbruksarbete, men det är oftast mer psykiskt pressande och mindre anpassat efter den mänskliga organismen (monotona rörelser och arbetsställningar som snabbt sliter ut rygg eller ben, miljögifter, och så vidare.). Och framför allt: när den allmänna semestern infördes (i Sverige 1938) innebar det inte annat än att arbetarna återvann en del av vad de förlorade under kapitalismens barndom. Jordbruket följde årets rytm med bråda tider följda av relativ sysslöshet. I de medeltida städerna ”finner vi som regel, förutom förbud mot nattarbete, arbetsstopp på flerfaldiga religiösa helgdagar (helgondagar) och under vissa delar av året... Georges Espinas har uppskattat det verkliga antalet arbetsdagar under det medeltida året till 240. I de bayerska gruvorna var antalet helgdagar på 1500-talet mellan 99 och 190 per år”. (Ernest Mandel i *Marxist Economic Theory*, Merlin Press, 1971, London, s 135.)

25. ” ... en del funktionalistiska analyser har ‘räddat familjen’ med att tillerkänna den nära nog monopol på den känslomässiga funktionen”. Rita Liljeström, *a.a.*, s. 70.

26. Sheila Rowbotham, *Woman’s Consciousness, Man’s World*, Penguin 1974, s. 53.

27. Och man finner samma typer av tillkortakommanden hos dem. Ett exempel är att personlighetsstörningar hos barn (neurotiska drag och/eller jagsvagheter) visserligen proportionellt sett uppträder oftare hos familjer med dålig ekonomi, men ”utvecklingsstörningar och anpassningssvårigheter hos barn (är) utspridda över alla status-, inkomst- och yrkesgrupper” (Rita Liljeström *a.a.* s 146.)

28. I produktionsprocessen återskapar arbetaren ständigt sig själv som lönearbetare, som proletär, och kapitalisten som kapitalist, ägare av produktionsmedel. Men denna ständiga reproduktion på den ekonomiska nivån kan inte äga rum utan att reproduktionen sker också på de fysiska, juridiska och ideologiska nivåerna. ”Arbetskraftens ägare är dödlig. Om alltså hans uppträdande på marknaden skall vara kontinuerligt, såsom penningens kontinuerliga förvandling till kapital förutsätter, så måste arbetskraftens säljare föreviga sig, ‘så som varje levande individ förevigar sig, genom fortplantning’”. (*Kapitalet I*, s. 148. Marx citerar William Petty.)

29. ”Familjen är det medium genom vilket samhället respektive klassen präglar barnet och därmed den vuxne med sin specifika struktur; familjen är samhällets psykologiska agent.” (E. Fromm i *Psykoanalys och marxism I*, Cavefors, DDR 1973, s. 80.)

30. Walter Korpi, *Fattigdom i välfärden*, citerad i Liljeström *a.a.*, s. 156.

31. Citaten är från Liljeström *a.a.* s 167, 193 respektive 187. Dessa uppgifter härstammar från Goldthorpe m.fl. *Arbetaren i överflödssamhället*. Undersökningen avser, till skillnad från de ovannämnda uppgifterna, brittiska förhållanden.

32. Med ej samhälleligt nödvändigt menar jag (kanske något oegentligt) arbete som endast är nödvändigt för att den kapitalistiska produktionen skall kunna bibehållas som kapitalistisk, eller som kapitalet beskyddar som Mefistofeles’ kung beskyddade lössen (”Man fick ej ge dem knäcken, ej klå sig när det stacks”) (Exempelvis förmän, snutar, socialarbetare, porrjournalister, diverse charlataner, astrologer och så vidare.)

33. Rowbotham (*a.a.* s. 103-108) drar en parallell ”med de motsägelser som uppkommit i den imperialistiska jakten på marknader”. Hon citerar Rosa Luxemburg: ”... den

/kapitalismen/ är det första ekonomiska system /mode of economy/ som är oförmöget att existera på egen hand, som behöver andra ekonomiska system som omgivning och jordmån. Fastän den strävar efter att bli universell ... har den en inneboende oförmåga att bli universell produktionsform”. Men Rowbotham visar också att parallellen mellan familjen och de för kapitalistiska rester som finns insprängda (och integrerade) i den kapitalistiska världen är begränsade: ”Familjen i dess nuvarande form skiljer sig från icke-kapitalistiska länder, eftersom den inte har haft någon oberoende existens utanför varuproduktionen. Skapandet av en enhet för direkt produktion där varor och tjänster utbyttes, och arbetskraft underhölls för kapitalistisk exploatering, var en del av de kapitalistiska sociala relationernas framväxt och utveckling”.

34. Jag anser alltså att den nuvarande familjeformen *som sådan* och på grund av sin funktion i det borgerliga samhällets *materiella bas* är för tryckande och fyller en reaktionär funktion. De är idealistiskt att som Gro Hagemann i *Kvindeundertryckelsens...* finna den yttersta orsaken till kvinnoförtrycket i familjen – och att många kvinnor accepterar det – i ”Storborgerskapets reaktionära *ideologiska* (G.H.:s kurs.) inflytande på arbetsfolkets syn på äktenskap, familjeliv och könsroller”.

35. Ernest Mandel, *Inledning till marxismens ekonomiska teori*, Cavefors, Kristiansstad 1969, s 13 f.

36. När kapitalet började exploatera familjen som marknad för arbetsbesparande apparater, hel- och halvfabrikat, uppstod problemet att kvinnorna blev otillfredsställda med att bara vara husmodrar. Betty Friedan refererar en rapport från Institute for Motivational Research (!): "Vetenskapen bör inte befria husmodern från alltför mycket av slitet. Den bör istället koncentrera sig på att ge henne *illusionen* av att hon uträttar någonting". Man kan påminna om att den första sortens kakmix som kom ut i marknaden bara behövde blandas med vatten. Den försvann kvickt ur butikerna, för att ersättas med en mix som man måste vispa ner ett ägg i. Allt för att ge husmodern en känsla av att hennes – tekniskt sett – onödiga arbete är betydelsefullt.

37. Jag räknar här in de sexuella behoven i de psykiska, trots att de egentligen tillhör bägge kategorierna, därför att sexuella behov av *enbart* fysisk karaktär skulle kunna tillfredsställa med utbyggd bordellverksamhet (som riksdagsman Sjöholm vill). Just därför att sexualiteten kombinerar kroppsliga och känslomässiga behov kan den i längden inte tillgodoses på en varumarknad.

38. I pornografins värld reduceras män och kvinnor till sina könsorgan. Ett bra sätt att hålla känslor och annat ovidkommande utanför det hela, Man möter en fitta på gatan, eller blir uppbjuden av en kuk. Är inte detta reifikationens höjdpunkt, inför vilken till och med dyrkan av den Heliga Automobilen förbleknar?

39. Marx, *Kapitalet I*, s. 63.

40. Marx, ur De ekonomisk-filosofiska manuskripten (*Människans frigörelse*, Aldus, Stockholm 1965 s 68).

41. "Upphävandet av religionen som folkets illusoriska lycka är villkoret för dess verkliga lycka, kravet på att ge upp illusionerna över sitt eget tillstånd är kravet på att upphäva ett tillstånd, som behöver illusionerna" (Marx, *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*, citerad i Pannekoek, *Lenin som filosof*, Arbetarpress, Jönköping 1973, s 2).

42. Marx, *Kapitalet I*, s. 148.

43. Birte Siim, *Kvindeundertryckelsens...* s. 42.

44. %-andel med:

KATEGORI	DEPRESSION	SÖMNBESVÅR	NERVÖSA BESVÅR	ALLMÅN TRÖTTHET
Arbetare i privata sektorn	2,8	6,1	15,5	22,5
Offentligt anställda arbetare och biträden	3,1	8,1	20,3	29,4
Hemmafruar socialgrupp 3	6,7	16,7	30,5	40,3
Tekniker och kontorspersonal	1,4	5,3	15,2	25,4
Offentligt anställda lägre tjänstemän	1,6	7,2	14,0	22,4
Hemmafruar socialgrupp 2	2,7	12,4	26,3	38,3

(Ur Nordal Åkerman, *Klassamhället i siffror*, Lund 1973.)

45. "Så länge som kapitalismen och lönesystemet härskar betraktas ett arbete som produktivt endast om det producerar mervärde ... Från denna utgångspunkt är nattklubbsdansösen, vars ben drar in profit i hennes arbetsgivares ficka, en produktiv arbetare. Detta medan allt slit som de proletära kvinnorna och mödrarna får utstå i ... sina hem betraktas som icke-produktivt.

Detta låter rått och vansinnigt, men svarar precis mot vår nuvarande ekonomis råhet och vainsinne. Och att se denna råa verklighet klart ... är den proletära kvinnans första uppgift.” (Rosa Luxemburg).

46. På engelska kan hela denna aktivitet sammanfattas i två ord: ”tension-managing” respektive ”containment”, vilka jag inte kunnat finna någon adekvat svensk översättning till.

47. Citerat i James dalla Costa *a.a.* s. 54.

48. Vad detta innebär för pubertetens konflikter med modern är klart. Att sedan, som till exempel Reiche hävda att familjen fostrar till oberoende, måste anses som tämligen onyanserat.

49. *Kapitalet I*, s. 145.

50. *Ibid.*, s. 201.

51. Se Gro Hagemann i *Kvindeundertrykkelsens spesifikke karakter under kapitalismen*.

52. Mrs. Miller, en kvinna med förbindelser i fascistorganisationen National Front, försökte mobilisera hustrur till arbetare som ställts utan jobb p.g.a. andra arbetares strejker, mot de strejkande. Delvis p.g.a. att varken fackföreningar eller vänsterpartier hade försökt dra in dessa hemmafruar i arbetarklassens kamp lyckades Mrs. Miller få en hel del stöd från dem.

53. Se till exempel Marit Paulsson, *Du skulle gråta om du visste...*

Kommentar [K1]: hit

54. Parollen ”Bra daghemsplatser” är strängt taget felaktig. Under kapitalismen kan daghemsplatserna aldrig bli bra för arbetarklassens barn, lika lite som hemmet eller någon annan borgerlig socialiseringsinstans.

55. Naturligtvis finns det klassmedvetna arbetare av bägge könen som inser att de måste delta i både hushållsarbete och politik på samma villkor, men det är väl knappast dessa som skulle tagit illa upp om RMF skrivit om detta?

56. Var den faktiska förvärvsintensiteten är högst är en annan fråga.

57. *Kvinnan i Sverige i statistisk belysning*, Arbetsmarknadens Kvinnonämnd, Klippan 1973, s 79.

58. Åkerman, *a.a.* s 98.

59. Huruvida ”vill inte ha heltidsarbete” (30 % av männen, 23 % av kvinnorna) kan tänkas maskera hushållsarbete vill jag inte yttra mig om (Uppgifterna från *Kvinnan i Sverige i statistisk belysning*, s 55).

60. Angående boendemiljöns konsekvenser för familjestruktur och privatisering respektive social kontakt, se stycket *De nya förorterna och ”det sociala nätverket”*.

61. Se bild. Anna Sjödahl, ”Vår i Hallonbergen”.

62. Liljeström *a.a.* s 51.

63. *Psykoanalys och marxism II*, Röda Bokförlaget, Lund 1973, s 149.

64. *Ibid.*, s 37 (Marxcitatet hämtat ur *Teorier om mervärdet*)

65. Wilhelm Reich, *Den sexuella revolutionen*, PAN/Nordstedt, Stockholm 1971, s 113

66. Detta är naturligtvis en mycket grov summering av Reichs åsikter. Av utrymmesskäl hänvisar jag istället till artikeln om Reich (”Alla på en gång eller den sexuella revolutionen”) i *Arbetarmakt 2/73* och Maurice Brinton, *Politikens Irrationalitet*, vilka är mer utförliga.

67. Ur *l'Humanité* (organ för franska kommunistpartiet) 31/10 1935. Citerat i *Den sexuella revolutionen*, s 216

68. Eventuellt kommer vi att publicera en sådan kritik i ett senare nummer av Rådsmakt.

69. Däremot är det felaktigt att betrakta varje framhållande av barndomens och uppfostrans betydelse som omarxistiskt. Dessa står inte i motsättning till medvetandets beroende av samhällsformation och produktionsförhållanden – de är ett (mycket viktigt) redskap genom vilket dessa verkar (se till exempel E. Fromms analys av ”den kapitalistiska andan” i *Psykoanalys och marxism I*).

70. Att de har fel i sakfrågan spelar inte så stor roll i just det här sammanhanget. Annars var det så att alla som hade släktingar på landsbygden gett sig iväg från staden för att slippa hungersnöd, och de som var kvar var sådana som kunde räkna sig som Petrograds ”ur-proletariat”. Deras förfäder hade kommit till Petrograd för så länge sedan att de hunnit förlora all kontakt med landsbygden.

71. Ett ytligt studium av Juliet Mitchells Firestone-kritik (i *Psychoanalysis and Feminism*) lämnar flera frågetecken. Med en tillspetsad formulering kan man säga att hon förkastar Firestones försök att ge orsaker till det Oidipuskomplex som spelar så stor roll för de mentala funktionernas utformning, därför att ”... vad Firestone uppnått... är att göra sig kvitt mentalt liv” (*Psychoanalysis and Feminism*, s 347). Men att finna sociala och materiella orsaker till mentala och kulturella fenomen är inte att *reducera* dem till dessa orsaker (låt vara att Firestone har en suverän och halsbrytande förmåga att driva saker till deras yttersta spets och vidare in absurdum, samt att förväxla skissen av ett problemkomplex med den färdiga lösningen). ”För Freud intresserade sig för hur social verklighet... kom till, hur den föddes på nytt hos varje individ och hur varje individ reagerade på den i sitt mentala liv” skriver Mitchell. Men att det mentala livet, i synnerhet det undermedvetna existerar, har en viss autonomi och påverkar det sociala varat, motsäger inte att dess öde i sista instans bestäms av en samhällelig verklighet. Småflickors avsaknad av penis och pojkers oförmåga att föda barn (något som de blir klara över tämligen sent) är biologiska fakta. Men att det ena får mycket mer djupgående och negativa följder för det vuxna psyket måste vara socialt betingat. Ett par analogier: Man kan inte mekaniskt ”härleda” S:t Franciskus, hans lära och levnad, ur katolicismens roll som den feodala ordningens upprätthållare ekonomiskt, psykologiskt och ideologiskt – men detta är inte något som motsäger den materialistiska analysens giltighet och möjlighet att förklara varför dessa idéer kunde framföras just då, överleva och rekupereras. En analys av hur Newton och Darwin var produkter av sin respektive tid (och dess produktionsförhållanden) är inte, kan inte avses att vara och får inte tolkas som en bedömning av tyngdlagens eller evolutionslärans giltighet som vetenskapliga teorier, gällande för såväl dessa epoker som för alla andra.

72. Lika uppenbart som att ”manliga” dygder är bättre avpassade till att skapa framgång under kapitalismen, lika uppenbart är det att den jämlikhet vi som socialister strävar efter inte består i att kvinnan lämnar klassamhällets kvinnoroll för att ikläda sig dess lika personlighetsstämpande mansroll,

73. Dessa annonser och många till finns citerade i *Kvinnobulletinen* 3-4/73

74. Detta har ett samband: Enligt Freud är barnets sexuella nyfikenhet och forskarlust början till intellektuell nyfikenhet och kunskapsörst överhuvudtaget. ”Vi har lärt av psykoanalysen att barns kunskapsdrift oförmodat tidigt och på oväntat intensivt sätt dras till de sexuella problemen, kanske till och med först blir väckt av dessa” (Freud, *Tre avhandlingar om sexualteori*, s 80)

75. R.D. Laing citerad i Liljeström *a.a.* s 2

76. Gisela Brandt m.fl., *Zur Frauenfrage in Kapitalismus*

77. Något mindre än hälften av mödrarna till förskolebarn förvärvsarbetar. Av dem arbetar större delen deltid. Ser man på hurdan tillsyn deras barn får så sker 29 % på daghem (fortfarande med stor majoritet kvinnlig personal) eller familjedaghem (dvs. *dagmamma*). 38 % tas om hand av nära anhörig eller av hemhjälp (törs man gissa vilket kön dessa tillhör?).

78. Detta motsägs bara på ett ytligt plan av fäder i arbetarhem (enligt Goldthorpe) numera ägnar mer tid och intresse åt familjen. Mansrollens viktigaste bestämning är yrkesrollen, och denna är förlagd utanför hemmet.

79. Att detta är inlärt, inte ”naturligt”, ser man bl.a. på alla de (mycket) små pojkar som leker att de är gravida eller har barn, när deras mödrar väntar nr 2. Att de senare inser att till skillnad från flickorna aldrig kommer att föda barn är ett ”fact of life”, men inte att de aldrig kommer att sköta barn (att de snart slutar leka med dockor).

80. Kohn refererar själv sin undersökning och dess resultat i M. Anderson ed., *The Sociology of the Family*, Penguin 1971. Det är säkrast att redan här lägga in en brasklapp med invändningar mot undersökningens relevans.

a) Den är gjord redan 1963 och bygger del på ännu äldre material.

b) Kulturimperialismen till trots är det svenska samhället inte exakt likadant som det amerikanska, inte ens en långsammare kopia av det.

c) Kohns klassbegrepp (”samlingar av individer som uppehåller ungefär likartade positioner på prestigeskalan”) avviker starkt från det marxistiska. För honom existerar till exempel inte skillnaden mellan produktivt och improduktivt arbete i den marxistiska betydelsen. Jag kommer för enkelhetens skull att använda orden *arbetarklass* och *medelklass* (”tjänstemän”) enligt Kohns definitioner i det följande. För honom består arbetarklassen av ”manuella arbetare i halvqualificerade och kvalificerade yrken” och medelklassen av ”manschettarbetare och högskoleutbildade /professionals” (M. Anderson *a.a.* s 324). Dessa grupper behandlas i undersökningen som om de vore homogena. Som vi ser kommer Kohns arbetarklass att utesluta okvalificerade arbetare och inkludera improduktiva arbetare (manuellt arbetande utanför produktions- och transportsektorn).

81. Kohn i M. Anderson red. *a.a.* s 325

82. Beteckningen ”tjänstemän” är mer lätthanterlig än ”medelklasspersoner”, men nota bene att här även ingår lärare, tekniker och så vidare (professionals).

83. Låginkomstutredningen visar klart sambandet mellan låg lön å ena sidan och ”nedsatt psykiskt välbefinnande, dåliga tänder, svåra besvär med värk i kroppen bland män, starka trötthetssymtom bland kvinnor och mer än dubbelt så mycket cirkulationsbesvär” å den andra (förutom låg utbildning, sämre bostadsförhållanden och så vidare).

84. *Kapitalet I* s 367

85. ”I manufaktur och hantverk betjänar sig arbetaren av verktyget. I fabriken tjänar han maskinen. I manufakturen utgår arbetsmedlens rörelse från honom, men i fabriken måste han följa deras rörelser. I fabriken existerar, oberoende av arbetarna, en död mekanism, och de införlivas med den såsom levande bihang... Till och med åtgärder för att underlätta arbetet blir tortyrmedel, ty maskinen befriar inte arbetaren från arbete, utan arbetet från allt innehåll” (*Kapitalet I*, s 367 f).

86. Att idealisera det restriktiva språket på det utvecklades bekostnad, så som gjorts, är en farlig arbetarromantik (det naturliga komplementet till arbetarförakt) som bortser från att begränsat ordförråd, svårighet att uttrycka känslor och abstrakta förhållanden i ord hos de

undertryckta är något ytterst nyttigt ur den härskande klassens synpunkt. Lägg dock märke till att det som är negativt är den *språklöshet* som finns inbäddad i den restriktiva koden, inte de motspråk eller kompletterande språk (slang, dialekt) som på ett klart och målande sätt kan uttrycka de förtrycktas specifika upplevelser och erfarenheter.

87. Rita Liljeström *a.a.* s 190

88. Moderlig upptuktelse enligt Philip Roth: "The bite I can live with, the shins I can live with' . . 'but what am I going to do with a child who won't even say he's sorry and will never never do such a thing again, *ever!* What are we going to do, Daddy with such a little boy in our house!"

Is she *kidding*? Is she *serious*? Why doesn't she tall the cops and get me shipped off to children's prison if this is how incorrigible I really am: 'Alexander Portnoy, aged five, you are here-by sentenced to hang by your neck until you are dead for refusing to say you are sorry to your mother.'" (P. Roth, *Portnoy's Complaint*, s 137 f)

89. "Forskarna tillbakavisar ... föreställningen om att föräldrarna /i arbetarklassen/ skulle styras av ställföreträdande statusaspirationer" (Rita Liljeström, *a.a.* s 186.) "Poängen ligger inte i att manschetttyrken skulle vara socialt finare utan i att barnet en dag skall kunna få ett jobb som är 'mödan värt', 'tar vara på förmågan' och 'låter en uträdda något'" (*Ibid.*, s 185 f).

90. "Vad tänkte hon nu på? Det fick inte finnas något misslyckande! Om hon inte satt högst uppe på första platsen – 'Som nummer ett i klassen' – som fadern alltid kallat det, så skulle hon få bära följderna... Men nu hade ett förfärligt, hemligt tvivel på att hon skulle lyckas fått insteg i hennes sinne. Ingen anade det – det var i alla händelser en tröst och ingen skulle någonsin få veta det. 'Ja, far, det går storartat för mig – kunde inte vara bättre. Den där Grierson har inte minsta chans. Jag står i vägen för honom. Latta-stipendiet är redan mitt.' Han blev belåten när hon sade så, gnuggade händerna och log gillande åt henne – det var skönt att känna att hon var honom till lags!" (A.J. Cronin, *Hattmakarens borg*).

91. Liljeström *a.a.* s 184

92. Portnoy har ordet: "See, I am too good too, Mother. I too am moral to the bursting point – just like you. Did you ever see me try to smoke a cigarette? I look like Bette Davis... Can't smoke, hardly drink, no drugs, don't borrow money or play cards, can't tell a lie without beginning to sweat as though I'm passing over the equator. Sure I say *fuck* a lot, but I assure you that's about the sum of my success with transgressing... Why is a little turbulence so beyond my means? Why must the least deviation from respectable conventions cause me such inner hell?" (Roth *a.a.*, s 139).

93. Liljeström *a.a.* s 189 (Observera att ingenting sägs om hurudan moral).

94. Märk att jag inte sätter fram överklassbarnens uppfostran som en idealtillvaro. Även den framtida borgarens personlighet måste stympas för att bli "samhällsduglig". "Kapitalistens och jordägarens gestalter tecknar jag ingalunda i något rosenskimmer, men det handlar härvidlag inte om personerna, annat än i den mån de är personifikationer av ekonomiska kategorier, bärare av bestämda klassförhållanden och intressen. Mindre än någon annan kan min ståndpunkt, vilken uppfattar de ekonomiska samhällsformernas utveckling som en naturhistorisk process, göra den enskilde ansvarig för tillstånd av vilka han själv är en social produkt..." (*Kapitalet I* s 5). Överklassbarnen har tillgång till vissa saker som borde vara varje barns rättighet; natur, skönlitteratur, resor; men de får också annat som jag anser att varje barn borde slippa; ständig övervakning, kravbunden föräldrakärlek, prestations- och konkurrenshysteri. Det är bedrövligt med s.k. socialister, som när de talar om socialism inte kan tänka sig något finare än den nuvarande härskande klassens levnadssätt, fast "bigger n'

better” åt hela folket. Lika bedrövligt som när man vill kasta ut barnet med badvattnet och skippa alla tidigare kulturella njutningar (litteratur, musik, sexuella och andra nöjen) därför att de hittills varit svårtillgängliga för arbetarklassen.

95. Andelen som får otillfredsställande kost med avseende på frukt, grönsaker, kött, fisk och ägg är åtskilligt högre bland arbetare, biträden och lägre tjänstemän än bland högre tjänstemän och företagsledare. Uppgifterna från Åkerman, *a.a.* s. 121.

96. Det är ett faktum att inte ens den mest ”jämlika” skola som verkar inom ramen för ett kapitalistiskt samhälle kan uppväga de skillnader i intellektuell stimulans i hemmet som föreligger mellan olika socialgrupper och klasser, särskilt med tanke på att de första sex levnadsåren är de viktigaste i formandet av barnets karaktärsstruktur – *samtidigt* som dessa sex år tillbringas *utanför* skolan...

97. Denna uppgift är hämtad ur M. Boëthius m.fl., *Har vi råd med familjen?*, s 87 f. Övriga sifferuppgifter i detta avsnitt från *Kvinnan i Sverige i statistisk belysning*, företrädesvis s 20 ff., om inget annat anges. Tyvärr innehåller den statistik jag haft tillgång till (medvetet?) sällan uppgifter om socialgruppskillnader, vilket något begränsar värdet av denna framställning.

98. Liljeström *a.a.* s 112

99. I Kontrast 5/74

100. En typ av sammanhållning som har försvunnit är den kvinnogemenskap som proletariatets eländiga levnadsvillkor under 1800-talet tvingade fram. ”I tider av osäkra och pressande arbetsförhållanden och periodisk arbetslöshet uthärdade många familjefäder inte försörjningstrycket... I en sådan situation tvingades hustrun i allt högre grad söka hjälp hos sina egna släktingar och hon kom att inta mannens roll som familjeförsörjare. I en del arbetarfamiljer kom det att utbildas något av ett matriarkat genom att grannkvinnorna svetsades samman i kampen för att hålla familjen gående” (folklivsforskaren Orvar Löfgren citerad i Liljeström *a.a.* s 91). Rester av denna matriarkala kvinnogemenskap kan påvisas i många länder (se till exempel M. Kerr i Anderson red. *a.a.*), men i stort sett verkar den ha gått förlorad i de nya arbetarmiljöerna,

101. Det går alltså inte att avfärda krav på och kamp för upprustning av äldre stadsdelar med bibehållande av överkomlig hyra dvs. istället för rivning, med motiveringen att de som ställer sådana krav representerar en småborgerlig ”grön våg” och flumvänsterns romantiska drömmar om pittoreska utedass. Även om sådana grupper är inblandade i kampen kan man inte förneka det berättigade i *kraven*. Motståndet mot deportation av stadens arbetarbefolkning till betongförorter måste ses som en kamp för att bibehålla möjligheter till kontakt och solidaritet inom arbetarklassen, utanför arbetstid – ett nog så viktigt element i dennas formering som ”klass för sig”.

102. *Kvinnan i Sverige i statistisk belysning*.

103. Liljeström *a.a.* s 18 ff

104. Enligt uppgift skall även Trotskij ha tagit upp saken. Jag har dock inte lyckats finna någon sådan text.

105. Se till exempel de fallbeskrivningar han ger i *Familjelivet* (eller den Laing-inspirerade film – *Family Life* – som uppkallats efter boken).

106. Liljeström *a.a.* s 88. R.L. refererar Hannah Gavrons intervjuer med unga mödrar i England.

107. Beskrivningen hämtad ur Rowbotham, *Women's...* s 75. Tidskriften heter *The Practitioner*.

108. Icke-förvärvsarbetande kvinnor har en mycket högre frekvens av psykiska besvär och bruk av lugnande medel och sömnmedel än förvärvsarbetande. Kategorin hemmafruar ligger i samtliga socialgrupper högre än genomsnittet när det gäller depressioner, sömnbesvär, nervösa besvär och allmän trötthet. Hemmafruar i socialgrupp III är värst drabbade av alla, med undantag av invaliderade och arbetslösa (*Kvinnan i Sverige..*, och Åkerman *a.a.*).

109. Sedan detta skrevs har planen skurits ned ytterligare!

Familjedaghem är bara en fortsättning på vanlig familjeuppfostran, men med fördelen att man i alla fall får några nya syskon och någon vuxenbekant. Dagmammans situation är densamma som hemmamoderns. Ätt låta arbetssökande mödrar bli dagmammor, istället för att ordna daghemsplats så att de kan ta arbete utanför hemmet, är en billig lösning för kommunerna – dagmammor har i allmänhet skamligt dåligt betalt.

110. Uppgifterna om tillsynsplatser i hela landet hämtade ur *Kvinnan i Sverige...*, uppgifter om Stockholm ur *Kvinnobulletinen* nr 3/74 och om Göteborg ur *Dagsbilden* 5/74.

111. Detta enligt moderns berättelse i reportageboken *Frånskild*.

112. Rödhättan nr 2/74

113. Möjligheten att umgås med andra barn, att lära sig fungera som en i en grupp där ingen har rollen som självklar överordnad (som föräldrarna) är oerhört viktigt. Även om relationerna mellan barnen naturligtvis inte går fria från samhällspåverkan i negativ, konkurrerande och hierarkisk riktning. De blir dessutom onödigt onyanserade genom den oerhört strikta, hierarkiska uppdelningen i åldersgrupper som uppammas hos barnen. En 8-åring i andra klass kan inte utsätta sig för smäleken att ses leka med en förstakladdare. De yngre barnen får inte tillfälle att lära sig av de äldres erfarenheter och får inte deras stöd mot vuxna auktoriteter. De äldre tränas inte till omsorg och hänsynstagande (och står sedan känslö- och kunskapsmässigt oförberedda när de som nyblivna föräldrar ensamma skall ta ansvar för ett skrikande bylte, fullt av svårförståeliga behov). S.k. syskongrupper liksom en uppmjukning av åldersklasssystemet i skolorna är värda att arbeta för.

114. Ändå skulle en sådan åtgärd alltid förbli en halvmesyr under kapitalismen. Barnets frigörelse – som inbegriper rätten att välja sovplats – kräver att samhället, inte föräldrarna, har ansvaret för barnet och garanterar dess uppehälle. Till och med en så elementär valfrihet som denna förutsätter ett socialistiskt samhälle. I ett sådant samhälle gäller samma för barn och vuxna som mellan vuxna; nämligen att man inte kan *tvinga* någon att samleva med andra, men alltid ha rätt till det om alla parter är överens.

115. Raymond Williams, *Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory*, i *New Left Review* 82 s 11

116. Inte i anslutning till det storföretag där ena föräldern arbetar, som kommunfullmäktige i Göteborg vill (*Dagsbilden* 5/74). Ett utmärkt sätt att göra mödrarna till fogliga och lydiga arbetare. Får de sparken åker ungen från dagis, och utan dagisplats får mamman inget nytt jobb...

117. Skolor enbart för barn och ungdom är för övrigt en borgerlig uppfinning. Under medeltiden – då barn överhuvudtaget var integrerade i samhällslivet på ett helt annat sätt än under kapitalismen – var såväl lärlingsskap som universitetsstudier tillgängliga på lika villkor för olika åldrar.

118. Däremot inte genom att fungera som en scoutrörelse med omvända förtecken och "smygorganisera" människor i politiska grupper på icke-politiska grunder, eller att tävla med borgarna i att hitta på samma saker som de, fast bättre. Tävlingsidrotter blir till exempel inte revolutionära för att man kallar laget "Proletären".

119. Marx, De ekonomisk-filosofiska manuskripten (*Människans frigörelse* s 102).

120. Detta finns utförligare behandlat i Maria Bergom-Larssons artikel i Ord och Bild 4/74 och Signe Arnfreds "Kvinnor och konsumtion" i *Kvindeundertrykkelsens...* Båda refererar W.F. Haugs *Kritik der Waren Ästhetik*.

121. "I den monopolkapitalistiska massproduktionen har detta bruksvärdesskenet /löftet om bruksvärde/ ytterligare utvecklats och lösgjorts från själva varan. Dels har bearbetningen av dess yta som färg, doft, form fått ett nytt egenvärde, dels har varans förpackning kommit att spela en allt större roll. I bruksvärdesskenet ingår också varans totala inramning i form av angenäm försäljningsmiljö... Skenet utvecklas självständigt som lockbete, ofta på det faktiska bruksvärdets bekostnad" (Maria Bergom-Larsson i Ord och Bild 4/74 s 222.)

122. För dem som inte redan visste det.

123. Se Maria Bergom-Larssons och Signe Arnfreds ovannämnda artiklar.

124. I och med att så många utbildar sig så länge kommer det sociala erkännandet av ungdomars vuxenhet inte naturligt, genom att de blir självförsörjande, varför konflikten med föräldrarna och behovet av att bevisa sin självständighet genom att flytta från föräldrahemmet kan ha blivit mer akut.

125. Jag anser att denna oförmåga på intet sätt behöver leda till "familjens avskaffande". För att ta en grov analogi: Den kapitalistiska ekonomin har i århundraden varit oförmögen att åstadkomma demokrati och jämlikhet, vilket det enligt ideologin är den fria företagsamhetens uppgift att skapa. Inte har kapitalismen avskaffat sig själv för det.

126. "Öppenhet" är här inte använt i någon värderande betydelse. Visst är det "öppnare" att låta barn växa upp omgivna av bilder på nakna kvinnolår, än att försöka dölja för dem att även kvinnor har ben, men nog finns det mera sympatiska former för öppenhet än denna.

127. På grund av det begränsade utrymmet och avsaknaden av tillräcklig forskning av det slaget kommer jag i det följande i många fall att tvingas nöja mig med att resa frågor och visa på problem.

128. "The thing to do is as follows. First issue a reward, Then -"

'Just a moment', said Pooh, holding up his paw. 'What do we do to this – what you were saying? You sneezed just as you were going to tell me'.

'I didn't sneeze'.

'Yes, you did Owl'.

'Excuse me Pooh, I didn't. You can't sneeze without knowing it'.

'Well, you can't know it without something having been sneezed'." (A. A. Milne)

(översättlig ordlek)

129. Ur "Under linden", kärlekssång från 1200-talets början.

130. När Knut Wiksell 1880 rekommenderade preventivmedel till ungdomar som ville gifta sig, men inte hade råd att skaffa barn, så väckte detta ett hart när otroligt rabalder. Sådant skulle, till exempel enligt professor P. Hedenius, "öppna portarna för en last om hvilkens vederstyggliga förvirringar medicinens historia lemna upplysning". Den som använde

preventivmedel lyckades, enligt vissa debattörer, att samtidigt avla ett oäkta barn och mörda det. Knut Wiksell hörde för övrigt till de få ”etablerade” personer som 30 år senare stödde det av Hinke Bergegren startade ”Sällskapet för humanitär barnalstring”.

131. Uppgifterna om ”sedlighetsfrågan” och om Wiksell hämtade ur Boëthius *Strindberg och kvinnofrågan*; Prisma, Halmstad 1969

132. Se stycket *Industrialismens uppkomst* och not 100.

133. Strindberg var för övrigt en av de få som delade Wiksells syn på ungdomens sexuella nöd, och avhållsamhetens förkastlighet, men tog i enlighet med sin närmast mystiska dyrkan av fortplantningen avstånd från preventivmedel. Båda könen hade rätt till sexuellt umgänge, men kvinnan hade inte rätt att som ”en otäck Hermafrodit, med icke så liten anslutning till Grecicismen” vägra att föda barn. Klassperspektivet är här något annorlunda än hos ungsocialisterna, för vilka arbetarkvinnan med långa och hårda arbetsdagar och kanske 8-10 barnsängar i framtidsutsikt var mer aktuell än de egoistiska lyxhustrur i Strindbergs föreställningsvärld, vilka tyckte att det var obekvämt att ha barn. Typiskt nog ser Strindberg prostitutionen som en acceptabel nödlösning på unga herrars problem att skaffa sexualpartners, hellre än att förse kvinnorna i deras egen samhällsklass med preventivmedel. Prostitutionens negativa effekter tycks han, enligt Boëthius, inte ha reflekterat mycket över – och inte heller över vilka samhällsklassers kvinnor som tvangs prostituera sig.

134. Så här tvangs Hinke Bergegren inleda sitt föredrag ”Ljusets fiender” 1911: ”Kärlek utan barn vill vår stads höga myndigheter inte veta av, därför mina herrar och damer talar jag här ikväll om – kärlek med polis”. Trots försiktighetsmättet blev hans föreläsning åtalad... (Citatet ur Fernströms *Ungsocialismen*, Federativs, Stockholm 1950, s 288)

135. Dit räknar jag inte de lägre mellanskikt (lägre kontorsanställda, affärs- och sjukvårdsbiträden) som står arbetarklassen nära.

136. Övriga komponenter framgår av de följande sidorna.

137. Hit räknar jag dels onani och sexuella lekar hos småbarn, dels den icke-genitala sexualiteten (oral respektive anal).

138. de la Rochefoucauld Maximer

139. *Ibid.*

140. Så användes för några år sedan en undersökning som visade att medianåldern för flickors sexuella debut var 17 år (den har antagligen sjunkit något nu) ofta för att påvisa att hälften av alla flickor har samlag före 17 års ålder, och att detta alltså är ”normalt”. Den lika enkla slutsatsen att hälften av alla flickor inte har det nämndes knappast någonsin.

141. Linnman, Wennerberg-Rodhe, *Grundskolans biologi*, Stockholm 1965

142. I en studiebok för högstadiet står att abort är en ”nödlösning” därför att den ”inte bara är en operation, en amputation (*sic!*), en stympning, utan ett våldsmoment, där man avbryter ett förlopp och en process som hela människan är invecklad i” (citerad i Hägg-Werkmäster *a.a.* s 126).

143. Enligt en undersökning gjord vid Lunds Universitet 1971 av Rose-Marie Eliasson var drygt hälften av de tillfrågade flickorna förberedda på att dom skulle få mens, d.v.s., nästan hälften var det *inte!* (Uppgiften hämtad ur Hägg-Werkmäster)

144. Jag använder här och i fortsättningen av praktiska skäl ordet pornografi i en egentligen alltför inskränkt bemärkelse. ”Pornografi” är ju varje sexuellt upphetsande skrift eller bildframställning – och sådana behöver ju på intet sätt vara dåliga. När jag kritiserar

”pornografi” menar jag alltså den kommersiella smörja som vräks över oss och som a) tillverkas för profitens skull utan några konstnärliga eller estetiska intentioner, b) visar en känslolös och fördomsfull syn på sexualiteten och c) sprider ett inskränkt mansideal och förakt för kvinnan. Jag vill alltså *inte* vara av med de härliga indiska tempelrelieferna eller litterära upplevelser av det här slaget:

”En dag vi läste hur i kärleksband
Lancelot snärjts, och över boken böjde
vi oss helt aningslöst, på tu man hand

...

När älskarn kysste leendet, vars smek
hans mun så länge åtrått, ömt betagen
min mun han kysste, bävande och blek,
som aldrig mer blir från min sida tagen.

Förförarn boken var, och dess poet.

Vi läste icke vidare, den dagen...”

(Inferno, femte sången)

145. Citerat i Hägg-Werkmäster *a.a.* s 40

146. Två av tre barn som föds i Sverige idag är oplanerade,

147. Se Kvinnobulletinen nr 3-4/73 s 22

148. I *Den endimensionella människan och Eros och civilisation.*

149. I *Seksualitet og klassekamp*, PAX, Trondhjem 1971

150. Reiche *a.a.* s 14 f

151. Reiche *a.a.* s 40

152. Reiche *a.a.* s 40

153. 1600-talets puritaner ansåg att en äkta hustru som kände någon köttslig lust under könsumgänget (åtminstone om hon visade det) inte var bättre än en hora. Åsikten att kvinnan inte har eller inte bör ha några sexuella känslor och ”stå över” sinnligheten höll i stor utsträckning i sig ända fram till vårt århundrade. Strindberg ansåg (i ”Dygdens lön”) att kvinnor tar mindre skada än män av avhållsamhet och Freud hävdade att kvinnan hade mindre libido än mannen.

154. Han konstaterar visserligen att ”mannen också den socialt och sexuellt undertryckte, har i vårt traditionella kulturmönster alltid innehaft härskarställningen på det sexuella området”. Men han fortsätter: ”Det skulle emellertid vara ett återfall till 20-talets sexualreformism om vi idag i vår egen (de revolutionära männens? *vår anm.*) sexuella kamp lät oss begestras för upphävandet av den sortens missförhållanden”. Det skulle nämligen innebära att ”vi” skulle vara på samma våglängd som vissa damtidningar (Reiche *a.a.* s 47). Han glömmer att han själv när han till exempel talar om risken för karaktärssvaghet hos pubertetsungdom som inte konfronteras med en stark föräldraauktoritet, ligger på samma våglängd som Det Bästa!

155. Reiche har dock ibland en tendens att moralisera, inte bara över ”avvikande” sexuella beteenden, utan även över de människor som utövar dem. Han behandlar dock åtminstone genital homosexualitet som ett ”undantag” bland perversionerna, och som likvärdig med heterosexualitet.

156. Servicesektorn i vid bemärkelse.

157. Reiche *a.a.* s 98 f

158. *Kapitalet I*, s 524

159. Från en intervju, citerad i Kvinnobulletinen 3-4/73

160. Återgivet i Reiche *a.a.* s 50

161. Rita Liljeström refererar däremot undersökningar från bl.a. Finland och Danmark, som visar att det är hur stor skillnad som finns i inkomst och utbildning mellan makarna, som avgör likheten i fördelning av beslutsfattande, hushållssysslor och roller i socialiseringsprocessen.

162. Nordal Åkerman, *Klassamhället i siffror* (Uppgifterna hämtade från Låginkomstutredningen).

163. Vi 36/73

164.

A Andel som deltagit i demonstration

B Yttrat sig på möte

C Är politiskt organiserad

	<i>Kvinnor</i>		
	Soc. grupp I	Soc. grupp II	Soc. grupp III
A	5	7	10
B	32	18	7
C	21	15	10
	<i>Män</i>		
	Soc. grupp I	Soc. grupp II	Soc. grupp III
A	17	18	22
B	73	43	25
C	36	27	21

(Ur *Kvinnan i Sverige i statistisk belysning*)

165. Se även Rowbotham, *Kvinnor, motstånd, revolution* eller Kollontaj, *Kvinnans ställning i den ekonomiska samhällsutvecklingen*.

166. Därmed inte sagt att det inte skulle finnas (många) manliga arbetare med reaktionär kvinnosyn (Se till exempel Marit Paulsson, *Du skulle gråta om du visste...*).

167. Reiche ägnar också sin uppmärksamhet åt skeenden inom sexualitetens och konsumtionens områden, men mycket lite åt produktionen.

168. Citerat i Maria Bergom-Larsson, *Människan i det vertikala samhället*, Pan, Stockholm 1974, s 191

169. En utmärkt bild av skolinstitutionens förlägenhet inför bristfälligt familjedresserade barn är Maria Gripes Hugo. Han är inte elak, uppstudsigt eller bråkig. Han har bara vissa bestämda och ganska sunda idéer om hur man uppträder, och om vad som är viktigt här i livet. Och de idéerna lever han efter – sen må Fröken säga vad hon vill. Hugo genomskådar det absurda i skolans auktoritära principer. Naturligtvis skulle han idag ha hamnat i OBS-klass, barnpsykiatrisk klinik, kanske i fosterhem, men det är tvivelaktigt om han skulle ha blivit en nyttig samhällsmedlem, trots den dyra vården. Det ska böjas i tid, annars kan det bara brytas.

170. Jag säger inte att detta är stalinisternas syn, eftersom så många stalinister inte ens tror att den socialistiska revolutionen automatiskt medför en sexuell revolution – de vill helt enkelt inte veta av någon sådan.

171. Kärleken mellan föräldrar och barn får inte enligt vår kulturtradition inte innehålla några sexuella element.

172. Sheila Rowbotham, *Woman's Consciousness, Man's World* s 101

173. Det gäller till exempel de tidningar som kör med "nazisex" o.dyl.

174. Se Reiche *a.a.*

175. Marx, "Förslaget till skilsmässolag" i *Människans frigörelse*, s 15

176. Detta avsnitt behandlar inte parfamiljens konsekvenser för de barn som växer upp i den, för detta se avsnittet *Grundläggandet av den privata människan*.

177. Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, Arbetarkultur, Stockholm 1969, s 66

178. *Ibid.*, s 95 f

179. *Ibid.*, s 104. I den engelska upplagan framgår kärnpunkten ännu klarare. Där heter det att "könskärleken är till själva sin natur *exklusiv*" (vår kurs.).

180. Han gör till och med en spydig kommentar om den antike poeten Anakreon för vilken "till och med den älskades kön var en fullkomligt likgiltig sak..." *Ibid.*, s 97

181. *Ibid.*, s 105

182. *Ibid.*, s 104

183. Reiche *a.a.* s 164

184. *Ibid.*, s 165

185. *Ibid.*, s 167

186. Vera Schmidt, rysk psykoanalytiker och marxist, startade i augusti 1921 ett barnhem i Moskva där hon försökte genomföra en anti-auktoritär och lustbejakande uppfostran av småbarn. Till exempel påtvingades barnen varken straff eller ömhetsbetygelser av den sort som enbart tillfredställer vuxnas dåliga samvete eller överlägsenhetskomplex. Om barnen gjorde något otillåtet, till exempel slog en kamrat, kritiserades handlingen, inte dess föröware. Denne/denna var lika självklart älskad av vårdarna som annars. Dessa farliga experiment stoppades mycket snabbt av myndigheterna, trots att hemmet fick ekonomiskt stöd från tyska och ryska fackföreningar.

187. Se till exempel pjäsen "Kärleksföreställningen", som trots goda intentioner har svårt att låta bli att kontrastera en av yttre omständigheter störd familjelycka (ingen är perfekt, men i grund och botten har vi ju det bra tillsammans) mot det vidriga kommersiella utnyttjande av människors behov, önskningar och ångest, de så väl beskriver.

188. Till exempel Gro Hagemann, som av den ökade skilsmässofrekvensen drar slutsatsen att "villkoren för en familj byggd på kärlek" blir allt sämre under monopolkapitalismen. Hon ser inte att

a) kärlek faktiskt inte behöver betyda livslång kärlek

b) det finns inga bevis för att fler äkta par älskade varandra förr – det var bara det att de tvangs leva ihop i alla fall.

Med andra ord, en ökad skilsmässofrekvens kan betyda ökade krav på kärlek, raka motsatsen till vad Gro Hagemann vill bevisa.

189. Det är ingen slump att dessa idéer förs fram av samma delar av den norska vänstern som ville liera sig med den norska småbourgeoisin och till och med bourgeoisin för att i en anda av sann fosterlandskärlek bekämpa monopolkapitalets EG. Dom ser inte att "medelstånden, den lille industriidkaren, den lille köpmannen, hantverkaren, bonden, alla dessa bekämpar bourgeoisin för att skydda sin existens som medelstånd från undergång. De är alltså icke revolutionära utan konservativa. Ännu mer, de är reaktionära, ty de försöker vrida historiens hjul tillbaka" (Kommunistiska manifestet).

190. I Kontrast 5/74 (hon polemiserar mot Lena Dalgaards artikel i "Kvindeundertrykkelsens spesifikke karakter under kapitalismen").

191. Marx, "Om judefrågan" (i *Människans frigörelse* s 30).

192. Cit. "Kvinnan i Sverige..." s 104 1

193. Åkerman *a.a.* s 97

194. Det är denna upptäckt som huvudpersonen i Steinbecks "Vredens druvor" gör (i den mån man kan tala om en individuell huvudperson). Solidariteten inom familjen, eller snarare släkten (det rör sig om fyra generationer), är nödvändig för att medlemmarna skall kunna uthärda lidande och förtryck, men det räcker inte. Alla de förtryckta måste kämpa gemensamt för att undanröja förtrycket, men då måste solidaritetens begränsning till familjen brytas. Tom Joad måste lämna sin familj. Han ger sig iväg för att förena sig med hela sitt folk, de hemlösa, utsvultna, utsugna.

195. Harriet Holter i Kontrast 5/74

196. Självklart är det ibland bättre för vissa individer att bo ensamma, än i en familj som inte ger dem någon frihet. Det är inte om man bor i en egen lägenhet som avgör djupet och storleken av de sociala kontakter man har, och den aktivitet tillsammans med andra som man ägnar sig åt.

197. Det vill säga att man "drar ut kurvan på diagrammet"; inbillar sig att de tendenser som finns idag kommer att hålla i sig med oförändrad styrka; att framtiden blir precis som nu, fast mer.

198. Gro Hagemann i "Kvindeundertrykkelsens..." s 11 f

199. *Ibid.*, s 11

200. "Kroppar" här taget i sin geometriska betydelse.

201. Hagemann *a.a.* s 13

202. Harriet Holter *a.a.* s 73

203. Termen "uppfostran" är i detta sammanhang suspekt, men får kvarstå i brist på bättre.

204. Det innebär bl.a. – så länge löneformen fortlever – att barnet skall vara självförsörjande genom eget arbete, om det så bara arbetar praktiskt en timme i veckan.

205. Att kämpa för barnets frigörelse är inte att kämpa för att barn skall tvingas in i den tvångströja av stereotypa beteenden som vuxna idag tvingas ikläda sig, lika lite som kvinnans frigörelse innebär att kvinnor skall bete sig som patriarkaliska män. Vissa "vuxna" sektorer måste göras tillgängliga för barn, och vissa former av "barnsligt" beteende måste bli tillåtna även för vuxna.